

► CIRCULAȚIE INTELECTUALĂ:
FRANȚA-ROMÂNIA

Daniela Măriucuța

Georgiana Leșu

Camelia Runceanu

Viorella Manolache

Ioana-Bianca Berna

Hadrian Gorun

Andreea Zamfira

► ANTISEMITISM,
RASISM, XENOFOBIE

Valentin Stoian

Alexandru Climescu

► MEDIA (ȘI) POLITICĂ

Valeriu Frunzaru

Mădălina Boțan

Corina Găzdoi

► POLITICI ALE TRADUCERII
ÎN ȘTIINȚELE UMANISTE
(DEZBATERE)

Bogdan Ghiu

► ISTORIE INTELECTUALĂ,
POLITICĂ ȘI MEDIA
(RECENZII)

Emanuel Copilaș

Tudor Mihăiescu

Hadrian Gorun

Dumitru-Cătălin Rogojanu

Sînziana-Maria Stoie

► SEMNALE

VOLUM XXI

NUMĂRUL 4 (176)

IUL.-AUG. 2013

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE
EDITATĂ DE FUNDAȚIA „ORIENT EXPRES”

APARIȚIE BIMESTRIALĂ



Acest număr apare cu sprijinul
Institutului de Investigare a Crimelor
Comunismului și Memoria Exilului Românesc
și al Institutului Național pentru Studierea
Holocaustului din România, „Elie Wiesel”



Circulație intelectuală: Franța-România

Intellectual circulation: France-Romania
Circulation intellectuelle: France-Roumanie

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflectii politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

Revista Sfera Politicii
a fost editată din anul 1992 de:



Fundația
Societatea Civilă

INDEXĂRI INTERNATIONALE:

- Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- DOAJ - Directory of Open Access Journals
- International Political Science Abstract / Association internationale de science politique (IPSA/AISP)



Sfera Politicii respectă Ordinul nr. 4691 din 26 iulie 2011 al Ministrului Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului privind aprobarea standardelor minime necesare și obligatorii pentru conferirea titlurilor didactice din învățământul superior, a gradelor profesionale de cercetare-dezvoltare.

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu

Consilier Principal al Președintelui Societății Române de Radiodifuziune, București, România

Daniel Chirot

University of Washington, Seattle, Washington, USA

Dennis John Deletant

Professor, University College, London, United Kingdom

Anneli Ute Gabanyi

Cercetător asociat al Institutului German pentru Probleme Internaționale și de Securitate (Stiftung Wissenschaft und Politik), Berlin, Germania

Dinu C. Giurescu

membru al Academiei Române

Gail Kligman

Professor, University of California, Berkeley, USA

Steven Sampson

Professor, Lund University, Lund, Sweden

Gisèle Sapiro

Directrice de recherche au CNRS, Directrice du Centre européen de sociologie et de science politique (CESSP), Université Paris-Panthéon-Sorbonne/CNRS/EHESSa

Michael Shafir

Profesor, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România

Lavinia Stan

Professor, Department of Political Science, St. Francis Xavier University, Canada

Alexandru Florian

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București

G. M. Tamas

Budapest, Hungary

Katherine Verdery

Professor, City University of New York Graduate Center, USA

DIRECTOR

Stelian Tănase

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București

REDACTOR ȘEF

Alexandru Radu

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București

REDACȚIE

Alexandru Climescu

Nicolae Drăgușin

Aurora Martin

Ioana Paverman

Camelia Runceanu

Cecilia Tohăneanu

TEHNOREDACTOR

Liviu Stoica

Sfera Politicii

VOLUMUL XXI, NUMĂRUL 4 (176), iulie-august 2013

Introducere 3

Circulație intelectuală: Franța-România

Daniela Măriucuța

Du réalisme socialiste français en traduction roumaine: P. Courtade, P. Daix, P. Gamarra, J. Laffitte, C. Morgan, V. Pozner, A. Stil 5

Georgiana Leșu

Istorie, literatură și realism socialist. Considerații asupra romanului Desculț 20

Camelia Runcceanu

Nouveaux éditeurs roumains après 1989 et renouvellement des discours politiques autorisés: les Éditions Humanitas 33

Viorella Manolache

Vocația comunica(n)tă a experimentului: politica benzilor desenate 61

Hadrian Gorun

Agonie și extaz: relațiile româno-aliate în timpul guvernării: Marghiloman și reintrarea României în Primul război mondial. Mărturii documentare franceze 67

Ioana-Bianca Berna

Dimensiunile culturale Hofstediene – între predilecția pentru referință și aplicabilitatea în interacțiunea româno-franceză 77

Andreea Zamfira

Le libéralisme et la critique du totalitarisme dans le discours dissident de Doina Cornea 89

Antisemitism, racism, xenofobie

Valentin Stoian

XIXth century Romanian intellectual anti-semitism in a comparative perspective ... 98

Alexandru Climescu

Este toleranța învățată? Evaluarea educației civice în România 114

Media (și) politică

Valeriu Frunzaru și Mădălina Boțan

Consumul de știri, dependența de media și încrederea politică – o relație mediată 125

Corina Găzdoiu

Radio România Internațional ca instrument de diplomație publică în contextul aderării la Uniunea Europeană 134

Politici ale traducerii în științele umaniste (dezbatere) 141

Bogdan Ghiu

Traducerea științelor umaniste franceze în România. Schimbare de epocă – schimbare de stil de acțiune – noi alianțe (punct de vedere) 143

Istorie intelectuală, politică și media (recenziile)

<i>Incursiuni critice în istoria intelectuală a României de ieri și de astăzi</i> (Emanuel Copilaș)	147
Victor Rizescu, <i>Tranzitii discursivee. Despre agende culturale, istorie intelectuală și onorabilitate ideologică după comunism</i>	
<i>O istorie a antropologiei</i> (Tudor Mihăiescu)	149
Robert Deliège, <i>O istorie a antropologiei</i>	
<i>John Steinbeck în Uniunea Sovietică la începutul războiului rece</i> (Hadrian Gorun)	153
John Steinbeck, <i>Jurnal rusesc</i>	
<i>Între istorie și relații internaționale, România și Franța în</i> <i>Primul Război Mondial</i> (Dumitru-Cătălin Rogojanu)	156
Hadrian G. Gorun, <i>Relațiile politico-diplomate și militare ale României cu Franța în primul război mondial</i>	
<i>De cealaltă parte a oglinziei. Televiziunea română în socialism</i> (Sînziana-Maria Stoie)	158
Alexandru Matei, <i>O tribună captivantă. Televiziune, ideologie, societate în România socialistă (1965-1983)</i>	
Semnale	161
Index de autori	163
Summary	165

Acest număr apare cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER) precum și al Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel” (INSHR-EW). Contribuții ale cercetătorilor care își desfășoară activitatea în cadrul acestor două instituții pot fi regăsite în acest număr din *Sfera Politicii*. Rubrica „Antisemitism, racism, xenofobia” cuprinde studii publicate la propunerea INSHR-EW.

Dacă după 1989 interdisciplinaritatea a devenit o cerință a cercetării, ea este mai degrabă o etichetă și rareori practicată în studiile publicate. Urmând direcția program a *Sferei Politicii*, formulată în mod explicit în momentul creării revistei – aceea de a fi o „publicație deschisă dialogului [și] abordărilor diferite” –, acest număr propune câteva subiecte încă relativ marginal și insuficient tratate de către cercetătorii români din domeniul științei politice și, în general, al științelor sociale.

This issue is published with the support of the Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile (IICCMER) and the „Elie Wiesel” National Institute for the Study of the Holocaust in Romania (INSHR-EW). The contributions of the researchers working within these two institutions can be found in this issue of *Sfera Politicii*. The section titled „Anti-Semitism, racism, xenophobia” includes articles which were published at the proposal of INSHR-EW.

Even if it became a scientific requirement after 1989, interdisciplinarity is rather just a label and a scarce practice along published studies. According to the programmatic orientation of *Sfera Politicii*, defined explicitly when the journal was founded – namely to be „a publication opened to dialogue and diverse approaches”¹ –, this issue proposes to the readers several topics which are still relatively marginally and insufficiently discussed by Romanian researchers of the field of Political Science and, generally, of Social Sciences.

Ce numéro est publié avec le soutien de l’Institut d’Investigation des Crimes du Communisme et la Mémoire de l’Exil Roumain (IICCMER) ainsi que de l’Institut National pour l’Étude de l’Holocauste en Roumanie «Elie Wiesel» (INSHR-EW). Des contributions des chercheurs de ces deux instituts se retrouvent dans ce même numéro de *Sfera Politicii*. La rubrique «Antisémitisme, racisme, xénophobie» inclut des études publiées à la proposition de l’INSHR-EW.

Si après 1989 l’interdisciplinarité est requise dans le domaine de la recherche, elle est plutôt étiquette et rarement pratiquée dans les études publiées. Suivant la direction du programme que *Sfera Politicii* formulait lors de sa création – celle d’être une «publication ouverte au dialogue [et] aux approches différentes» –, ce numéro propose certains sujets traités de manière relativement marginale et encore insuffisamment par des chercheurs roumains du domaine des sciences sociales, et plus particulièrement en sciences politiques.

¹ *Sfera Politicii*, n° 1, decembrie 1992.

² *Sfera Politicii*, n° 1, December 1992.

Du réalisme socialiste français en traduction roumaine: P. Courtade, P. Daix, P. Gamarra, J. Laffitte, C. Morgan, V. Pozner, A. Stil

■ DANIELA MĂRIUCUȚA

[University of Bucharest & Institut Français de Bucarest]

Abstract

This article aims to underline the very specific reception that is being made to the french realist socialist novel in translation in Romania between 1948 and 1965. It is a period of numerous political, social and ideological contradictions and changes with an immediate impact on the historical cultural transfers between the two countries, France and Romania. If most cultural connections are cut for political reasons, the realist socialist novel recreates a surprising link. Being, by excellence, the literary product of the Communist bloc, the realist socialist novel proves to be an exportable genre, who seems to have already conquered the french literary field. This argument fascinates the Romanian literary agents and the the french realist socialist novel enjoys a privileged reception, even if for a short moment. The interest of such study consists, therefore, in both the singularity and the symbolic importance of the phenomenon.

L. Aragon, P. Courtade, P. Daix, P. Gamarra, J. Laffitte, C. Morgan, A. Stil are received because of their political engagement, of course, but also in gratitude for the service done to the cultural program of the left in the West.

Keywords

translation; French realism socialism; reception; novel; Romania; communism

Rezumat

Obiectul acestui articol este acela de a înțelege ce fel de receptare își face romanului realist socialist francez în traducere în România anilor 1948-1965. Este o perioadă traversată de numeroase contradicții și schimbări politice, sociale, ideologice, care se reflectă asupra transferurilor culturale istorice dintre Franța și România. Dacă majoritatea legăturilor culturale între cele două sunt întrerupte, romanul realist socialist francez creează o puncte de legătură surprinzătoare. Produs literar prin excelență al blocului comunista, romanul realist socialist se dovedește un gen exportabil, care pare să fi cucerit și câmpul literar francez. Este, de altfel, argumentul care-i atrage pe agenții literari români. Acest tip de receptare marchează un moment care nu se va mai reproduce. Interesul unei astfel de analize constă, prin urmare, deopotrivă în singularitatea căt și în importanța simbolică a fenomenului.

L. Aragon, P. Courtade, P. Daix, P. Gamarra, J. Laffitte, C. Morgan, A. Stil sunt receptați în numele angajamentului lor politic, dar și în semn de mulțumire pentru serviciul pe care l-au făcut programului cultural al stângii în Occident.

Cuvinte cheie

traducere; realism socialist francez; receptare; roman; România; comunism

Assez longue et constamment renouvelée, la liste des écrivains français nouveaux entrants dans le champ littéraire roumain après 1948 apporte un contrepoids important au programme de traduction des classiques littéraires français dans la période 1948-1965. Souvent prévisible, parfois surprenante, cette liste, qui va de Louis Aragon à André Stil, en passant par des écrivains oubliés aujourd’hui, comme Courtade, Gamarra, Daix, montre une autre face du programme, plus ancrée dans le quotidien éditorial français.

Les circuits de transfert, les rythmes différents, les critères élastiques, l’instance expliquent les traductions singulières et donnent plus de couleur au programme de traductions, même si cette couleur n’est pas là pour tenir, mais s’effacera vite, au gré du moment. Beaucoup d’entre ces écrivains ne seront jamais réédités, car l’échec du mouvement communiste à l’Ouest affaiblira à terme l’intensité des transferts d’un côté et de l’autre. D’où cette impression d’*hapax* et de cassure soudaine qui explique la présence météorique de la grande majorité des nouveaux entrants.

Le choix des auteurs, s’il n’est pas surprenant, il permet d’entrevoir l’itinéraire étonnant de la médiation culturelle en situation d’hétéronomie culturelle forte. Trois sont les circuits d’importation des nouveaux entrants: le circuit des maisons d’édition du PCF, le circuit idéologique, plus intéressé par le sujet du livre que par l’orientation politique de la maison d’édition, et le circuit marginal des curiosités, des raretés étonnantes. Cependant, comme il fallait inventer une tradition à cette importation massive du roman réaliste français, quelques précurseurs sont désignés pour accomplir la tâche. Sont ainsi revisités des auteurs publiés avant 48, qui avaient été à leur époque, dans l’entre-deux-guerres, des nouveaux entrants, cette fois-ci, dans un effort anachronique de récupération: il s’agit d’Henri Barbusse, de Romain Rolland et d’Anatole France.

D’une guerre l’autre, la dimension symbolique de l’engagement politique des écrivains français gagne en profondeur et en importance. Ceci agit en critère préférentiel de choix des écrivains à traduire, et transforme le paysage éditorial roumain de manière catégorique. Que l’engagement à gauche, qui s’accuse après la Deuxième Guerre mondiale, de plusieurs intellectuels français et francophones soit manipulé et utilisé en vue de leur promotion, c’est tout à fait prévisible. De ce point de vue, la période est assez plate, il n’y a pas de vraies «audaces» dans l’activité de traduction en roumain des écrivains contemporains français, qui reçoivent ainsi un permis d’entrée sur la base de leur engagement plus ou moins affiché.

Pourtant, l’engagement politique est une réalité difficilement gérable et complètement révisable, ce qui risque d’entraîner des changements d’avis très désagréables, vu le crédit initialement accordé. La prudence de la part de la critique et des agents littéraires roumains est donc de mise, mais la renommée de certains écrivains français attire trop pour qu’ils soient tout simplement ignorés et un discours négatif ou qui spéculle le moment est, dans ces cas-ci, préféré à un manque total de discours. Tel est le cas de Sartre qui, lui, fait figure à part. Ecrivain dont on écrit plus qu’on n’en traduit, Sartre fascine et son engagement déconcerte, car il échappe à l’idéologie marxiste. Du coup, sa renommée attire, mais son attitude changeante n’y est pas pour simplifier la tâche. La quantité d’articles qui lui est consacrée rend compte d’une réception inconstante, en réaction, avec parfois un contretemps fâcheux, à un personnage incomode et capricieux. Malgré sa marginalité, son cas est pourtant révélateur de la complexité des rapports entretenus avec le champ littéraire français, ainsi que d’une gestion qui s’annonce difficile du (phénomène) contemporain.

Or, ce qui intéresse le plus les agents littéraires roumains dans cet échange, c’est justement le fait que le champ littéraire français est parmi les seuls espaces littéraires à l’Ouest à s’essayer dans un genre qui est la marque du bloc communiste et qui en fait sa fierté: le roman réaliste socialiste. Genre dont la définition évolue à

l'intérieur du bloc et dont l'acception à l'extérieur, insuffisamment théorisée, reste disputée, le roman réaliste socialiste français jouit pourtant d'une réception privilégiée. Qui plus est, c'est un moment qui ne se reproduira plus par la suite. L'intérêt d'une analyse des représentants du roman réaliste socialiste français diffusés en Roumanie réside autant dans la singularité que dans l'importance symbolique du phénomène. L. Aragon, P. Courtade, P. Daix, P. Gamarra, J. Laffitte, C. Morgan, A. Stil sont reçus au nom de et grâce à leur engagement politique, mais aussi pour le grand service rendu au programme culturel de la gauche de s'être investi dans ce genre expérimental.

Du coup, cet article est consacré à la présentation d'un groupe de représentants du roman réaliste socialiste français qui bénéficient d'une réception datée, car de passage dans le paysage des traductions littéraires, puisque peu d'entre eux seront traduits ou réédités après 1965. Il sera l'occasion de surprendre ce qui fait la spécificité de la période étudiée.

Y a-t-il une dimension nationale du réalisme socialiste ou faut-il considérer cette esthétique comme un tout uniformisant, imposé de l'extérieur, un carcan disciplinaire étranger sur la littérature roumaine? Cette question peut s'avérer curieuse en ouverture de cet article qui porte sur les traductions de romans réalistes socialistes français, mais ce n'est qu'en multipliant les points de vue qu'on arrive à saisir le non-fondé ou la banalité de certains propos largement acceptés, qui passent pour des vérités intouchables, dont voici un exemple pris dans les études roumaines consacrées au sujet:

Le modèle unique de littérature, importé chez nous, tout comme dans les autres «démocraties populaires», de l'U.R.S.S., a été, dans son essence, gardé inchangé par l'effort de deux générations d'idéologues (...).¹

A-t-il été gardé intact? Et de quel modèle parle-t-on plus précisément? L'affirmation a la solidité imbattable des généralités bien-pensantes qui ne sont, à la limite, ni falsifiables, ni démontrables. Qui plus est, celle-ci en particulier a l'avantage de bénéficier d'une mise en scène dramatique qui lui donne une apparence très convaincante:

Durant les premières années du régime communiste imposé en Roumanie à l'aide des chars d'assaut de l'Armée Rouge, la seule littérature acceptée officiellement et diffusée assidument par tous les moyens imaginables a été celle de «propagande et agitation». Elle avait un répertoire unique, décidé à Moscou et dicté de là.²

Ce n'est en effet pas pour s'y opposer terme à terme (les moyens nous manquent et le sujet échappe à notre propos) que nous entamons notre démarche, mais pour donner à ce genre de propos (qui n'est en rien singulier, cette idée est communément acceptée) un autre horizon. Une discussion autour du réalisme socialiste français, qui n'a été ni imposé à l'aide des chars, ni importé par obligation

¹ E. Negrici, *Literatura română sub comunism. Proza*, Bucureşti, Editura Fundației Pro, seconde édition, 2006, p. 20: „Modelul unic al literaturii importat la noi, ca și în celelalte democrații populare, din U.R.S.S., a fost, în esență lui, păstrat neschimbat prin străduința a două generații de ideologi (...).” (NdT)

² Ibid., p. 19: «În primii ani ai regimului comunist impus în România cu ajutorul tancurilor Armatei Roșii, singura literatură acceptată oficial și difuzată cu vigoare prin toate mijloacele imaginabile a fost cea de propagandă și agitație. Ea avea un repertoriu unic, hotărât la Moscova și dictat de acolo.» (NdT)

politique, serait, selon nous, à même d'offrir une autre image du réalisme socialiste en Roumanie (il reste à voir si on peut parler d'un réalisme socialiste roumain). Un critique acrimonieux pourrait nous reprocher, et à juste titre, de mettre dans la balance des situations incomparables: l'hétéronomie qui domine le champ littéraire roumain n'est en rien comparable à l'autonomie du champ littéraire français où plusieurs courants et esthétiques se côtoient et se font concurrence et où le réalisme socialiste n'est qu'un courant parmi d'autres et, qui plus est, pas exactement des plus centraux. Evidemment, ce n'est pas une visée comparative que nous ambitionnons.

Cependant, l'analyse de la réception d'un corpus de romans réalistes socialistes français nous permet de voir l'espace hétéronome (celui roumain, en occurrence) confronté à des produits issus de l'espace autonome (celui français) qui ont justement ceci de spécifique d'être conformes à l'esthétique qui est de règle dans l'espace hétéronome. Du coup, l'adaptation de ce courant à la normalité¹ du milieu littéraire français encourage une discussion sur la dimension nationale du réalisme socialiste et donne occasion à un retour différent sur le fonctionnement de l'hétéronomie littéraire confrontée à des produits culturels issus d'espaces non contrôlés politiquement.

Quel est plus exactement ce corpus de traductions? Dans le grand corpus des nouveaux entrants, qui va d'Aragon à A. Stil, nous avons retenu uniquement les romanciers qui se réclament, à un moment de leur œuvre, du réalisme socialiste ou qui sont reconnus par la critique comme des représentants de ce courant. Le Tableau ci-dessous donne une image complète de ce corpus d'écrivains et de leurs romans réalistes socialistes traduits en roumain. Il faudrait préciser que cette sélection ne comprend pas toutes les traductions en roumain de ces écrivains, mais seulement celles qui sont associées à cette esthétique. En vue de cette sélection nous avons profitably consulté le corpus retenu par Reynald Lahanque dans son article, «Les romans du réalisme socialiste français»², notamment le tableau final, qui présente, pour la période 1945-1954, une liste de 26 romanciers (de Pierre Abraham à Gilette Ziegler) avec 62 romans. Tous ne se retrouvent pas sur notre tableau des traductions pour la période 1947-1960 qui ne contient qu'un quart de ce corpus de référence, c'est-à-dire 7 romanciers pour 17 traductions.

Tableau A: Romans réalistes socialistes français traduits en roumain

Auteur	Titre original, édition	Année (1946-1953)	Traduction, édition	Année (1946-1960)
Aragon Louis	<i>Servitude et grandeur des Français (nouvelles)</i> , BF	1945	<i>Sclavia și măreția francezilor: întâmplări din anii cei cumpliți</i> , Scânteia	1946
	<i>Les Communistes</i> , BF, 6 volumes	1949-1951	<i>Comuniștii</i> , ESPLA, vol. 1-5	1951-1955
Pierre Courtade	<i>Jimmy</i> , EFR	1951	<i>Jimmy</i> , ESPLA	1955
	<i>La Rivière noire</i> , EFR	1953	<i>Pianul</i> , ESPLA	1959
Daix Pierre	<i>La Dernière Forteresse</i> , EFR	1950	<i>Ultima fortăreață</i> , Editura Politică	1960

¹ Ce par quoi nous entendons la coexistence de plusieurs normes esthétiques.

² R. Lahanque, «Les romans du réalisme socialiste», *Société et représentations*, n° 15/2002, pp. 177-194.

Auteur	Titre original, édition	Année (1946-1953)	Traduction, édition	Année (1946-1960)
Laffitte Jean	<i>Ceux qui vivent</i> , Editions d'Hier et d'Aujourd'hui	1947	<i>Lupta e viață</i> , ES	1950
	<i>Rose France</i> , EFR	1950	<i>Rose France</i> , ET	1954
Morgan Claude	<i>La Marque de l'homme</i> , Minuit	1946	<i>Pecetea omului</i> , ES	1947
Pozner Vladimir	<i>Qui a tué H. O. Burrell?</i> , EFR	1952	<i>Cine l-a ucis pe H. O. Burrell?</i> , ESPLA	1955
Stil André	<i>Le premier choc. Au château d'eau</i> , EFR	1951	<i>Prima lovitură. Castelul cu apă</i> , ESPLA	1952
	<i>Le premier choc. Le Coup du canon</i> , EFR	1952	<i>Prima lovitură. Lovitura de tun</i> , ESPLA	1953
	<i>Le premier choc. Paris avec nous</i>	1953	<i>Prima lovitură. III</i> , ESPLA	1955
	<i>La Seine a pris la mer</i> , EFR	1950	<i>Floarea de oțel. Povestiri</i> , ESPLA	1954

Comment expliquer cet écart, vu que, du moins en théorie, toutes les prémisses politiques et culturelles favorables à ce genre de transfert existent? Pourquoi ces écrivains-ci et ces textes en particulier? Que dit cette réception très sélective à propos du caractère obligatoire du réalisme socialiste dans l'appareil international communiste? Avant de proposer des éléments de réponse à ces questions, il faudrait faire un bref rappel de l'importation du réalisme socialiste en France¹.

Cette histoire remonte aux années 30 et est directement liée au nom de Louis Aragon, qui est l'artisan de l'importation. Pourtant, les premières occurrences de l'expression datent de 1932 et sont à attribuer à Jean Fréville², critique littéraire à *L'Humanité* à l'époque. Il s'agit, évidemment, d'un écho fait aux décisions prises à Moscou, où l'on décide de dissoudre l'Association russe des écrivains prolétariens (RAPP) et de réduire son influence internationale, exercée à travers les différents satellites de l'Union Internationale des écrivains révolutionnaires comme, en France, l'Association des Écrivains et Artistes Révolutionnaires³ (AEAR). La dimension internationale et prétendument révolutionnaire du réseau communiste, au-delà des transformations internes, y est essentielle, car, à ce moment-là, ce qui fascine le milieu intellectuel français, c'est justement le côté révolutionnaire du mouvement. Or, de la révolution artistique se réclament alors, chacun à sa manière, il est vrai, plusieurs groupes qui se font concurrence: les surréalistes, Barbusse et la revue *Monde*, le mouvement ouvrier autour de *L'Humanité*. Tous ne sont pas favorables à la décision de dissoudre la RAPP, notamment Barbusse qui reste très attaché aux causes prolétariennes, alors que les communistes français groupés autour de *L'Humanité* sont plus sensibles aux directives soviétiques. Cependant, aucun groupe n'associe alors la révolution artistique au réalisme soviétique.

D'ailleurs, ceci était peu envisageable, car même du côté soviétique, ce n'est qu'en août 1934, à l'occasion du premier Congrès de l'Union des Ecrivains soviétiques, que les discours de Jdanov, Radek et Boukharine vont préciser les repères esthétiques

¹ Voir le très riche numéro 15/2002 de la revue *Société et représentations*, «Le réalisme socialiste en France».

² Pour plus de détails sur ce moment, on peut consulter l'article de Philippe Baudorre, «Le réalisme socialiste des années trente: un faux départ», *Société et représentations*, n° 15/2002, pp. 15-38.

³ Le nom donné à l'organisation française rattachée à l'Union Internationale des Ecrivains Révolutionnaires, créée en 1930, au Congrès de Kharkov.

du nouveau courant. La participation de plusieurs écrivains français à ce premier Congrès des Ecrivains soviétiques (Aragon, Bloch, Gide, Malraux, Nizan) explique l'écho immédiat fait à l'événement (plusieurs discours prononcés au Congrès sont traduits dans la presse française) et montre l'intérêt du milieu littéraire français pour la dimension révolutionnaire, engagée, des transformations qui traversent le champ littéraire soviétique, associé alors à la modernité et au renouvellement.

Entre tous, Aragon sera le plus actif à se réclamer du réalisme socialiste et à tenter une définition. Mais, tel que le rappelle P. Baudorre dans son article, l'injonction lancée par Aragon, de retour au réalisme¹, n'a pas d'écho en 1935. Le ressourcement au réalisme français du XIX^e siècle s'était déjà produit, ce dont témoignent les prolongements naturalistes dans la littérature française des années 20, qui ne sont pas sans rapport avec les discussions autour de la littérature prolétarienne et les interrogations sur l'origine sociale de l'écrivain. Cependant, au début de 1930, le naturalisme zolien est rejeté au profit du réalisme balzacien par deux voix plus sonores, Georg Lukacs et H. Barbusse, qui investissent le réalisme avec un sens nouveau:

Parler de «victoire du réalisme» revient ainsi à défendre l'autonomie de l'art et de l'artiste en plaçant le sens dans l'œuvre elle-même, non dans les convictions ou les engagements de l'auteur. Georg Lukacs, un des maîtres d'œuvre de la redécouverte et de la publication des textes fondateurs du marxisme, un des grands défenseurs de Balzac et de Tolstoï, souhaite orienter dans ce sens le tout nouveau «réalisme socialiste». Et c'est dans cette voie que *Monde* et Barbusse tentaient de définir, dans les années 1931-1932, un réalisme social français, à la fois héritier du XIX^e siècle et soucieux de donner à l'œuvre une dimension humaine et sociale².

Il va de soi que ce déplacement de l'attention de l'engagement de l'artiste sur le sens social de l'œuvre ainsi que l'exigence d'autonomie, tenace, ne font pas l'unanimité parmi les écrivains qui se réclament du communisme, car le réalisme socialiste de type soviétique invite, au contraire, dès son début, à une adhésion idéologique totale, autant de l'artiste que de son œuvre. Ces disputes valent à Barbusse et à la revue *Monde* d'être la cible autant des surréalistes que des écrivains rattachés à *L'Humanité* et à l'Association des Ecrivains révolutionnaires. Mais ces disputes sont surtout le signe que, malgré l'intérêt pour ce qui se passe en U.R.S.S., les écrivains français ne sont pas prêts à embrasser les contraintes partisanes du réalisme socialiste et que le sens qu'ils donnent à l'engagement révolutionnaire et humaniste se construit surtout contre la montée du fascisme et non en prolongement de la construction du socialisme. Et, d'autre part, celui qui est le seul intéressé à promouvoir cette esthétique, Louis Aragon, entend, lui, donner une définition personnelle à ce nouveau courant auquel il est le premier à adhérer avant la Libération.

Car, effectivement, si le cadre large de l'histoire de l'importation du réalisme socialiste en France va de 1934 à 1966³, à l'intérieur de cet intervalle, quatre phases sont à distinguer: de ce «faux départ» de 1934 à 1937 à la Résistance, et ensuite du temps fort de 1947 à 1954 au déclin toujours plus accusé de 1955 à 1966. En effet, si pendant l'entre-deux-guerres, le PCF n'a pas encore suffisamment de force pour

¹ Aragon publie en 1935 un livre intitulé *Pour un réalisme socialiste* où il réclame «le retour à la réalité».

² P. Baudorre, «Le réalisme socialiste des années trente: un faux départ», *Société et représentations*, n° 15/2002, pp. 24-25.

³ Cet intervalle a été établi par la critique en rapport à deux événements marquants: le premier Congrès de l'Union des écrivains soviétiques du 17 au 24 août 1934 et le Comité Central d'Argenteuil du 13 mars 1966, quand le PCF annonce le renoncement officiel à l'esthétique réaliste socialiste.

rassembler les écrivains révolutionnaires engagés dans la lutte pour la paix et la défense de la culture contre la menace du fascisme, il en sort fortifié de la Guerre. L'expérience de l'organisation de la Résistance¹ autant dans la zone libre que dans la zone occupée donne au PCF un pouvoir qu'il n'avait pas auparavant auprès des intellectuels, légitimé par la dimension nationale des causes défendues (est invoqué le patriotisme des intellectuels) ainsi qu'un avantage important par rapport à la droite. Mais au-delà de l'avantage dorénavant quantitatif, sensible dans le nombre d'adhérents et de sympathisants, le transfert qualitatif qui se réalise alors du côté de la politique littéraire du PCF est important. Comme le souligne d'ailleurs G. Sapiro, le réalisme socialiste français reçoit, une fois avec la Résistance, «l'épopée qui donnerait à la méthode [...] son contenu héroïque et ses héros positifs, et qui, pour les auteurs russes, était, après la Révolution de 1917, l'édification du socialisme²».

C'est justement cette dimension patriotique, nationale, qui est responsable de la petite fortune que le réalisme socialiste connaît auprès des écrivains français après la Libération, entre 1945 et 1954. Petite fortune, car si le réalisme socialiste devient après 1947 le cœur de la politique littéraire du PCF, qui s'aligne ainsi sur la politique soviétique qui, elle, durcit son influence internationale au début de la Guerre froide, il n'arrive pas à s'imposer en dehors de ce cadre. Ensuite, son épuisement rapide (1947-1954 et la dérive qui s'ensuit jusqu'en 1966) à l'intérieur même du cadre qui est censé lui offrir les conditions favorables à son développement est dû à une série de facteurs combinés, autant internes et qu'externes au mouvement communiste, résumés par G. Sapiro comme suit:

Si la dénonciation du moralisme national est venue de la gauche du champ littéraire, c'est de la nouvelle droite des «Hussard» que vient d'abord la condamnation de l'humanisme, avant d'être reprise par le Nouveau Roman: elle vise, au nom de l'art pour l'art, aussi bien l'existentialisme que le réalisme socialiste, c'est-à-dire le camp résistant, et désigne en fait la morale en littérature, ou ce que Sartre appelle «la littérature engagée» (sans exclure, pour les Nouveaux Romanciers, l'engagement citoyen [...]). Mais à la différence des Hussards dont le rejet de l'humanisme s'ancre dans la tradition contre-révolutionnaire, les Nouveaux Romanciers se rattachent au mouvement de la nouvelle génération intellectuelle, représentée par Michel Foucault, Claude Lévi-Strauss et le structuralisme, qui opère une véritable révolution symbolique dans le domaine des sciences humaines et sociales, en opposant à la «philosophie du sujet» une «philosophie sans sujet», à l'humanisme existentialiste ou personnaliste un «anti-humanisme», au subjectivisme-l'objectivisme³.

Il n'en reste pas moins qu'entre 1947 et 1954 voit le jour une production littéraire (poèmes, pièces de théâtre, romans surtout) qui tente, à sa manière, de répondre aux contraintes jdanovistes ainsi que de tenir tête à une concurrence intérieure au champ français qui est, comme on le constate, acerbe. Ceci ne sera pas sans changer, en vue de son adaptation, le courant. Il est convenable ainsi, pour toutes les raisons évoquées dans le bref historique de ses phases, de parler d'un réalisme socialiste français, et non de réalisme socialiste tout court; d'une variante nationale du courant soviétique, voire d'une vision très personnelle qui lui est attachée comme sera le cas avec L. Aragon.

¹ L'article de Daniel Virieux fait une analyse très éveillée de cette période compliquée, «La Direction des intellectuels communistes dans la Résistance française. Missions, organisations, pratiques», *Société et représentations*, n° 15/2002, pp. 135-153.

² G. Sapiro, «Formes et structures de l'engagement des écrivains communistes en France. De la Drôle de Guerre à la Guerre froide», *Société et représentations*, n° 15/2002, pp. 157-176.

³ G. Sapiro, «Formes et structures de l'engagement des écrivains communistes en France. De la Drôle de Guerre à la Guerre froide», art cit., p. 175.

Du coup, et pour revenir à notre corpus romanesque, il est souhaitable avant tout de déceler la forme et le contenu donnés par les romanciers français de notre corpus au réalisme socialiste, plus exactement les thèmes et les sujets retenus, pour tenter ensuite de comprendre sur quoi repose sa réception en Roumanie. Il faudrait rappeler donc que la majorité des productions qui se réclament ouvertement du réalisme socialiste sont écrites entre 1946 et 1954, c'est-à-dire à une période de durcissement de l'influence soviétique, mais aussi une période très faste au PCF qui décide, une première, de se doter d'une politique littéraire officielle et de profiter ainsi des conditions favorables d'après la Libération, quand

«les structures et les hommes existent, périodiques, maisons d'édition, chroniqueurs, associations de créateurs, commissions, moyens de diffusion, lectorat, [...] le contexte du grand affrontement idéologique, l'enthousiasme des intellectuels qui ont adhéré nombreux au 'parti des fusillés' (...).»

Cependant, le débat engagé bien avant sur cette doctrine permet d'avoir déjà autant un écart critique que quelques modèles d'écriture qui orientent la création. Ceci est essentiel pour la production.

R. Lahanque a délimité son corpus de romans réalistes socialistes en fonction de quelques critères externes prévisibles (la qualité de membre du Parti des écrivains, la publication aux maisons d'édition du parti, leur adhésion déclarée, publique, à l'esthétique) et de critères internes, dont celui de «roman à thèse» est le plus important, car il semble conduire à une sélection plus judicieuse, étant donné le laxisme éditorial du réseau du parti. À l'intérieur du corpus, il opère ensuite un partage structurel et thématique (d'ordre historique), dont découlent quatre catégories de romans: des romans antagoniques issus de l'actualité de la Guerre froide (les plus nombreux), des romans antagoniques de la Deuxième Guerre mondiale, et des romans d'apprentissage de la Guerre froide et de la Deuxième Guerre mondiale. Par roman antagonique il entend un roman qui met en scène le combat entre les forces du mal et du bien et dont le héros a déjà compris le sens de la vérité. Le roman d'apprentissage est un roman dont le héros découvre la vérité communiste une fois avec le lecteur.

Ce partage finement opéré, s'il offre une perspective bien intéressante sur le corpus que R. Lahanque s'est donné, ne nous est pas nécessairement utile, car le processus de réception des nouveaux entrants suppose une sélection qui a ses propres critères. C'est un processus qui se réalise en réaction au moment et qui, par conséquent, ne peut pas bénéficier de l'écart temporel que se donne le chercheur. Il reste donc important de noter avec lui une observation relative aux conditions de production et de réception internes qui pourraient expliquer en partie les différences entre nos corpus: «la politique éditoriale [du PCF], qui ménage un accueil assez large à des romans simplement progressistes ou humanistes, et [...] la stratégie de la critique, qui joue cette même littérature [...] contre la littérature considérée décadente, noire, pessimiste, abjecte ou fascisante².» De sorte que, même si nous prenons en compte les critères objectivés construits après-coup par R. Lahanque pour les besoins scientifiques de constitution d'un corpus, nous préférerons ne pas complètement écarter les réactions du moment, car elles sont susceptibles d'apporter de la lumière sur les traductions qui ne se retrouvent pas sur notre Tableau A.

Nous avions, par exemple, constaté nous aussi le même laxisme du côté de la réception roumaine des nouveaux entrants qui ne se limite pas aux productions du

¹ R. Lahanque, «Les romans du réalisme socialiste», *art. cit.*, p. 178.

² *Ibid.*, p. 179.

circuit du PCF et étend son domaine de sélection aux autres maisons d'édition à la recherche de thèmes privilégiés. De même, si les écrivains retenus (même Tableau A) proviennent tous du circuit du PCF, la réception roumaine a fait, pour des besoins symboliques de promotion du circuit, de la place à d'autres productions de ces écrivains, moins rigoureusement réalistes socialistes: par exemple, Pierre Daix est traduit avec deux romans, mais *Maria*, publié en 1962 chez Juillard et traduit en 1964 par ESPLA, n'est pas un roman réaliste socialiste et n'a pas été retenu dans le Tableau A. De même, Pierre Gamarra est un cas à part: écrivain du circuit PCF, il est traduit avec trois romans (*Les Mains des hommes*, *Le Maître d'école*, *Aventure du serpent à plumes*), mais aucun de ces romans n'est, selon les critères de R. Lahanque, un roman réaliste socialiste proprement-dit.

La réception roumaine réagit donc à la situation du champ français qui, n'ayant pas une compréhension très stricte de l'esthétique, propose des produits très variables. Ainsi, l'on applique, du côté de la réception, la même stratégie de l'accueil large fait à d'autres produits que ceux conformes, surtout que ce «conforme» est très interprétable. En fait, cette stratégie est localisée, accompagnée par des critères internes. Ceci explique le choix de traduction de quelques écrivains du circuit PCF qui, n'ayant pas un capital littéraire important ni ne produisant d'œuvres réalistes socialistes, ont percé la réception par des voies plus personnelles. C'est le cas de G. Soria dont les traductions sont plutôt une marque de courtoisie pour son travail, apprécié, de médiateur culturel: il est correspondant, de façon assez épisodique, d'ailleurs, du journal roumain *Scânteia* [L'Étincelle] à Paris. Sa réception se produit entre 1953 et 1957. L'on traduit, signe d'une réception localisée, le poème *La Marche roumaine* et, en 1957, une pièce de théâtre, *L'Orgueil et la nuée*. Son activité de médiateur culturel en tant que directeur de l'Agence littéraire et artistique parisienne pour les échanges culturels (A.L.A.P.) et ses relations avec les milieux artistiques soviétiques étaient appréciés autant à Paris qu'à Moscou. Un autre cas de figure est celui de Jacques Duclos, qui a accumulé un capital politique suffisant pour ne pas être soumis aux filtres esthétiques. Ces cas de figure sont valables pour les écrivains du circuit PCF.

Mais quel est l'accueil réservé aux romans réalistes socialistes dans le milieu universitaire? Dans une présentation faite en 1956 par le critique universitaire Theodosia Ioachimescu aux nouvelles productions réalistes françaises, «Le réalisme français d'aujourd'hui», il n'y a qu'une seule occurrence de la notion réalisme socialiste, dans la conclusion de l'article. On lui préfère, en échange, les syntagmes le «nouveau réalisme français», «l'humanisme du nouveau réalisme français». En fait, c'est l'humanisme qui est la clé de réception de cette littérature:

Cette relation avec leur propre peuple, les réalistes français l'ont retrouvée grâce à l'augmentation des forces populaires, grâce à l'idéologie avancée et à l'humanisme fort qui émane de ces forces. Le rôle du Parti Communiste Français dans l'élucidation des intellectuels, dans leur rapprochement créatif du peuple a été, bien sûr, déterminant. Une fois avec l'entrée des aspirations populaires dans la littérature, celle-ci n'a plus peur de refléter l'actualité².

¹ Theodosia Ioachimescu, „Realismul francez de azi”, *Studii de literatură universală*, 1956, pp. 151-159.

² *Ibid.*, p. 157: „Această legătură cu propriul lor popor qu regăsit-o realiștii francezi datorită creșterii forțelor populare, datorită ideologiei înaintate și umanismului puternic care emană de la aceste forțe. Rolul Partidului Comunist Francez în clarificarea intelectualilor, în apropierea lor creațoare de popor, a fost, desigur, determinant. Odată cu pătrunderea aspirațiilor populare în literatură, aceasta nu se mai sperie de reflectarea actualității.” (NdT)

Ceci est significatif de l'accueil fait à la littérature progressiste française et explique pourquoi on ne se résume pas à la littérature produite par le réseau PCF. En effet, on ne s'y rapporte pas comme à de la littérature réaliste socialiste, mais à de la littérature à message humaniste. A la limite, l'on instaure une synonymie entre les adjectifs «socialiste» et «humaniste». Il n'est pas sans intérêt de rappeler que T. Ioachimescu est un médiateur spécialiste, un universitaire, au courant des discussions portées du côté français¹, voire influencée par celles-ci. Or, justement, la «nationalisation», l'adaptation du réalisme socialiste en France passe par l'attribution d'un contenu humaniste² au courant.

Dans son article, T. Ioachimescu fait une présentation thématique des nouvelles productions réalistes socialistes françaises. On ne serait pas étonnés d'y retrouver tous les noms de notre Tableau A. Publié en 1956, vers la fin du temps fort du réalisme socialiste français, cet article pourrait aussi bien passer pour un bilan de la réception de la littérature du circuit PCF en Roumanie. Son discours emprunte, jusqu'à la copie fidèle, à la rhétorique d'opposition à la littérature décadente, courante dans les journaux et revues littéraires françaises d'orientation communiste dans les années 50:

«ce réalisme nouveau et sain de la France s'oppose à la littérature maladive, voire gravement malade, où circulent les obsédés sexuels, les pervertis et les suicidaires, porteurs du désespoir et de la dégradation humaine³.»

À titre de comparaison et pour prendre un exemple certainement connu de T. Ioachimescu, voici le début d'un article de René Andrieu⁴ reproduit en traduction dans *Scânteia* du 6 février 1953:

La décomposition de la bourgeoisie à l'époque de l'impérialisme se reflète aussi dans la décadence de la littérature bourgeoise. Cette littérature n'est plus qu'un essai de pervertissement et de corruption. Le pessimisme, le culte de l'individualisme, la glorification de l'érotisme, la négation de toutes les valeurs, ce sont les caractéristiques bourgeoisées parues en France les dernières années⁵.

Les éléments communs entre ces deux articles vont au-delà de la surface rhétorique. Les exemples pris dans les deux présentations de la littérature réaliste ou bien, avec une notion plus compréhensive, progressiste, sont les mêmes et donnent

¹ Il suffirait de rappeler que la principale revue littéraire roumaine, *Viața românească*, a une rubrique permanente appelée «Revista revistelor» [Revue des revues], où sont systématiquement repris et commentés des articles des principales revues étrangères d'orientation communiste ou socialiste, parmi lesquelles les revues françaises sont à l'honneur.

² Voir G. Sapiro, «Formes et structures de l'engagement des écrivains communistes en France. De la Drôle de Guerre à la Guerre froide», *art. cit.*, p. 157: «Du point de vue politique, le contenu idéologique, c'est-à-dire l'humanisme, prend tantôt le visage du pacifisme (au moment du pacte germano-soviétique ou pendant la guerre froide), tantôt celui de l'héroïsme guerrier (la Résistance), et se matérialise tantôt dans le combat contre l'impérialisme, tantôt dans la lutte antifasciste.»

³ T. Ioachimescu, „Realismul francez de azi”, *art. cit.*, p. 151.

⁴ René Andrieu était alors journaliste à *L'Humanité*, dont il allait devenir le rédacteur en chef en 1958, et membre du PCF.

⁵ R. Andrieu, „Scriitorii progresiști francezi în lupta pentru independență națională și pace”, *Scânteia*, 6 februarie 1953, p. 5: „Descompunerea burgheziei în epoca imperialismului se reflectă și în decăderea literaturii burgheze. Această literatură nu mai este decât o încercare de pervertire și de corupție. Pesimismul, cultul individualismului, glorificarea erotismului, negarea tuturor valorilor, acestea sunt caracteristicile burgheze apărute în Franța în cursul acestor ultimi ani.” (NdT)

la mesure du programme éditorial des traductions. Les écrivains progressistes français évoqués par René Andrieu dans son article sont: tout d'abord, Louis Aragon avec les *Communistes*, qui bénéficie de la présentation la plus ample, André Stil avec *Le Mot «Mineur», camarades* et *Le Premier choc*, Pierre Courtade avec *Jimmy*, Roger Vailland, Jean Laffitte avec *Ceux qui vivent* et *Rose France*, Paul Tillard et Maurice Thorez. Comme le titre de son article nous l'indique, sont retenus uniquement les thèmes de la lutte pour l'indépendance nationale (ici, la Résistance) et la lutte pour la paix (ou, avec les mots de R. Lahanque, les romans antagoniques de la Guerre Froide).

T. Ioachimescu s'offre, par contre, une perspective plus large, d'autant plus que le moment l'y invite: l'article est issu d'une conférence prononcée le 28 novembre 1955, à l'occasion des journées de l'amitié franco-roumaine. Rappelons en passant que l'année 1955 correspond à l'année avec le plus d'écrivains du circuit PCF traduits (8, plus précisément): il va de soi qu'un rapport entre cet événement et une activité éditoriale plus intense de publication de traductions d'écrivains français du circuit est à établir.

Ainsi, la présentation thématique de cette nouvelle littérature réaliste française proposée par T. Ioachimescu est instructive à plus d'un titre: non seulement elle permet d'identifier des explications pour les choix traductifs, mais elle est en accord avec notre anticipation de l'importance thématique de la littérature traduite, tous genres confondus. Ainsi, les thèmes illustrés par T. Ioachimescu dans son article avec des exemples d'écrivains et de titres sont: la résistance face à l'occupant nazi (Aragon¹, Eluard²), l'expérience des camps de concentration (J. Laffitte³, P. Daix⁴, P. Tillard⁵, A. Salacrou⁶, R. Merle⁷, A. Wurmser⁸), l'héroïsme des communistes, la solidarité, la lutte des femmes (J. Laffitte⁹, P. Daix¹⁰), la protestation contre la guerre colonialiste du Vietnam, l'internationalisme prolétarien (A. Stil¹¹, J.-P. Chabrol¹², P. Courtade¹³), la nouvelle résistance contre une possible guerre future (A. Stil¹⁴), les conditions dures de travail (D. Desanti, R. Vailland¹⁵), la vie dans les villages français (R. Jouglet, M. L. Barron, G. Magnan, L. de Villefosse, P. Gascar et P. Gamarra¹⁶, le seul traduit en roumain), l'antisoviétisme dans la presse française (J.-P. Sartre¹⁷), l'indignation contre le retour en honneur des anciens collaborationnistes (R. Merle¹⁸)

1 Avec *Les Communistes* (1949-1951), volumes traduits entre 1951 et 1955.

2 Avec les *Poèmes politiques* (1948), traduits en partie en 1955 dans *Poeme pentru toti*.

3 Avec *Ceux qui vivent* (1946), traduit en 1947, *Nous retournerons cueillir les jonquilles* (cité dans l'article de Ioachimescu, mais non traduit en roumain) et *Rose France* (1950), traduit en 1954.

4 Avec *La dernière forteresse* (1954), traduit en 1960.

5 Avec *Les Combattants de la nuit* (1947), cité dans l'article, mais non traduit en roumain.

6 Avec *Les nuits de la colère* (1947), traduit en 1948.

7 Avec *Week-end à Zuydecote* (1949), cité dans l'article, mais non traduit en roumain.

8 Avec *Un homme vient au monde*, cité dans l'article, mais non traduit en roumain.

9 Avec *Rose France* (1950), traduit en 1954, et *Le Commandant Marceau*, non traduit.

10 Avec *Classe 42*, non traduit.

11 Avec *La Seine a pris la mer*, non traduit.

12 Avec *La dernière cartouche*, non traduit.

13 Avec *La Rivière noire* (1953), traduit en 1959.

14 Avec *Le Premier choc* (1951-1953), traduit en 1952-1955.

15 Avec *Beau Masque* (1954), traduit en 1957 et *325.000 francs* (1955), traduit en 1957.

16 Avec *Les Coqs de minuit* et *Rosalie Brousse*, non traduits et *Le Maître d'école* (1955), traduit en 1964.

17 Avec *Nekrassov* (1955), traduit en 1957.

18 Avec *La Mort est mon métier* (1952), traduit en 1955.

et P. Daix¹), la dénonciation de la propagande anti-communiste ailleurs (P. Courtade², V. Pozner³), la peur et les dangers de la guerre (G. Soria⁴, G. Arnaud⁵), la guerre et les expériences atomiques (E. Triolet⁶, M. Monod), les voyages en Union soviétique et dans les pays de la démocratie populaire (S. Téry, C. Roy, A. Wurmser, L. Mamiac et J. Ducroux, le seul qui écrit sur la Roumanie, mais il n'est pas traduit).

L'article de loachimescu est donc non seulement un bilan des traductions déjà faites (dont une bonne partie en 1955, comme *Jimmy* de P. Courtade, *Le Maître d'école* de P. Gamarra, *La Mort est mon métier* de R. Merle, *Qui a tué H. O. Burrell?* de V. Pozner), mais aussi une déclaration d'intention, car certains de ces livres cités vont être traduits par la suite (*Beau Masque et 325.000 francs* de R. Vailland, *Le salaire de la peur* de G. Arnaud, *La dernière forteresse* de P. Daix). D'autre part, quelques-uns des écrivains présentés ne seront jamais traduits, surtout dans trois thèmes: vie du village français, les expériences atomiques et les témoignages de voyage. En fait, ce n'est plus uniquement une question de thème, mais également de notoriété de l'écrivain: à l'intérieur des thèmes, l'on choisit, à quelques exceptions (politiques) près, les mieux cotés.

Ainsi, pour illustrer la double mesure esthétique et politique dans les choix opérés, notons que les récipiendaires d'orientation communiste du prix Goncourt entre 1944 et 1964 sont traduits mais généralement avec d'autres titres que ceux pour lesquels ils ont reçu ce prix qui fait concurrence aux modalités de consécration intérieures au Parti. Par exemple, E. Triolet reçoit le prix Goncourt en 1944 pour *Le premier accroc coûte 200 francs* et n'est traduite qu'en 1964 avec *L'Âme*; Maurice Druon reçoit le prix en 1948 pour *Les Grandes Familles*, roman qui n'est traduit qu'en 1961; R. Merle reçoit le prix en 1949 pour *Week-end à Zuydecote* mais il est traduit avec *La mort est mon métier* en 1955; Simone de Beauvoir le reçoit en 1954 pour *Les Mandarins* mais n'est traduite qu'en 1965 avec *Mémoires d'une jeune fille rangée*. De même, un cas qui montre que ce prix est suivi et peut représenter un critère de choix: R. Vailland reçoit le prix en 1957 avec *La Loi* et il est traduit la même année, mais avec deux romans antérieurs, respectueux des thématiques humanistes, *Beau Masque et 325.000 francs*. Une coïncidence, peut-être, car le prix est attribué en fin d'année, après plusieurs présélections, alors que la traduction de *Beau Masque* était déjà parue en mai 1957⁷, mais on ne rate pas l'occasion de mettre en relation les deux événements: en mars 1958, un article⁸ de *Viața românească* signale l'attribution du prix en un commentaire très favorable à R. Vailland en réaction à un article de Claude Roy dans les *Temps Modernes*.

Ceci n'empêche pas les attaques contre l'institution Goncourt, histoire de rivalité entre la gauche et la droite, surtout quand celle-ci se trompe: en 1960, l'attribution du prix au roman *Dieu est né en exil* de l'écrivain d'origine roumaine Vintilă Horia provoque tout un scandale littéraire à cause des révélations des ses écrits fascistes par la presse de gauche. En Roumanie, l'événement est couvert par Jean Laffitte, présent à Bucarest pour une session du Présidium du Conseil Mondial de la Paix. Il est invité par le journal *Contemporanul* à donner son avis par écrit et les termes sont plus qu'intransigeants:

1 Avec *Un tueur*, non traduit.

2 Avec *Jimmy* (1951), traduit en 1955.

3 Avec *Qui a tué H. O. Burrell?* (1952), traduit en 1955.

4 Avec *La Peur*, non traduit.

5 Avec *Le Salaire de la peur* (1950), traduit en 1957.

6 Avec *Le Cheval roux ou les intentions humaines*, non traduit.

7 Voir la recension de R. Jacob, «Roger Vailland: *Beau Masque*», *Viața românească*, X, 1957, n° 5, mai, pp. 231-232.

8 S. H., «'Revista revistelor': *Les Temps Modernes*, n° 142, 1957», *Viața românească*, XI, 1958, n° 3, martie, pp. 202-204.

NOMBREUSES publications ont révélé la sale biographie du transfuge primé: Vintilă Horia, légionnaire de la Garde de fer, apologiste du racisme, détracteur de la France et de sa culture, franquiste, péröniste et, depuis deux mois, «français». Ce scandale porte atteinte à la réputation de ceux qui s'appellent membres de l'Académie Goncourt et qui pourrait très bien dorénavant s'appeler l'Asile Goncourt, mis à la disposition des transfuges, fascistes et de tous les égarés de profession¹.

Il est à constater qu'en matière d'actualités littéraires, l'on préfère passer la parole à des critiques français (voir les articles de C. Morgan², H. Juin, G. Soria, et maintenant J. Laffitte), membres du PCF. Les positions des critiques littéraires roumains s'alignent ensuite sur les positions françaises. Mais le plus souvent les voix françaises invitées sont considérées suffisantes, ce qui conduit à des dossiers de réception assez maigres pour les romanciers réalistes socialistes et, plus généralement, du circuit PCF. Les traductions faites sont rarement recensées dans la presse littéraire, un article tout au plus ou une simple note bibliographique. Un seul cas s'y distingue, André Stil, lauréat du Prix Staline de littérature en 1952.

Son dossier de réception s'étend de 1953 à 1961 et se construit autour de deux moments: après la parution des traductions des romans *Le premier choc*, en 1952, et *du Foudroyage*, en 1961, traductions obligées, car le Prix Staline impose. Vu comme un journaliste venu à la littérature³ (il est également lauréat du Prix Interallié⁴ en 1945), ses traducteurs sont attentivement choisis: Geo Bogza, créateur du genre du reportage littéraire roumain et Brunea-Fox, grand reporter de l'entre-deux-guerres. L'expérience de reporter d'A. Stil est sans doute à son avantage, puisque son écriture est la seule, avec celle d'Aragon, à être associée ouvertement à la technique réaliste socialiste, la critique russe à l'appui:

Stil est un écrivain réaliste dans le vrai sens du mot. En vue de l'acquisition de la méthode réaliste, la principale aide l'a représentée la littérature soviétique: «Il est sûr que la littérature soviétique a eu une influence bénéfique sur ce jeune écrivain, d'où il a appris la technique réaliste, l'art de représenter la vie en mouvement et son développement, le savoir de mettre dans les livres les problèmes de la vie», dit N. Rozgovorov⁵.

¹ J. Laffitte, „Scandalos, antilterar, antifrancez! Scriitorul francez Jean Laffitte despre Premiul Goncourt pe 1960”, *Contemporanul*, 49, 1960, p. 1: „Numeroase publicații au dezvăluit murdara biografie a transfugului premiat: Vintilă Horia, legionar al gărzii de fier, apologet al rasismului, detractor al Franței și culturii ei, franchist, peronist și, de două luni, francez. Acest scandal prejudiciază reputația celor ce-și spun membri ai Academiei Goncourt și care s-ar putea foarte bine intitula de aci înainte Azilul Goncourt, pus la dispoziție transfugilor, fasciștilor și tuturor rătăcitorilor de profesie.” (NdT)

² C. Morgan, „Cine sunt reprezentanții culturii franceze?”, *Flacăra*, II, n° 40, 1949, p. 3, un article rédigé pour la revue *Flacăra*, à l'occasion de la Journée de la paix, le 2 octobre.

³ Comme d'ailleurs la majorité des autres romanciers réalistes socialistes français: R. Vailland (*Paris-Midi*), P. Courtade (*Progrès, Action, L'Humanité*), P. Gamarra (*Le Patriote du Sud-Est, Europe, La Vie ouvrière*), Pierre Daix (*Les lettres françaises*). A propos de R. Vailland, par exemple, Modest Morariu affirme que «son passage du journalisme au roman n'est pas un cas isolé dans la littérature française, mais plutôt l'accomplissement d'une évolution naturelle. Le journaliste et l'artiste représentent ainsi les deux volets d'un tout obligatoire entre le militant social et l'artiste.», «Deux livres intéressants d'un écrivain communiste français», *Scânteia Tineretului*, Seria II, XII, 1957, nr. 2599, 17 septembre, p. 2.

⁴ Prix annuel (depuis 1930) décerné pour des romans écrits par des journalistes.

⁵ F. P., „Mizeria și eroismul docherilor francezi”, *Steaua*, 1953, nr. 3, p. 126: „Stil este un scriitor realist în adevărul înțeleas al cuvântului. În sensul acestei însușiri a metodei realiste, principalul ajutor al lui Stil a fost literatura sovietică: Este sigur că asupra Tânărului scriitor a avut o influență

L'exercice de ciblage des traductions réalistes socialistes uniquement, les dimensions réduites du corpus qui en résulte (17 traductions, par rapport à la totalité des 85 traductions pour les nouveaux entrants) et le manque de dossiers de réception nous font conclure que, malgré l'importance symbolique de ces auteurs du circuit PCF qui tentent de répondre aux critères d'une esthétique officielle, la réception roumaine reste très sensible au capital littéraire des écrivains français choisis pour la traduction. Ceci dit, même en situation d'hétéronomie forte, le critère de la qualité est plus fort que la simple contrainte politique. La dimension nationale de ces romans (le rôle du PCF dans la Résistance, surtout) est un frein à leur réception durable, car ils ne permettent pas un écho réel et prolongé, ce genre d'«épopée» faisant défaut aux communistes roumains. Qui plus est, ces romans issus de l'actualité ne réussissent pas à transgresser le moment, ils restent coincés dans l'immédiat de leur publication et ils épuisent vite leur message. Tel est le cas des romans issus de la Résistance (*Servitude et grandeur des Français*, *Les Communistes d'Aragon*, les romans de J. Laffitte) qui sont traduits entre 1947 et 1951, et des romans qui portent sur de la Guerre Froide, reçus entre 1952 et 1959 (*Le Premier choc d'André Stil*, *Jimmy et la Rivière noire* de Pierre Courtade), mais sans réédition ultérieure.

D'autre part, on a observé que, pour ce corpus de traductions, la clé de réception de ces œuvres est empruntée telle quelle du côté français: l'humanisme, une notion plus compréhensive que le réalisme socialiste, et qui permet de construire un programme de réception non seulement pour la littérature française, mais pour les autres littératures étrangères. Qui plus est, cet humanisme renouvelé réussit plutôt bien à simuler la continuation avec le programme de réception et de traduction des classiques.

Enfin, il n'est pas sans intérêt de noter que le texte fondateur de Lénine, «L'Organisation du parti et de la littérature de parti» est traduit en France en 1949 dans *La Nouvelle Critique* alors qu'en Roumanie il circulait déjà en traduction dès 1947 et était invoqué entre 1948 et 1949 dans plusieurs articles pour fonder la nouvelle démarche théorique et critique¹. Cette analyse nous permet de conclure, une fois de plus, que le programme humaniste leniniste revisité² s'est avéré, en effet, plus durable en Roumanie que le réalisme socialiste et s'est prolongé après 1965.

BIBLIOGRAPHIE GÉNÉRALE (SÉLECTIVE)

ANDRIEU R., „Scrisitorii progresiști francezi în lupta pentru independență națională și pace”, *Scânteia*, 6 februarie 1953, p. 5.

BAUDORRE Philippe, «Le réalisme socialiste des années trente: un faux départ», *Société et représentations*, n° 15/2002, pp. 15-38.

IOACHIMESCU Theodosia, „Realismul francez de azi”, *Studii de literatură universală*, 1956, pp. 151-159.

binefăcătoare literatura sovietică, dela care a învățat măiestria realistă, arta de a înfățișa viața în mișcare și desvoltarea ei, priceperea de a pune în cărți problemele cele mai actuale ale vietii înconjurătoare, spune N. Rozgorov.” (NdT)

¹ Qu'on se rappelle uniquement de S. Agnezia, «Umanismul leninist și sarcinile literaturii noastre», *Flacără*, I, n° 19, 9 mai 1948, p. 8.

² Il y a eu débat sur l'acceptation donnée au mot «littérature» par Lénine. Ce n'est pas, le plus probablement, le sens de «belles lettres» que lui accorde plus tard Jdanov, mais, comme soutient V. Pozner, de texte de presse.

- JACOB R., «Roger Vailland: Beau Masque», *Viața românească*, X, n° 5, mai 1957, pp. 231-232.
- LAFFITTE Jean, „Scandalos, antilterar, antifrancez! Scriitorul francez Jean Laffitte despre Premiul Goncourt pe 1960”, *Contemporanul*, 49, 1960, p. 1.
- LAHANQUE Reynald, «Les romans du réalisme socialiste», *Société et représentations*, n° 15/2002, pp. 177-194.
- MORGAN Claude, „Cine sunt reprezentanții culturii franceze?”, *Flacără*, II, n° 40, 1949, p. 3.
- NEGRIGI Eugen, *Literatura română sub comunism. Proza*, București, Editura Fundației Pro, ediția a II-a, 2006.
- SAPIRO Gisèle, «Formes et structures de l'engagement des écrivains communistes en France. De la Drôle de Guerre à la Guerre froide», *Société et représentations*, n° 15/2002, pp. 157-176.
- VIRIEUX Daniel, «La Direction des intellectuels communistes dans la Résistance française. Missions, organisations, pratiques», *Société et représentations*, n° 15/2002, pp. 135-153.

Istorie, literatură și realism socialist. Considerații asupra romanului *Descult*

■ GEORGIANA LEŞU

[University of Iași & IICCMER]

Abstract

The novel *Descult* written by Zaharia Stancu is published in 1948, in the times of complete affirmation of the socialist realism in the art of the People's Republic of Romania. Using the historiographical myths of the propaganda, the author describes the life of the peasants from the South part of Romania, at the beginning of the XXth century. His novel becomes very popular in the 50's: it is published in fifteen Romanian editions and studied in school textbooks. The regime sees Zaharia Stancu's novel as an achievement of the new type of literature promoted under communism. Using aspects of the past in order to give some legitimacy for the present, Zaharia Stancu manages to find the recipe for success: he puts together in a novel the directions of the propaganda in order to be published, along with his vivid descriptions of an rural universe of the first years of the XX th century.

Keywords

Zaharia Stancu; socialist realism; novel; historiography; myths; communism

Résumé

Le roman portant la signature de Zaharia Stancu paraît en 1948, au temps de l'affirmation du réalisme socialiste en Roumanie, proclamée république populaire. Utilisant les mythes historiographiques de la propagande, l'auteur décrit la vie des paysans du Sud de la Roumanie début du XXe siècle. Son roman est largement popularisé dans les années 1950: il est publié en quinze éditions en Roumanie et est étudié dans les manuels scolaires. Le régime voit dans le roman de Zaharia Stancu l'accomplissement de la nouvelle littérature promue sous le communisme. Utilisant des aspects du passé pour rendre légitime le présent, Zaharia Stancu réussit à trouver la recette pour le succès: dans ce roman, il combine des idées de la propagande pour qu'il puisse publier avec ses riches descriptions d'un univers rural du début du XXe siècle.

Mots-clés

Zaharia Stancu; réalisme socialiste; roman; historiographie; mythes; communism

La 10 mai 1962, Biroul Politic al Partidului Muncitoresc Român discută posibilitatea de primire în Partid a unor intelectuali de seamă sau de reprimire a unora căzuți la un moment dat în dizgrație¹. Printre aceștia se numără și Zaharia Stancu. Scriitorul care are parte de o ascensiune fulminată după schimbarea de regim din 1945, este scos din rândurile partidului în 1950, motiv pentru care, la distanță de zece ani îi scrie personal lui Gheorghiu-Dej, exprimându-și dorința de a se număra printre membrii de partid din nou². Excluderea lui din partid este mai puțin cunoscută la momentul respectiv, astfel că scriitorul și jurnalistul cunoscut în interbelic pentru orientarea de stânga este extrem de prezent în viața publică: este numit director al Teatrului Național, ales președinte al Societății Scriitorilor Români, transformată din 1949 în Uniunea Scriitorilor și primit în rândurile Academiei Române în 1955. În 1971 este laureat al premiului Herder.

Născut la 5 octombrie 1902, în comuna Salcia, județul Teleorman, Zaharia Stancu are parte de o copilărie căreia îi oferă fir epic și pe care o transpune în romanul de succes, *Desculț*. Dacă în perioada interbelică este cunoscut îndeosebi pentru activitatea editorială, după 1945, Zaharia Stancu devine unul dintre cei mai cunoscuți scriitori ai vremii sale. Începe în 1945 cu *Zile de lagăr*, un jurnal al perioadei petrecute la Târgu Jiu³, continuă activitatea de jurnalist în paralel, pentru a fi consacrat definitiv ca prozator în 1948, odată cu apariția romanului *Desculț*, ocazie care îl transformă pe Zaharia Stancu într-un privilegiat al regimului. Romanul face un imens serviciu regimului comunist din România, înfățișând traiul greu al țăranilor din Câmpia Dunării, în anii de început ai secolului al XX-lea. Zaharia Stancu își publică romanul în vremea în care Partidul Muncitoresc Român câștigase de cu-ând de partea sa o parte a țărănimii, prin împroprietărire, și în vremea în care se pregătea amplul proces de colctivizare a agriculturii, proces în urma căruia se promite o modernizare a vieții satului românesc. Romanul de bucură de un succes răsunător și beneficiază de 15 ediții în limba română, alături de alte 38 de ediții în 24 de limbi străine⁴.

Fiind una dintre lucrările semnificative apărute după schimbarea de registru în literatura română, romanul este primit bine de către critici și reușește să se încadreze în tiparele înguste ale realismului socialist, adoptat la acea dată ca metodă oficială de creație. Într-o perioadă în care discursul propagandistic mizează pe reforma agrară, pe îmbunătățirea calității vieții rurale, în care se urmărește începerea unui proces de electrificare a satelor, scriitorii contribuie la rândul lor prin referirile la stadiul în care se găsea dintotdeauna satul românesc.

Romanul lui Zaharia Stancu prezintă o comunitate rurală din Câmpia Dunării, în preajma anului 1907 și în vremea Primului Război Mondial. Mai mult decât o situație fericită în timp – evenimentele de la 1907 fiind una dintre alegerile recomandabile pentru anii '50 – autorul mai aduce în fața cititorilor vremurile străvechi, ale ocupăției turcești, plasate într-o narațiune vie, într-o povestire rostită de bunică nepotului ei. Darie, personajul principal al romanului, ia contact cu realități îndepărtate în timp, din amintirile bunicii. El are astfel șansa de a trage singur concluzii,

¹ Cornel Ungureanu, „Zaharia Stancu în luptele cu «înalta societate»”, *România Literară*, 15, 2007, disponibil online pe http://www.romlit.ro/zaharia_stancu_n_luptele_cu_nalta_societate.

² ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 129/1969, f. 40.

³ Zaharia Stancu este închis în lagărul de la Târgu Jiu, fiind confundat cu alțincineva. El profită totuși de acest aspect pentru a-și rescrie biografia, ca pe aceea a unui intelectual persecutat. (Corneliu Ungureanu, „Zaharia Stancu în luptele cu «înalta societate»”, art. cit.).

⁴ Ovidiu Ghidirmac, *Zaharia Stancu sau interogația nesfârșită*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1977, p. 40.

prin compararea realității prezente cu cea povestită, că traiul țăranului român a fost dintotdeauna supus hazardului.

Deși atenția acordată fiecărui personaj face ca romanul să fie situat pe mai multe planuri, de importanță egală, personajul principal rămâne Darie, prin narativitatea căruia este redată toată acțiunea. Darie este un alter-ego al autorului Zaharia Stancu, cel care își amintește copilăria petrecută în satul de câmpie. În numeroasele interviuri pe care le oferă jurnaliștilor, autorul recunoaște că experiența sa de viață este cea care alcătuiește baza romanului. El își inventariază amintirile, pe care le trece prin filtrul ficțiunii și le narativizează din perspectiva omului matur, cu o putere de înțelegere și de interiorizare mult superioare naratorului Darie. În aceste condiții, romanul voluminos este scris cu ușurință într-un timp scurt:

„Desculț este o carte scrisă aproape în întregime dumincă. Majoritatea paginilor sunt scrise cu mâna. Unele capitole, însă, cum ar fi acela privitor la răscoalele din 1907, sunt dictate stenografului Aurel Vasilescu în biroul directorial de la Teatrul Național, seara târziu, când forfota obișnuită din această clădire se potolea”¹.

Ficțiunea lui Zaharia Stancu este cu ușurință pusă în slujba noii societăți întrucât adună în paginile sale numeroase mituri și clișee prezente în textele propagandistice. Este prezentă imaginea boierului exploataitor și necruțător, situată la polul opus al vieții țăranilor, umili, saraci, obligați să muncească pe moșia boierului. Între aceste două categorii sociale este situată una de mijloc, aceea a „acriturilor satului”: notarul, primarul, cei proaspăt îmbogătiți, cei veniți de la oraș, jandarmul sau cârciumarii.

Transpus în imagini, romanul se aseamănă întrucâtva cu caricaturile întâlnite în presa comună, în care fiecare categorie socială este redată cu ajutorul unor trăsături fixe. În cele ce urmează, urmărim o trecere în revistă a imaginilor pe care Zaharia Stancu le transpune în proză, a celor care corespund în linii mari sau se află în perfectă concordanță cu criteriul ideologic.

Personajul central al romanului, Darie, este cel prin ochii căruia este redată întreaga acțiune și care, mai presus de un simplu personaj, reprezintă o clasă socială, un stil de viață și o mentalitate. Țăran sărac, Darie observă și redă în detaliu traiul greu al familiei sale și al tuturor țăranilor de condiția sa. Se insistă în mod deosebit pe ideea de foame, care transpare din tot romanul și care devine acută în perioadele de război. Extrem de atent la detaliu, Darie descrie diverse aspecte ale alimentației țăranilor și nu numai. Astfel, este prezentat un prânz la câmp, din al cărui meniu reies diferențele dintre țăranii cu stare și cei „desculți”. Țăranul înstărit, Misirliu, care are și lot, scoate din traistă trei ouă fierte, o mămăligă, câteva fire de ceapă verde, un castrevete și o sticlă de oțet: „Bogată masă”. Pe de altă parte, Vasile Beca, țăran sărac, are pe lângă mămăligă, câteva cepe mari și un pumn de urdă pe fundul unei străchini. Darie mânâncă mămăligă cu mujedei, având grijă să își ferească buzele plesnite de vânt și de soare².

Prezență constantă în viața țăranilor, foamea nu îi crută nici pe copii. Prin perspectiva inocentă a vîrstei, Darie redă diferențele sociale aşa cum ia contact cu ele la școală. Într-o clasă de peste optzeci de copii, doar doi dintre ei au posibilitatea de a manca pâine în recreație. O pâine pe care refuză să o împartă cu ceilalți copii care privesc cu poftă:

¹ Ileana Corbea, Nicolae Florescu, *Biografii posibile. Interviuri*, București, Editura Eminescu, 1973, p. 215.

² Zaharia Stancu, *Desculț*, Ediția I, Editura Herra, Pitești, s.a., pp. 204-205.

„Ne strângem în jurul lor și ne uităm cum se îndoapă cu pâine!...Ne lăsă gura apă după pâine. De la venirea toamnei, în casa noastră nu se mai frământă și nu se mai coace pâine¹“.

Cei doi copii care mănâncă pâine sunt: Margareta, fata lui Nițu, mecanicul de lângă gârlă și un băiat din neamul Cărăbașilor. Margareta este singura dintre copiii care umblă încălțată și care vine imbrăcată cu rochie de oraș, pieptănată, cu barîș albastru pe cap și cu ghiozdan de piele. Darie remarcă faptul că mama Margaretei este nemțoaică, iar pâinea pe care o mănâncă la școală este albă ca zăpada. Celălalt elev, face parte dintr-o familie de bogătani, care au pământuri, oi, bivoli și vaci.

De un meniu bogat se bucură și vărul lui Darie, Nicolae Dimozel cel care, deși a fost țăran desculț, ajunge diriginte al poștei și începe să trăiască „precum boierii”. Atribute ale vinovăției lui Nicolae Dimozel sunt hainele nemțești pe care începe să le poarte – pălărie tare și guler la gât- dar și alegerea unei soții de la oraș, prezentată de autor în nuanțe caricaturizante: umblă în vârful picioarelor, are mijlocul strâns în cordon, ca o viespe, are tenul alb ca hârtia și un nas îndreptat în sus, care „parcă n-ar avea rădăcină, parcă ar avea numai vârf”². Nimeni nu o place, refuză să muncească, și-a adus slugă în casă, care îi face treburile gospodăriei și își perie și lustruiește mereu unghiile. Masa de prânz a vărului Nicolae Dimozel este descrisă de narator cu detaliile unui copil care privește de pe margine și care poftește: ciorbă de găină care miroase frumos, la fel ca franzela adusă cu trenul de la oraș. Li se aduce apoi de la cuptor pasăre friptă, alături de care beau vin. Urmează placinte și cafea. Pentru a alcătui un tablou complet al celui înstărit și indiferent la nevoile săracilor, Nicolae Dimozel nu își invită mama la masă, o lasă să stea în picioare în prag și să îi privească în timp ce mănâncă, pentru ca apoi să susțină oroarea soției sale, provocată de auzul meniului țărăncii: o porție de colărez. Pe de altă parte, bătrâna binevoitoare și blândă nu se supără și se bucură de gândul că fiul ei are un trai ușor³. Delimitarea este astfel clară: tonul acuzator al naratorului se îndreaptă împotriva soției de la oraș, care refuză să facă treburile gospodăriei și care o disprețuiește pe soacra sa și asupra lui Nicolae Dimozel care acceptă o asemenea soție. Darie redă scena cu detalii de producție cinematografică, astfel că cititorul este situat la rândul lui în pragul ușii lui Nicolae Dimozel, adulmecând mirosul de ciorbă de găină. Meniul bogat al celor doi soți se transformă astfel într-o acuză în sine.

În alte contexte, foamea ia o turnură macabru și devine obsesie. Așa se întâmplă în scena în care Ițicu, unul dintre copii din sat este mândru că are mort în casă și îi poate chema pe copii la el, să mănânce pâine caldă cu vin. În acest context, ieșe la iveală și fatalismul vietii de care copii devin conștienți de mici, când unul dintre ei îl roagă pe Ițicu să îl primească și pe el la masă, cu gândul că în curând va muri una dintre rudele lui și că o să îi poată întoarce invitația pentru a mâncă pâine cu vin. Ițicu nu se lasă însă convins⁴.

Una dintre cele mai puternice scene care redau obsesia foamei este în același timp și una dintre cele mai dure din roman: uciderea logofătului Filip Pisicu, în contextul răscoalei din 1907. El este ucis cu sânge rece de către unchiul lui Darie, țăranul Uțupăr, cel care îi despiciă pântecul cu plugul și îi varsă o mămăligă fierbinte și o oală cu fasole înăuntru, pentru ca apoi, un copil să vină și să încrigă o lingură în burta mortului. Scena de o duritate extremă este descrisă cu detalii cinematografice, cu tehnica încetinitorului, astfel că cititorul poate simți cu adevărat intensitatea momentului. Sensul moralizator al crimei este:

¹ Ibid., p. 322.

² Ibid., p. 97.

³ Ibid. p. 98.

⁴ S. Damian, *Încercări de analiză literară*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 59.

„Să mănânce și logofătul Filip Pisicu mămăligă cu cocoloși”¹.

În același registru este descrisă și pedeapsa pe care o primește Tânăsoiu, cel care, sub disperarea foamei, fură de la curtea boierului trei rațe. Speriat să nu fie prins, acesta le îngroapă. Soldații descoperă furtul, îl obligă să le dezgroape și să le mânânce în stare de putrefacție².

Din relatările lui Darie, țărani par condamnați la săracie, iar eforturile lor par a fi în zadar, niciodată luate în seamă:

„Sunt flămânci de pământ desculții... Tipă foamea în ei... Nimeni nu le aude tipătul, ori, cine-l aude îndeasă căciula pe urechi și se face că nu-l aud-e căciula de astrahan...”³.

Aceeași țărani care ucid din disperare, sunt cei pe care autorul îi înzestrează cu calități precum resemnarea și puterea de acceptare, caracteristici ale întelepcii-nii țărănești. Țaranul din romanul lui Zaharia Stancu vorbește deseori detașat despre condiția sa, despre definitiva condamnare la suferință și despre resemnarea pe care i-o aduce pernitatea vietii și a suferinței pe pământ:

„Că doar de aceea am venit pe lume, să facem treabă pentru cei mai puternici decât noi!”⁴.

Olarii coborâți dinspre munte sunt chiar mai săraci, după cum are Darie posibilitatea să observe, din afirmațiile unuia dintre ei:

„La noi la deal, pământ roșu, piatră, săracie și bir. Pădurea, nu putem culege o fruză din ea, nu putem aduna o creangă uscată pentru foc, o mână de iarbă pentru vite. O păzesc cu puștile slugile boierului.... Greu, greu... Noroc că viața trece repede”⁵.

Concepțiile de viață ale țăranilor reies și în vremuri de război, momentele în care lipsurile devin și mai acute. Bărbații pleacă în luptă, iar toată munca pe moșii o duc femeile, copii și bătrâni. Acestui peisaj i se adaugă bolile aduse de război, ocazie cu care Zaharia Stancu creionează din nou scene de o duritate și de un naturalism impresionant, până la macabru:

„Din scândurile patului se alcătuiește în grabă coșciugul. Un coșciug pentru doi oameni. Pe Dârâială l-au așezat pe fundul coșciugului. Pe soacra-sa, deasupra. Capacul coșciugului nu se încheie. Se suie Buzulică cu picioarele pe capac și începe să joace bătuta. Trupurile morților se dezumflă, fâșâie, se stropșesc. Fețele morților se stâlcesc. Capacul se lipește de coșciug. Bate cuiele Oanță, fierarul satului”⁶.

La fel de relevantă este atitudinea acestora față de război:

„Ne-am dus la război la șaptezeci și șapte. Am risipit sânge. Sunt pline câmpii bulgarilor de oasele soldaților noștri. Vorbeam – când între două bătășii cu turcii aveam răgaz de vorbă – că, la întoarcere, câți vom rămâne cu viață o să ducem un trai mai bun, că o să ni se dea pământ, într-o țară care nu mai plătește bir osmanlăi-lor. De unde! Tot ca înainte. Mai rău ca

1 Zaharia Stancu, *Desculț*, op.cit., p. 162.

2 Ibid., p. 171.

3 Ibid., p. 56.

4 Ibid., p. 62.

5 Ibid., pp. 45-46.

6 Ibid., p. 229.

înainte. Boierii au devenit și mai haini. Își aduce aminte vodă de noi când se încăieră cu vecinii și-i trebuie carne de tun...¹.

Ulterior, în vremea Primului Război Mondial unul dintre personaje, un fierar Tânăr afirmă:

„Războiul îl duc săracii, pentru ca cei bogăți să se îmbogățească și mai mult²“.

Mama lui Darie afirmă la rândul ei cu resemnare amară:

„- Necaz mare, ce să fie? Se ceartă regii și împărații între ei, pentru averi, pentru pământuri și pun soldații să se ia în spângi, în săbij, să se împuște, să se omoare.... Stăpânii se bat și pe slugi le doare părul... Rămân slugile fără viață...³“.

Toate aceste considerații despre război sunt livrate publicului într-o perioadă în care statele de democrație populară susțin o politică numită în mod ironic de luptă pentru pace, de avitare a unui nou război.

În timp de război, jandarmii din romanul lui Zaharia Stancu își petrec timpul bucurându-se de rachiul de la una din cărciumile satului, în timp ce țărani sunt în înrolații pentru a fi trimiși pe front:

„Jandarmii beau rachiul la cărciuma de lângă gară. Beau rachiul, ies sub şopron și trag cu armele în ciorile din plopi. Dacă e război, măcar să se audă împușcături”⁴.

Jandarmii fac parte din categoria personajelor negative, alături de boieri, logofeti, rege, avocați, preoți, notari, negustori și țărani înstăriți. Specific imaginariului comunist, aceștia sunt portretizați într-o manieră stereotipică, întrunind aceleași trăsături de care se folosește majoritatea scriitorilor realismului socialist românesc. În primul rând, toții boierii sunt grași, excesiv de leneși, dezgustători, neînduplați și nepăsători la soarta țăranelor. Primul boier prezentat în roman este cel pe moșia căruia muncește satul Belitori. Boierul Gogu Cristofor este

„burduhănosul cu pălărie tare, cafenie, cu guler înalt, scrobit, cu cravașă. Burduhănosul se plimba când călare, când cu trăsura. Caii trăsurii sună clopoței de aur, sună clopoței de argint”⁵.

Un alt boier, Gherasie, cel cu „burta groasă” îi scoate pe țărani la muncă, fără a ține cont de contractul de învoială, pentru a-i planta butucii de vie nobilă pe care i-a adus din Franța. În astfel de momente, alături de boieri se află logofetii și jandarmii, cei care îi ajută să potolească nemulțumirile țăranelor. În momentul în care sătenii din Belitori refuză să muncească via boierului, jandarmii îi prind, îi bat până la sânge și îi duc la Turnu, unde își petrec trei luni în ocnă. Pe cei rămași în sat îi adună de prin case și îi scot la muncă⁶. Același boier este descris pe îndelete la sărbătoarea culesului viei:

„Boierul olog, tolănit în trăsură, gătit, înfotolit, pare scos din cutie: pe cap, căciula de astrahan, neagră; pe umeri, bundră îmblănăită; la gât, șal dungat cu negru, cu roșu. Hainele boierului sunt de un cafeniu-închis, ușor păroase. Ghetele subțiri și lungi, cu gumelastru, lucesc ca oglinda. O pătură

¹ Ibid., p. 222.

² Ibid., p. 430.

³ Ibid., p. 119.

⁴ Ibid., p. 223.

⁵ Ibid., p. 53.

⁶ Ibid., p.61.

de lână moale îi acoperă genunchii. Avut mare grija de boier sluga de la iatac, să nu care cumva să râcească, să prindă guturai, să-i pice și lui mucul cum ne pică nouă”¹.

Alături de boier sunt cei doi logofeți, Paris Căuță, „neam de neamul lui slujă boierească” și Oprea Cățui Strâmbu, „o pocitanie care-ar tăia rumânul pe loc, cu cuțitul, și l-ar mâncă nefript-nefiert”². La culesul viilor, cei doi logofeți le pun țărănilor botnițe, pentru a se asigura că nu mănâncă din via boierului, ferindu-se de o eventuală pagubă în recoltă. Scena este redată în culori puternice de către Zaharia Stancu, el reușind să o transforme într-un tablou emoționant, prezentând un sentiment de resemnare și de neputință din partea țăranilor:

„Înclină capetele oamenii și îngăduie să li se pună botnițe. Noi suntem datori boierului olog din trăsură câțiva saci de porumb. Cu alți saci suntem datori celuilalt boier, de la Belitor, lui Gogu Cristofor, burduhănosul. Dar cui nu-i suntem datori? Am luat, la strâmtoreare, bucate pe datorie. Am mâncaț bucatele. Acum trebuie să muncim până om cădea pe brânci, să le plătim”³.

Greu de digerat, scena cu botnițele este una dintre cele mai puternice ale romanului. Deși la prima vedere pare greu de crezut, astfel de întâmplări au avut loc și au fost cunoscute în România primilor ani ai secolului al XX-lea. Însuși Nicolae Iorga își exprimă la un moment dat indignarea față de o asemnea faptă care se petrecuse în anul 1906 pe moșia unui înalt magistrat din Muntenia⁴.

O trăsătură extrem de interesantă din perspectiva schemelor utilizate de realismul socialist, pe care Zaharia Stancu o atribuie boierilor este redată prin ideea de malefic ce ține de fatalitate. Boierul este definitiv caracterizat de trăsături negative, un aspect comun în literatura din România democrației populare. Boierul sau oricare alt personaj negativ nu are şanse de reabilitare, el fiind definitiv supus maleficului:

„Boierul n-are nație, spune tata, nici lege. El e boier și atât... Ori din ce neam s-ar trage, la fel ne asuprește...”⁵.

Folosindu-se de un alt clișeu, autorul prezintă în exces bogăția boierilor, pe care aceștia o etalează în mod ostentativ:

„Nu-i ajung hambarele boierului. Nu-i ajung nici magaziile gării. N-are unde-și păstra tot grâul”⁶.

În roman mai apare un alt boier, la care Darie intră slugă și care, în ton cu ceilalți, este gras:

„Gâtul, să-i plesnească de grăsime, obrazul să-i crape de sănătate, ras proaspăt, pieptănat, pudrat [...] Vorbește cu «r» și puțin stricat, ca și cum ar gândi în altă limbă”⁷.

1 Ibid., p. 67.

2 Ibid.

3 Ibid., p. 71.

4 Valeriu Răpeanu, *Zaharia Stancu-scriitorul adevărat, omul care a înfruntat furtunile*, în Curierul Național, marți, 13 noiembrie 2012, disponibil online la <http://www.curierulnational.ro/Specializat/2012-11-13/Zaharia+Stancu+-+scriitorul+adevarat,+omul+care+a+infruntat+furtunile>.

5 Zaharia Stancu, *op.cit.*, p. 111.

6 Ibid., p. 203.

7 Ibid., p. 486.

Este introdusă cu această ocazie acuza privind orientarea filofranceză a boierului. În termenii marxism leninismului aplicat în România anilor '50, boierul ar fi fost acuzat de cosmopolitism.

Astfel de personaje sunt prezentate după un tipar respectat cu strictețe de toată literatura perioadei: proză, teatru și poezie deopotrivă, toate reunesc aceleași mituri privind reprezentanții vechii nobilimi românești, acum căzute în dizgrație: grași și leneși, cu trăsături dezgustătoare.

Realismul socialist mizează și pe concordanță între trăsăturile fizice și cele de caracter, pentru ca imaginile transmise să fie mai puternice. Din acest motiv, este necesară o descriere cât mai simplă, în care personajul să nu fie contradictoriu cu el însuși: un om bun nu poate fi urât și mai ales viceversa.

O altă tipologie de personaj negativ este reprezentată de imaginea preotului, întruchipată în două personaje: pe de o parte preotul din sat, popa Bulbuc, care afirmă că iadul există doar pentru a-i speria pe oameni și pentru a-i supune sub ascultare și preotul de la oraș, care, din dorința de a strângă bani de pretudineni, milujește un bordel. În concordanță cu spiritul vremii, de denigrare a religiei și în deosebi a misticismului care domina lumea rurală românească, Zaharia Stancu îi oferă personajului său o distanțare față de religie și față de dogmele absurde impuse de preoți. Darie privește învățătura bisericească cu detașare și nu poate să nu observe absurditatea comportamentului preoțesc, cel care îi situează pe oamenii bisericii de partea „exploataitorilor” din sat, alături de boier, notar, jandarmi, etc:

„Parcă noi credem!...Dar aşa vine vorba. Aşa se spune. Aşa se obișnuieşte.

Să spui că ai credință în Dumnezeul nevăzut... Nouă, copiilor, puțin de pasă de treaba asta (...) Dacă arunci un cinci ori un zece, popa te înjură printre dinți, după ce te-a blagoslovit. (...) Popa se bucură numai când i se aruncă în căldărușă o băncuță ori un leu de argint. Arendașul îi aruncă o carboava!... Pentru popă, arendașul e cel mai cumsecade creștin din lume. Pe arendaș n-o să-l mănânce focul iadului. Are grija popa, de asta. În toate rugăciunile, după numele mitropolitului, popa pomenește numele arendașului de la Bâneasa...”¹.

Același părinte rămâne neînduplecăt în fața săraciei sătenilor și aduce de la biserică care încărcate cu colaci, pe care îi dă boilor și cailor. Afirmațiile generice pentru meseria de preot vin de la fiului părintelui Bulbuc, care le spune prietenilor, la joacă:

„Nu, că nici nu există iad. Există cel zugrăvit, cu vopsele în biserică, să se sperie proști ca voi. Aşa spune tata, acasă, când îl ceartă mama că bea la cărciumă (...) – După ce o să te faci popă, tot aşa o să spui? (...) Am să mint. Aşa e meseria...”².

Darie, în formarea lui, se desprinde de misticismul creștin, ca într-un adevărat buildungsroman, în care copilul trece printr-un întreg proces de devenire. Devine pasionat de cărți, de școală, de învățătură, pasiune pe care nu o poate însă urma, în lipsa posibilității de a merge la oraș pentru a urma liceul. În plin regim comunist, în care procesul de alfabetizare este în desfășurare și devine una dintre realizările majore ale noului guvern, Zaharia Stancu îi situează pe Darie în postura cea mai bună din punct de vedere ideologic: un băiat sărac, dornic de învățătură, dar care se vede nevoit să renunțe la visul lui, într-o scietate „burghezo-moșierească” în care este condamnat definitiv la săracie. În spirit marxist-lenist, învățătorul lui Darie îi spune:

¹ Ibid., p. 35.

² Ibid., p. 38.

„Oamenii cred într-o mulțime de lucruri la țară din pricina neștiinței lor. Cred în descântecele babelor și ale vracilor. Cred în puteri nevăzute. Cred că undeva există o lume unde ajung, după moarte, sufletele oamenilor. Nu există nici o putere nevăzută care să hotărască soarta oamenilor pe pământ. Oamenii hotărăsc singuri de soarta lor. Dincolo de moarte, nimic nu există. Învățatura ar risipi neștiința. Superstițiile. Trăiesc oamenii ca într-o noapte cu întuneric adânc. Tu ai citit ceva. Să citești mereu, să îți se deschidă bine ochii asupra lumii”¹.

În același registru, deși pasiunea pentru citit a lui Darie devine din ce în ce mai mare, el refuză să citească ceasloavele și cărțile disponibile la biserică, volume care nu îi stârnesc interesul². Darie semănă cumva cu un revoluționar precoce, care, din lipsă de informații și datorită mediului în care este crescut nu poate acționa și nu își poate cultiva ideile progresive. În majoritatea autobiografiilor scrise în anii comunismului de către membrii de partid sau aspiranții la anumite funcții, ei mizează pe această conștiință pe care întotdeauna au deținut-o și pe care comunismul și contactul cu evenimentele revoluționare din lume sau din țara lor le-a relevat-o. Încă de mic, Darie observă diferențele sociale din sat, pe care nu și le poate neapărat explica, în inocența sa de copil:

„și mă miram că în sat vedeam două feluri de oameni: oameni jerbeliți, care umblau, de cum se topeau zăpezile și până toamna târziu, când înghete clisa, cu picioarele goale și oameni îmbrăcați ca oamenii, încălțați cu ghete lustruite chiar în mijlocul verii. Noi purtăm căciuli, pălării, ori hălduiam cu capul gol-cum se întâmpla. Acriturile satului aveau haine închise cu nasturi lucioși și pălării tari-gambete”³.

Un aspect interesant este formarea de care are parte Darie. El are posibilitatea de a lua contact cu oameni de diferite orientări, în diferite împrejurimi, de la care culege informații utile în formarea sa către stadiul de adult conștient de realitățile sociale. În primul rând, află despre nelegitimitatea stării de iobăgie în care se află țăranul român, de la unchiul său, Burdulea, care îi povestește cum boierii au luat pământurile țăranilor pe nedrept, fără temei:

„Atunci s-au repezit boierii peste sate, au scornit că sunt pământurile lor. Au căzut rumânii în robia boierească. Nici până azi n-au scăpat”⁴.

Pe de altă parte, mai acumulează cunoștințe de istorie de la învățătorul din sat, cel care le vorbește cu pasiune despre personaje istorice care au încercat să îndemne poporul la răscoală (T. Vlăduțescu, Ion Vodă cel Cumplit, sau Cuza Vodă, toti aflați în grădiniile istoriografiei românești din anii '50) și cu dispreț de domnitorii precum Mihai Viteazul care îi leagă pe țărani de glie și Constantin Brâncoveanu, cel care „a jupuit țara și a adunat averi nemăsurate”⁵. Învățătorul care le povestește copiilor astfel de evenimente nu este pe placul inspectorilor școlari, fiind pensionat și obligat să își părăsească postul. Se induce încă o dată ideea că regimul burghezo-moșieresc nu permitea rostirea adevărului istoric (sic!).

Între numeroasele personaje negative se mai numără și avocații, profesie liberală blamată de regim:

„Avocații însă au mai mult câștig. Încurcă ițele. Dau cu gura. Jecmănesc oamenii, ziua în amiaza mare. Legea, întocmită de ei le ține partea. Poți să le faci ceva?”⁶.

¹ Ibid., p. 360.

² Ibid., p. 315.

³ Ibid., p. 252.

⁴ Ibid., p. 263.

⁵ Ibid., pp. 318-319.

⁶ Ibid., p. 272.

Întâlnim aici, alături de acuza de furt și de necinste a avocaților și ironia față de ideea de muncă cu gura, aversiunea față de o activitate ce nu implică efort fizic. Alături de aceștia sta o suită de personaje negative, prezentate pe îndelete pe parcursul romanului, în cuprinsul voluminos al romanului lui Zaharia Stancu. Întâlnim imaginea negativă a cărciumarilor, care câștigă bani pe seama nenorocirilor țăranilor, a notarului, care îl ajută pe logofăt în întreprinderile „exploataatoare”, a copiilor de cărciumari sau de preoți care sunt slabii la învățatură și care nu vor să se alăture celorlați copii în joaca lor, ș.a.m.d. Personajele negative intră în scenă rând pe rând, aducând cu sine atrbute diferite ale răului, după cum le întâlnim în majoritatea textelor propagandistice ale perioadei și ale caricaturilor din presă.

Finalmente, după prezentarea unei suite de personaje, extrem de numeroase și viu portretizate, de-a lungul întregului roman transpare și ideea de revoluție, de schimbări sociale, alături de speranța și conștiința unei schimbări necesare, după criteriul determinismului istoric. Învățătorul îi insuflă lui Darie speranța că vremurile se vor schimba:

„Mare păcat, măi Darie, că orânduirile lumii nu sunt bune. Au să se schimbe cândva orânduirile. Ești copil. Poate că o să le apuci!...”¹.

Vărul său comunist, cel pe care îl cunoaște în oraș, îi vorbește despre organizațiile muncitorești din acea vreme:

„Calfele, ucenicii, muncitorii de la calea ferată își aveau clubul lor. Se întâlneau, cîteau, discutau. Se pregăteau pentru luptă și pentru viitor”².

Între personajele care nu muncesc pe moșia boierului și aleg să devină muncitori la căile ferate, Zaharia Stancu prezintă pe Tobei și pe Ruțu. Cel dintâi este dedicat, are palmele îngroșate de bătături, se însoară și își dorește ca nevasta să îi nasă copii, să îi crească din munca lui. Celălalt, Ruțu, după ce a ajuns macagiu „...s-a cam boierit. Poartă haină cu nasturi de alamă, lucioși nasturi, și șapcă cu betelie roșie de jur împrejur”³. Într-o perioadă în care muncitorii la căile ferate capătă un statut aparte, cele două descrierii ale CFR-iștilor, într-un mod extrem de interesant și diferit, nu sunt deloc lipsite de interes.

Întrunind numeroase atrbute ale realismului socialist, volumul se bucură de un real succes, fiind publicat într-o perioadă în care Zaharia Stancu este extrem de popular și în vremuri în care politicile culturale ale partidului încurajează apariția de noi lucrări, conforme cu noile cerințe ale societății comuniste. Romanul este considerat o luptă câștigată a literaturii realist-socialiste, după cum îl vede Ion Vitner, negând tot ce s-a scris despre universul țărănesc românesc înainte de romanul *Desculț*⁴. Meritul lui Zaharia Stancu, după cum continuă Vitner, este acela de a fi depășit concepțiile sămănătoriste ale literaturii românești privitoare la viața satului⁵. În acest roman se face simțită prezența unui accent polemic mult mai pronunțat decât în *Răscoală* lui Liviu Rebreanu, roman în care, reprezentanți ai clasei boierești mai puteau intra întruni, ca Grigore Iuga de exemplu, anumite trăsături omenești alături de destindere morală și spirituală. Zaharia Stancu, pe de altă parte, condiționează aspectele morale pe care le atribuie personajelor de relațiile sociale în care acestea

¹ Ibid., p. 337.

² Ibid., p. 383.

³ Ibid., p. 216.

⁴ Ibid., p. 68.

⁵ Ana Selejan, *Literatura în totalitarism, 1949-1951*, Sibiu, Editura Transib, Sibiu, 1994, p. 67.

sunt încadrate¹. Tabloul pe care Zaharia Stancu îl prezintă se este o scriere tipică pentru anii 50, utilizând motive și teme literare întâlnite în majoritatea scrierilor vremii. El se diferențiază astfel de Slavici, de Rebreamu și de Sadoveanu, cei care, în redarea vieții țărănești, păstra o răbdare ardelenească, o neconformitate totală a personajelor cu trăsăturile lor sau o contemplare molcomă și visătoare².

Meritul autorului este aşadar acela de a reda personajele în conformitate cu cadrul clasei sociale din care fac parte. Ca în criteriile fixe ale basmului, realismul socialist nu permite libertatea și nuanțele în ceea ce privește trăsăturile morale. Un personaj care aparține unei clase sociale blamate nu poate fi situat decât printre personajele negative și nu poate fi portretizat decât în culori întunecate.

Critica nu trece totuși cu vederea mici scăpări ale romanului, după cum le observă același Ion Vitner. El îi represează autorului că ar fi prezentat răscoala de la 1907 ca fiind îndreptată împotriva atât a boierilor, cât și a chiaburilor. Atrage astfel atenția asupra riscului, ca cine nu cunoaște istoria, să rămână cu ideea că faptele de la 1907 s-au întâmplat după cum le redă autorul, ceea ce, consideră criticul, nu este deloc adevărat. Astă întrucât, în realitate, chiaburii au participat la răscoale și chiar le-au condus pe alocuri. Nu este vorba despre o ciudătenie istorică, afirmă Vitner, ci despre un „adevăr istoric pe care marxism-leninismul îl lămurește deplin”. Alături de această greșală, Zaharia Stancu ar mai fi comis și aceea a neglijării sprijinului pe care mișcarea muncitorească îl-a acordat răscoalelor și care nu se regăsește în roman³.

Pe de altă parte, romanul se diferențiază de lucrările schematicice ale realismului socialist românesc, în care sunt tratate doar subiecte ale vieții în uzine, ale realizărilor prezentului sau ale blamării claselor sociale considerate exploatațoare. Romanul lui Zaharia Stancu prezintă un număr mare de secvențe, construiește destine țărănești sau de scene cu caracter pitoresc, care introduc cititorul într-o lume în care eficacitatea ideologiei scade, în care bătălia de clasă trece pe planul secund, după acțiunea și evenimentele vieții țărănești descrise de Darie⁴. Din loc în loc, în lupta cu ideologia, învinge creatorul de atmosferă și de oameni care este Zaharia Stancu⁵.

Deși face un imens serviciu propagandei, autorul nu denaturează faptele. El își amintește de universul copilăriei, pe care îl ficționalizează și căruia îi oferă atingeri și metafore care să mulțumească regimului. Cu siguranță scriitorul deja consacrat era familiarizat cu cerințele literare nou impuse de ideiologie așa că, scrierea unui astfel de roman nu este neapărat o alegere nevinovată. Cu toate acestea, Zaharia Stancu nu inventează fapte. Universul țărănesc poate corespunde coordonatelor schițate de el, până într-acolo încă cartea lui devine una autobiografică, continuată de volume ulterioare, care descriu destinul lui Darie din adolescență până la maturitate. Ultimul roman din această serie, *Ce mult te-am iubit* (1968), redă momentul morții mamei lui Darie. Zaharia Stancu afirmă că „Darie sunt eu”⁶ și că biografia îi este cea mai importantă sursă de inspirație⁷, recunoscând existența evidentă în roman a două planuri ale viziunii: acela al lui Darie, copil și acela al naratorului matur, al lui Zaharia Stancu, care are puterea de a conștientiza, interioriza și înțelege.

Un alt aspect deosebit de interesant al romanului, care îl diferențiază de literatura realist socialistă a veacului său este lirismul romanului. Vocația de prozator

1 Eugen Simion, *Orientări în literatura contemporană*, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 247.

2 S. Damian, *Încercări de analiză literară*, op. cit., p. 63.

3 Ana Selejan, *Literatura în totalitarism, 1949-1951*, op.cit., p. 69.

4 Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism. Proza*, Editura Fundației PRO, București, 2002, p. 86.

5 *Ibid.*, p. 203.

6 Mariana Ionescu, *Introducere în opera lui Zaharia Stancu*, Editura Minerva, București, 1985, p. 260.

7 *Ibid.*, p. 269.

a lui Zaharia Stancu nu o negligează pe cea de poet. Lirismul pe care îl regăsim în roman accentuează trăsăturile dure ale atmosferei pe care se străduiește să o redea, o atmosferă impregnată de un realism al cruzimii, impregnat de exotism rural¹.

Darie își încheie periplul într-o notă optimistă. Finalul deschis, îl găsește pe acesta în Gara de Nord, lăsând la imaginația cititorului viitorul personajului. Cu puțin timp înainte, Darie audă despre evenimentele revoluționare din Rusia și își exprimă speranța că ea se va întinde pe tot pământul. De altfel, aceasta nu este singura referire la evenimentele revoluționare din Rusia, care, de fiecare dată, sunt prezentate în note optimiste, ca pe un exemplu demn de urmat. Încă o dată, Zaharia Stancu reușește să se încadreze în canoanele impuse.

Romanul lui Zaharia Stancu este unul care se încadrează în criteriile realismului socialist românesc, motiv pentru care studiul miturilor din text este relevant pentru a înțelege cum funcționează imaginarul vremii. Importanța romanului în anii 50 trebuie pusă în legătură cu impactul pe care o astfel de sursă de informare o are asupra unui cititor lipsit de surse diverse. Literatura de inspirație istorică este de mare impact și în prezent, tocmai datorită avantajului de care dispune: capacitatea de a crea imagini și idei ușor asimilate prin narativă și care ajung să fie considerate de lector drept adevară istoric în sine. În această manieră funcționează întreaga literatură istorică a realismului socialist românesc, care urmează îndeaproape linia impusă de istoriografia oficială în redarea personajelor istorice. În acest context, Zaharia Stancu scrie un roman care mulțumește partidul, care tratează subiectele și care prezintă personajele în conformitate cu recomandările ideologiei. El dispune totuși și de o puternică forță de evocare, de un talent de portretist și de abilitatea de a crea atmosferă. Romanul devine astfel unul liric. Aceasta este una dintre explicațiile succesului de care se bucură, pe lângă promovarea puternică pe care i-o asigură politica editorială a acelor ani. Zaharia Stancu, are norocul de a putea beneficia de pe urma autobiografiei sale. Rememorând evenimente pe care le-a trăit și un trecut care l-a format, scriitorul reușește să se situeze pe același palier cu politica culturală a regimului și să profite din plin de asta. În anii 60-70, el devine unul dintre protectorii scriitorilor români, care apelau deseori la el. Zaharia Stancu profită de faima de care ajunge să se bucure, pentru a-i ajuta pe scriitorii tineri să se afirme, sau pentru a scăpa de anumite rigori ideologice care i se par absurde. La moartea sa, lumea literară este zguduită de un soc. Romanul său rămâne astăzi amintirea unei epoci și corespondentul acestia.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Documente:

ANIC, Fond CC al PCR-Cancelarie

STANCU Zaharia, *Desculț*, Ediția I, Pitești, Editura Herra, s.a.

Lucrări speciale:

CORBEA Ileana, FLORESCU Nicolae, *Biografiile posibile. Interviuri*, București, Editura Eminescu, 1973.

DAMIAN S., *Încercări de analiză literară*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956.

GHIDIRMAC Ovidiu, Zaharia Stancu sau interogația nesfârșită, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1977.

IONESCU Mariana, *Introducere în opera lui Zaharia Stancu*, București, Editura Minerva, 1985.

¹ Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coord), *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, Editura Albatros, București, 2000, p. 785.

NEGRICI Eugen, *Literatura română sub comunism. Proza*, Bucureşti, Editura Fundației PRO, 2002.

SELEJAN Ana, *Literatura în totalitarism, 1949-1951*, Sibiu, Editura Transib, 1994.

SIMION Eugen, *Orientări în literatura contemporană*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1965.

ZACIU Mircea, PAPAHAGI Marian, SASU Aurel (coord), *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, Bucureşti, Editura Albatros, 2000.

Surse online:

Cornel Ungureanu, „Zaharia Stancu în luptele cu «înalta societate»”, *România Literară*, 15/2007, disponibil online http://www.romlit.ro/zaharia_stancu_n_luptele_cu_nalta_societe

Valeriu Râpeanu, „Zaharia Stancu-scriitorul adevărat, omul care a înfruntat furtunile”, *Curierul Național*, 13 noiembrie 2012, disponibil online <http://www.curierulnational.ro/Specializat/2012-11-13/Zaharia+Stancu+-+scriitorul+adevarat,+omul+care+a+infruntat+furtunile>

Nouveaux éditeurs roumains après 1989 et renouvellement des discours politiques autorisés: les Éditions Humanitas

■ CAMELIA RUNCEANU

[CSE-EHSS & IICCMER]

Abstract

This article discusses the case of the most prestigious publishing house during post-communism and sets itself to offer several explanations regarding the position held by Humanitas in the Romanian editorial space. It also deals with the role of mediators, collaborators of Humanitas publishing house and with its' editorial production and its' evolution with a special focus on translations in the field of French Humanities.

Rezumat

Acest text tratează despre cea mai prestigioasă editură a perioadei postcomuniste propunându-și să ofere câteva explicații cu privire la poziția ocupată de Humanitas în spațiul editorial românesc. Discută despre rolul mediatorilor, al colaboratorilor editurii Humanitas și despre producția sa editorială și evoluția acesteia cu atenție specială pentru traducerile în științele umane din limba franceză.

Keywords

publishing houses; Humanitas; mediators; translation; Humanities; politics; communism; post-communism

Cuvinte cheie

edituri; Humanitas; mediatori; traducere; științe umaniste; politică; comunism; postcomunism

Les maisons d'édition sous la tutelle de l'Etat, comme toutes les institutions culturelles, en commençant par l'institution politique qui gère le domaine de la culture, le nouveau Ministère de la culture, subissent en première instance une restructuration principalement au niveau des responsables. Dans l'édition, ce sont ces nouveaux responsables qui eux devront être en mesure d'entamer le processus de libéralisation des institutions éditoriales.

Toutes les maisons d'édition seront privatisées après 1989, mais toutes ne le seront pas au même moment. En 2005, la maison d'édition Cartea Românească, créée en 1970 et fonctionnant sous la tutelle de l'Union des Écrivains, est faite partie d'une nouvelle maison d'édition Polirom (créée en 1995 à Iași) afin de la rentabiliser. Mais plusieurs semblent avoir fini par ne pas faire face à la libéralisation économique et finissent par disparaître.

Les «ruines des Éditions Politica [politiques]», mentionnées par Gabriel Liiceanu, sur lesquelles naissent les Editions Humanitas consistent en la logistique et le siège qu'elles occupent jusqu'à présent, c'est-à-dire un étage dans un des trois corps du grand bâtiment de la Maison de la presse libre, l'ancienne Maison de l'Étincelle¹.

Les Éditions Humanitas sont les premières à réussir le processus de privatisation² et se présentent comme «une société franco-roumaine où les partenaires français détiennent 49% du capital» mais «ultérieurement le capital roumain sera prépondérant»³.

Le nouveau ministre de la Culture, Andrei Plesu, installé au 28 décembre 1989, semble avoir proposé à deux intellectuels qui lui étaient proches avant 1989 (et membres fondateurs du GDS) la prise en charge des maisons d'édition: Editura Politică [Éditions politiques] et Editura Științifică și Enciclopedică [Éditions scientifiques]⁴. A part, Gabriel Liiceanu, ami proche du nouveau ministre de la Culture (le premier de la période postcommuniste), ce dernier proposera aussi à Sorin Vieru. Dans le même temps, d'autres représentants des professions littéraires recevront également la confiance et l'appui du ministre de la Culture pour occuper des postes de responsabilité dans le secteur éditorial⁵. Sorin Vieru refusera la proposition qui lui est faite par Andrei Pleșu, à savoir la prise en charge des Éditions scientifiques. Bien au contraire, Gabriel Liiceanu s'investit pleinement dans le domaine de l'édition

¹ Même si on ne connaît pas la somme que la maison paye pour le loyer, on entend que le choix d'occuper et donc de garder ce même siège, cela jusqu'à présent, permet d'autres investissements: «on peut pas se permettre d'investir, sans demander un crédit, pour un siège propre (terrain, construction, etc.) mais on peut augmenter le nombre de titres d'une année à l'autre, on peut acheter des moyens de transport et doter nos libraires des provinces (louées)» (*Dilema [Le Dilemme]*, n° 17, 1993, p. 6). Caractérisant le patrimoine de Humanitas, un de nos interlocuteurs (traducteur) parle de Humanitas comme d'une «fille pauvre qui en se mariant reçoit un grand héritage» où le mari est ici le Ministère de la Culture (entretien du 23 septembre 2008)

² Monica Lovinescu, *Jurnal 1990-1993*, Humanitas, 2003, p. 148:

³ *Dilema*, n° 17, 1993, p. 6. Les partenaires français sont Mihai Korne, l'éditeur de *Lupta*, une des publications de l'exil roumain, et Adrian Savu avec une «expérience dans la gestion de certaines entreprises» dont les éditeurs roumains entendent apprendre «la mentalité occidentale» de la gestion. Quand et effectivement qui en sont ses propriétaires de la maison, on ne sait pas.

⁴ Dorénavant nous mentionnons Éditions politiques pour Editura Politică et Éditions scientifiques pour Editura Științifică și Pedagogică.

⁵ Monica Lovinescu, *Jurnal 1990-1993*, Humanitas, 2003, pp. 79 et 269: «Geta [Dimisianu] sera «intronisée» chez Albatros par Pleșu du jour au lendemain et elle veut le manuscrit de Lovinescu et les nôtres (comme aussi ceux d'Eugène Ionesco, bien sûr)» et «Dan Petrescu [...] notre ancien dissident [...] quand il a été enlevé de son poste de secrétaire d'Etat à la Culture, il a publié dans la presse des attaques infâmes contre Pleșu [...], nommé ensuite directeur au Musée de la littérature roumaine, il s'est installé avec une bourse française à Poitiers pour deux ans [...] on lui a donné la direction des Éditions Albatros. Avec Geta là-bas comme de grands amis...». Mais d'autres exemples pourront être mentionnés.

durant toute la période postcommuniste en recréant une des maisons des plus importantes et créant la plus prestigieuse des maisons d'édition de l'après 1989.

Né en 1942 dans une ville de province située au centre-sud de la Roumanie, dans une famille dont le père est économiste et sa mère est professeur de mathématiques, Gabriel Liiceanu fait des études de philosophie à l'Université de Bucarest (habitent alors avec ses parents dans la capitale), entre 1960 et 1965. Chercheur à l'Académie roumaine (à l'Institut de philosophie) depuis 1965, il rencontre le philosophe Constantin Noica en 1967, «ami et collègue de génération avec Eugène Ionesco, Mircea Eliade et Emil Cioran¹» qui aura une grande influence sur son parcours intellectuel, se faisant connaître comme son principal disciple, participant jusqu'à la mort de son maître à pensée au cercle constitué autour de ce philosophe, plus connu comme «l'école de Noica» ou «l'école de Paltinis». Sous l'avis de Constantin Noica, il s'inscrit pour suivre une seconde formation, en langues classiques (à l'Université de Bucarest où il obtient son second diplôme universitaire en 1973). En 1975, il fait son début éditorial avec sa thèse de doctorat de philosophie de la culture², soutenue l'année suivante, en 1976, travail réalisé sous la direction du philosophe de la culture, d'orientation marxiste, Ion Ianoși. En 1975, il est contraint de quitter son poste de chercheur à l'Institut de philosophie et intègre l'Institut d'histoire de l'art où travaille aussi son ami Andrei Pleșu. En 1976, il fait son début dans la presse académique (*Revista de filosofie*), mais publie et dans la presse littéraire et culturelle, dans des publications des plus prestigieuses (*Secoul 20*, *Viata românească*, *România literară*). Un deuxième volume paru sous sa signature est publié chez Cartea Românească en 1981.

En 1978 Gabriel Liiceanu traduit et signe des commentaires dans un des volumes de l'édition Platon alors qu'il avait signé une année avant (en 1977) la traduction et l'introduction à la philosophie de David l'Arménien, volume paru chez les Éditions de l'Académie roumaine. En 1983, il signe l'introduction et les notes à un autre dialogue de Platon qu'il avait traduit³.

Gabriel Liiceanu traduit avec Thomas Kleininger (un autre membre fondateur du GDS et «disciple» de Constantin Noica, collaborateur des Éditions Univers et des *Cahiers roumains d'études littéraires*⁴) à deux reprises Martin Heidegger. Une fois au début des années 1980, semble-t-il au temps de ses études doctorales, traduction publiée en 1982 chez Univers (*Originea operei de artă*⁵). Une fois encore en 1987, traduction parue aux Éditions politiques, au moment même du scandale apparu en France sur l'engagement de Heidegger (*Repere pe drumul gandirii*). Gabriel Liiceanu avait déjà traduit toujours en collaboration de l'allemand, Norbert Groeben (*Psihologia literaturii...*), traduction parue chez Univers la même année qu'il traduisait seul du grec ancien aux Éditions de l'Académie.

En 1983, Gabriel Liiceanu publia le *Journal de Paltinis*, écrit à caractère autobiographique, qui présentait l'expérience qu'il avait faite dans la compagnie et sous l'influence du philosophe Constantin Noica. Publication

¹ Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Paltinis* [1983], 6^e édition, Bucarest, Humanitas, 2008, p. 7.

² Gabriel Liiceanu, *Tragicul. O fenomenologie a limitei și a depășirii* [Le Tragique. Une phénoménologie de la limite et du dépassement], Bucarest, Univers, 1975.

³ Dialogue paru dans une autre édition chez Humanitas en 1993.

⁴ Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Paltinis*, op. cit., p. 160.

⁵ Dans ce volume, un texte traduit par Gabriel Liiceanu, «Lettre à l'humanisme», a été publié aussi dans *Viata Romaneasca*. Texte discuté par la suite par Ion Ianoși, qui est le directeur de thèse de Gabriel Liiceanu. Le volume paraît dans une seconde édition chez Humanitas en 1995.

qui lui vaut le prix de l'Union des Écrivains. Avec le *Journal de Paltinis* Gabriel Liiceanu s'est érigé en disciple le plus important parmi des disciples du philosophe Constantin Noica ou de ceux qui ont recherché ses avis ou/et ont reçu son influence que ce volume présente aussi: Andrei Plesu, Victor Stoichita, Andrei Cornea, Sorin Vieru, Alexandru Paleologu, Thomas Kleininger, Radu Bercea, Alexandru Paleologu, Petru Cretia, Sergiu Al-George. Mais tous ne peuvent pas être considérés de ses disciples. Seuls apparaissent comme disciples du philosophe Noica: Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu, Andrei Cornea et Victor Stoichiță (fils de l'universitaire Radu Stoichiță). Encore que leurs rapports au «maître» diffèrent selon qu'ils se rapportent à son enseignement, à l'orientation qu'il travaille à les imposer, en fonction de leur spécialité. C'est Gabriel Liiceanu qui apparaît s'être mis le plus sous son influence. Au temps de la parution du *Journal* il se trouve à l'étranger, en Allemagne, comme boursier de la Fondation Humboldt, tout comme son ami, Andrei Pleșu. Comme suite des échanges entre des intellectuels provoqués par cette publication, il publie un second volume en lien avec son expérience de «l'école de Noica», *Epistolar* (paru en 1987 toujours chez Cartea Românească) réunit les lettres que lui ont adressées des intellectuels suite à la formulation de sa «vision du monde» et de son adhésion à la vision philosophique de Noica.

Gabriel Liiceanu ne prendra part aux tentatives de contestations du pouvoir communiste, aux critiques formulées par des amis à l'égard des décisions des instances littéraires sous le communisme, mais signe une dernière lettre de protestation datée du 18 décembre 1989 rassemblant des auteurs consacrés sous le communisme et des intellectuels notoires des années 1970 et 1980¹.

Fin 1989 on le retrouve comme membre fondateur du Groupe pour le Dialogue Social dont il va se présenter souvent en porte-parole. Depuis 1990, il est professeur à la Faculté de philosophie de l'Université et éditeur (principal propriétaire de la maison d'édition Humanitas). Ses publications de la période postcommuniste sont des essais politiques, autant de prises de position politiques, souvent construits autour de références de la philosophie classique (neuf entre 1992 et 2010). Toujours après 1989, il publie un volume en présentant Emil Cioran (entretiens aussi réalisés avec celui-là) et cosigne le scénario de trois films qui présentent respectivement Emil Cioran et Eugène Ionesco. Après 1989, il continue à traduire en cosignant une traduction de Schelling (parue en 1992 chez Meridiane de Bucarest) et une autre de Heidegger (avec Thomas Kleininger, publiée chez Humanitas en 1999).

Sauf le cas de sa candidature aux premières élections parlementaires, de mai 1990, ses engagements sont ceux de l'intellectuel universaliste, en profitant des tribunes diverses (de la presse intellectuelle, et de 22 tout particulièrement, de la télévision) à la faveur de sa notoriété acquise depuis la période communiste et de ses positions obtenues après 1989, il s'érite en un des plus vivaces représentants du courant intellectuel de l'anticommunisme.

Liiceanu est l'intellectuel le plus proche de Pleșu, amis de longue date, bien avant 1989, ces deux se sont fait (re)connaître comme principaux disciples du

¹ La lettre de protestation du 18 décembre 1989 est signée par Mircea Dinescu, Alexandru Paleologu, Mihai Șora, Dan Haulică, Gabriela Adameșteanu, Ana Blandiana, Szasz Janos, Geo Bogza, Ștefan Augustin Doinaș.

philosophe Constantin Noica. Après 1989, ils peuvent être considérés comme les plus prestigieux des intellectuels du Groupe pour le Dialogue Social et non seulement de leur génération.

Le Groupe de dialogue social (GDS) est le premier groupement apparu publiquement après la chute du communisme réunissant des producteurs culturels de la période communiste (au 31 décembre 1989). Tous les membres fondateurs du GDS ne sont pas des «intellectuels»¹. Encore que des membres fondateurs, à quelques exceptions près, si on laisse de côté ceux qui seront parmi eux grâce à leur proximité avec certains membres fondateurs, la grande majorité d'entre eux a publié avant 1989. Parmi eux on compte les plus célèbres des rares opposants et dissidents de l'époque communiste. Certains sont déjà bien connus au public, d'autres, peu nombreux, ont agi, à une exception près, selon des modes d'action politique proprement intellectuels² pour critiquer des institutions du régime communiste. Le GDS est le premier groupement d'intellectuels créé en tant qu'association civique qui perdure jusqu'à présent. Lieu de rencontre entre des intellectuels et des politiques après 1989 et lieu de socialisation politique pour nombre d'intellectuels dans les années 1990, il a dominé le champ intellectuel roumain après 1989. Le prestige associé à ce groupement notamment dans les années 1990 doit beaucoup à l'intégration des quelques dissidents, opposants ou, plus largement, de ceux qui ont critiqué des mesures prises par des institutions de la période communiste. L'attrait qu'exerce le GDS comme sa position centrale dans le champ intellectuel tient cependant pour une bonne part au prestige associé aux membres des professions littéraires dans la période communiste, ainsi qu'au pouvoir que des membres du GDS obtiennent après 1989. Le GDS s'est créé une tribune, l'hebdomadaire *22*, plus connue comme la «revue *22*», qui apparaît comme le seul espace où à travers le temps les membres du GDS ou la plupart d'entre eux se réunissent³.

La maison d'édition Humanitas apparaît comme nouvelle maison d'édition, sous la direction de Gabriel Liiceanu, philosophe de formation, dont le prestige est associé dans la période communiste à la figure du philosophe Constantin Noica, dont il est le principal disciple, et membre fondateur du GDS.

Un nombre significatif d'intellectuels prendra part et contribue au renouvellement du secteur éditorial. Mais on compte plus d'échecs (faillite ou retrait) que de réussites parmi des anciens rédacteurs, écrivains, scientifiques ou universitaires devenus des éditeurs, au moins d'après les informations recueillies jusqu'à présent, et surtout si on regarde au profil de ceux qui mettent en place des entreprises qui réussissent, accumulant du prestige à travers le temps, à se maintenir sur le marché éditorial roumain depuis 1990. Plusieurs maisons dirigées par des anciens scientifiques ou universitaires disparaissent après 1989. C'est le cas des Éditions scientifiques.

Puisque le changement politique impose et dans les secteurs liés à la production culturelle le désir du renouvellement, l'envie de changer implique et dans certains cas se résume, dans un premier temps, au changement d'une direction, le corps des responsables.

¹ La catégorie des intellectuels désigne dans cette perspective les personnes qui transfèrent leur capital de notoriété, gagnée dans leur contexte d'appartenance professionnelle, dans l'espace public pour revendiquer un droit d'intervention dans les affaires publiques. Cf. Christophe Charle, *La Naissance des «intellectuels» 1880-1900*, Paris, Minuit, 1990.

² *Ibid.*, p. 8.

³ Le premier numéro de *22* paraît le 20 janvier 1990.

L'installation de nouveaux responsables à la tête des maisons d'édition est liée au désir de marquer la rupture avec l'ancien ordre et non pas à une prise de conscience de la nécessité de faire intervenir ou de faire face à la logique économique dans le domaine de la culture. Le changement, à savoir le remplacement des équipes, semble se produire encore plus rapidement et plus efficacement dans le secteur éditorial (maisons d'édition et publications) que dans le domaine de l'enseignement, si on juge d'après l'entrée d'un important nombre d'écrivains ou de scientifiques dans le secteur de l'édition. L'entrée semble plus liée au capital social, à la proximité avec ceux qui s'occupent, en première instance, des maisons d'édition, à savoir le nouveau Ministre de la Culture. Les informations que nous fournissent leurs recueils de mémoires mais aussi celles recueillies au cours de notre enquête nous laissent voir le rôle extrêmement important du nouveau ministre de la Culture, Andrei Plesu, dans ce changement d'équipe et la création de nouveaux éditeurs.

Dans un entretien paru dans 22, Andrei Plesu, réagissant aux critiques, qui lui sont adressées, de la part des intellectuels mais aussi des journalistes, en tant ministre de la Culture décrit le fonctionnement d'un ministère confronté aux luttes politiques et au travail de restructuration du personnel et des activités:

«Ce ministère doit subventionner une série entière d'institutions: théâtres, musées, places d'expositions, instituts qui sont dans sa subordination. Il doit entretenir des relations culturelles avec le monde [...] Il s'est occupé jusque là, malheureusement, avec la distribution du papier. Il s'occupe de l'organisation de la vie culturelle dans les territoires, du remodelage des espaces culturels dans les départements du pays [...] On a changé quatre-vingt pour cent du personnel [...] mais il y a des survies de certains réflexes... les gens continuent à penser comme ils ont pensé jusque-là. Nous n'exerçons plus une tutelle [...] et les gens font parfois ce qu'ils ont appris à faire [...] ce sont des choses qui se passent sans l'accord du ministère, précisément parce qu'on n'a pas eu le temps d'intervenir et parce qu'on hésite de le faire ! J'ai demandé aux inspecteurs territoriaux de mettre au travail leur imagination». La redistribution du papier et le contrôle des typographies font l'objet des critiques acerbes, notamment de la part de 22 ou de *România liberă* [La Roumanie libre], celle-ci comme porte-parole de l'opposition, dans la situation d'une augmentation des publications dépasse largement les moyens de production disponibles et contrôlés jusque là par le Conseil de la Culture et de l'Éducation Socialiste. Andrei Pleșu se défend contre ces accusations: «pour la sortie d'un journal vous ne devez pas venir ici [au Ministère de la Culture]. Je ne donne pas des approbations pour les journaux. Pour le papier, jusque récemment, vous devriez venir ici. A partir de ce moment vous ne devez plus venir ici parce qu'en fin de compte ce n'était pas normal que le Ministère de la Culture soit un kiosque à papier [...] on a décidé (par acte législatif n° 1145 du 29 octobre 1990) que cela se fasse à un bureau auprès du Ministère du Commerce».

Si bon nombre d'écrivains s'intéressent au domaine de l'édition, ils sont peu nombreux ceux qui n'échouent pas dans leur entreprise, tôt ou tard. Des intellectuels de l'exil louaient la réussite du projet de Liiceanu lors de leurs visites à Bucarest invités précisément par celui-ci, alors que Sorin Vieru mentionnait parmi un des échecs de la transformation et de la nouvelle prise en charge par des scientifiques ou des écrivains après 1990.

Des écrivains mais aussi des scientifiques investissent l'édition, ils occupent des positions de direction dans ces maisons, mais ils sont peu nombreux ceux qui vont

¹ Andrei Plesu, «Je n'ai fait aucun pacte! avec personne!», 22, n° 48, décembre 1990, pp.8-9 (notre traduction).

fonder de nouvelles maisons d'édition qui résistent. En parlant de la proposition que lui avait fait Andrei Plesu semble, de prendre en charge les Éditions scientifiques, Sorin Vieru¹ explique sa réponse, à savoir son refus, par son incapacité à gérer une entreprise qui demanderait un savoir-faire propre pour faire résister des entreprises culturelles à la logique économique.

Dans une analyse de l'évolution de la principale instance littéraire depuis sa création, la Société des Écrivains Roumains (fondée en 1909), redésignée la Société des Écrivains de Roumanie (en 1948) et par la suite, l'Union des Écrivains (crée en 1949) jusqu'au début des années 2000, philosophe de la culture et universitaire, mais aussi ayant connu de près ou de l'intérieur des instances littéraires, Ion Ianoși nous informe de l'évolution de la situation du secteur éditorial roumain après 1989:

«en 1991-1992 il y avait à peu près dix mille de maisons d'édition enregistrées au Ministère de la Culture, dont en 2001, ne reste qu'à peu près mille, mais la majorité confrontée à de graves problèmes économiques et financiers».

Mais aussi de l'esprit au sein des milieux intellectuels à l'époque du passage à la libéralisation économique:

«en 1991-1992 personne encore n'imaginait la future chute financière de l'édition du livre roumain²».

Certains de nos interlocuteurs n'hésitent pas à dire cependant que de nouveaux éditeurs ont tiré profits économiques des maisons prises en charge ou dont ils se sont occupés dès le début des années 1990 finissant par faire disparaître des maisons.

Parmi des intellectuels devenus éditeurs, qui réussissent à créer une maison d'édition et à la faire exister avec succès jusqu'à présent, on peut citer Vasile Dem. Zamfirescu, lui aussi ancien membre du cercle constitué autour du philosophe Constantin Noica, propriétaire de la maison d'édition Trei [Trois] après 1989.

Mais est-ce que c'est l'absence d'une expérience dans le secteur éditorial qui explique l'échec (retraite ou perte) des intellectuels en tant qu'éditeurs?

D'autres intellectuels de la période postcommuniste, situés dans la proximité de Liiceanu, comme membres du GDS, vont créer des maisons d'édition après 1989: Alin Teodorescu, président de la filiale roumaine de la Fondation Soros fondent les Éditions Staff, Sorin Dumitrescu créent les Éditions Anastasia où plusieurs jeunes prétendants au statut d'intellectuel début des années 1990 collaborent (publient, traduisent ou sont des permanents de la maison).

Se distinguent après 1989 parmi des intellectuels assez notoires ceux d'Iasi qui se sont investis dans le champ éditorial: Dan Petrescu, Luca Pițu et Sorin Antohi³. Trois des plus connues maisons d'édition de la période postcommuniste

¹ Rappelons que Sorin Vieru avait rencontré et bien connu Andrei Pleșu tout comme Gabriel Liiceanu, ensemble étant des proches du philosophe Constantin Noica. Un autre «membre» du cercle proche qui se constitue autour de Noica est le futur éditeur, Vasile Dem. Zamfirescu. Voir Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura româna sub Ceaușescu* [Compromis et résistance. La culture sous Ceausescu] [1991], trad. de l'américain par Mona Antohi et Sorin Antohi, Bucarest, Humanitas, 1994.

² Ion Ianoși, «Uniunea Scriitorilor în sistemul culturii socialiste și segmentul literar în tranziția românească», in Adrian Miroiu (ed.), *Instituții în tranziție*, Bucarest, Punct, 2002, p. 259.

³ Les deux premiers représentent le «noyau dur» du dit «groupe d'Iasi», selon Sorin Antohi, qui réunit universitaires, chercheurs, critiques littéraires et écrivains d'Iasi. Du «groupe d'Iasi» parlait plus récemment Liviu Antonesei dans un entretien: <http://antonesei.timpul.ro/2013/08/07/grupul-de-la-iasi-%E2%80%93-un-sociolog-ma-intreaba/>. Trois du dit «groupe d'Iasi» sont des membres fondateurs du GDS (Alexandru Călinescu, Dan Petrescu et Sorin Antohi), un autre est coopté en 1990 (Liviu Antonesei).

reçoivent les avis des essayistes consacrés aussi en tant qu'historiens des idées, plus connus avant 1989 comme appartenant au «groupe d'Iasi», qui s'est constitué autour de deux revues étudiantes communistes, *Dialog* [Dialogue] et *Opinia studenteasca* [L'opinion étudiante]. Après 1989, Dan Petrescu est directeur des Editions Albatros de Bucarest, ensuite aux Éditions Nemira (maison créée en 1991 à Bucarest) où il s'occupe du catalogue de cette maison, introduisant des auteurs étrangers et débutant des auteurs roumains¹, Luca Pițu est directeur de collection aux Éditions de l'Institut européen d'Iasi², Sorin Antohi est médiateur et traduit pour Humanitas introduisant et traduisant des auteurs qu'il côtoie dans sa période parisienne, mais non seulement³. Les traductions de textes de sciences humaines sociales constituent déjà avant 1989 une des pratiques dominantes chez les essayistes, chercheurs-journalistes ou écrivains d'Iasi. Les traductions de sciences humaines dans les années 1980 trouvent un espace, assez large, dans les publications culturelles⁴.

Les Éditions Humanitas prennent naissance comme suite à la disparition des Éditions politiques. Les Éditions Humanitas prennent naissance officiellement au 1^{er} février 1990. Mais déjà, semble-t-il, dès janvier 1990, Gabriel Liiceanu prépare son catalogue éditorial avec l'aide de ces amis de l'exil parisien⁵.

Il semble qu'avant même la reconstruction de cette maison par l'installation du philosophe Gabriel Liiceanu à sa direction, ses occupants ont pris l'initiative de lui donner un nouveau nom. Cette pratique, à savoir le changement de nom, est chose plutôt courante pour les publications et surtout pour les quotidiens, alors que les maisons d'édition garderont leur nom après 1989.

Juste après les événements de 1989, d'après le témoignage d'un de nos interlocuteurs (Dan Oprescu), la maison sera redésignée. Le nouveau nom donné aux Éditions politiques étant celui d'un homme politique, Nicolae Bălcescu (de la période révolutionnaire de 1848)⁶.

Les Éditions politiques, la maison qui privilégiait les «œuvres de Ceausescu» sont les premières à ne plus trouver de justification d'exister. Avant 1989, la majorité des titres portant la signature de Nicolae Ceausescu paraissent chez les Éditions politiques, d'autres, encore que moins nombreux, chez les Éditions Meridiane, maison spécialisée dans les arts (ces quatre titres sont des traductions de recueils d'articles et de discours, ces volumes paraissent dans le même temps chez les Éditions politiques, en roumain). Un ouvrage paraît en 1955 chez les Éditions d'État pour la littérature politique, qui précèdent à la création des Éditions politiques, vers la fin des années 1950 (le premier titre paraît en 1958⁷). D'autres ouvrages paraissent (un titre publié par chacune de ces maisons) sous la signature de Nicolae Ceausescu chez les Éditions militaires et dans la maison de l'Agence nationale de presse, Agerpres, chez les Éditions pour l'étranger, chez les Éditions scientifiques et pédagogiques [Editura științifică și pedagogică]. On retrouvera aussi un titre publié, en 1972, par le Conseil de la culture et de l'Éducation socialiste, le Centre de direction de la création populaire et du mouvement artistique de masse qui comprend des chansons dont

1 Entretiens avec Cristian Preda (le 15 février 2008), avec Sorin Antohi (le 25 mars 2008).

2 Au moment où Luca Pițu crée la collection «Essais d'hier et d'aujourd'hui», dédiée aux traductions de livres de sciences humaines et sociales, de la maison Institutul european [l'Institut européen] d'Iasi, Silviu Lupescu, le futur fondateur et directeur des Editions Polirom (d'Iasi) y est là.

3 Entretiens avec Sorin Antohi (le 25 mars 2008).

4 Entretiens avec Sorin Antohi (le 25 mars 2008); avec Bogdan Ghiu (le 30 juin 2008).

5 Cf. Monica Lovinescu, *Jurnal 1990-1993*, Bucarest, Humanitas, 2003.

6 Entretien avec Dan Oprescu (Bucarest, le 5 octobre 2010).

7 Il semble que ces deux maisons existent ensemble pour quelques années. Une autre maison toujours appelée les Éditions politiques semblent avoir existé début des années 1940.

les vers sont tirés d'un Rapport présenté par Nicolae Ceausescu à la Conférence nationale du PCR.

Des hommes politiques et des hommes de lettres de la période de la création de l'État national (Kogalniceanu surtout) sont publiés aux Éditions politiques. La maison publie des intellectuels marxistes appartenant au mouvement communiste (Lucretiu Pătrășcanu est publié avec cinq volumes entre 1969 et 1983). La maison publie des hommes politiques (Gorbatchev, Charles de Gaulle, Tito, Erich Honecker, Edward Gierek, Lénine, etc.) et des écrits sur des hommes politiques (Gheorghiu-Dej, Mussolini). Plusieurs volumes paraissent sous la tutelle de l'Institut d'études historiques et sociopolitiques [qui fonctionne] auprès du Comité central du Parti Ouvrier Roumain, redésigné ultérieurement Parti Communiste Roumain. Mais plus nombreux sont les ouvrages qui porte la marque de l'Académie «Ştefan Gheorghiu», école du Parti Communiste¹, parfois aussi, encore que rarement, le nom d'une faculté (comme celle de Journalisme) qui fonctionne au sein de cette institution. Une large partie des publications n'est pas intégrée à une collection, notamment les ouvrages d'histoire de la diplomatie et de la politique étrangère qui occupent une place importante. De même les documents politiques internationaux comme ceux de l'État roumain paraissent hors collection.

Les Éditions politiques publient des auteurs étrangers. Les volumes parus en traduction aux Éditions constituent souvent des sélections de textes. Les Éditions politiques traduisent des auteurs des disciplines des sciences humaines et sociales mais aussi des ouvrages d'histoire, livres de popularisation scientifique, d'histoire de la France et de la Grande-Bretagne, des recueils de mémoires. Des auteurs traduits aux Éditions politiques sont: Habermas, Lévi-Strauss, Lucien Goldmann, Alvin Toffler, Jean Piaget, Noam Chomsky, Erich Fromm, Karl Jaspers, Charles Wright Mills, Herbert Marcuse, Bertrand de Jouvenel. La collection «Idées contemporaines» est consacrée aux traductions en sciences humaines.

Les séries des Éditions politiques sont: «économie», «croissance économique», «sécurité européenne», «bibliothèque de philosophie et de sociologie», «bibliothèque de l'organisation et de la direction scientifique», «sciences politiques», «idées contemporaines», «débats idéologiques», «leçons de marxisme-léninisme à l'appui de ceux qui étudient la politique intérieure et étrangère du PCR», «la pensée sociale-démocrate révolutionnaire et démocratique roumaine».

Des auteurs publiés aux Éditions politiques sont des diplomates, des historiens, des philosophes et des sociologues qui sont des académiciens, des enseignants à l'université ou de l'Académie «Ştefan Gheorghiu» ou chercheurs dans des instituts fonctionnant à leur création comme structures de l'Académie roumaine (par la suite de l'Académie des sciences sociales et politiques) mais aussi journalistes des publications communistes ou prétendants à la carrière universitaire dans les années 1980.

¹ Sur l'Académie «Ştefan Gheorghiu» on dispose actuellement de deux études. Voir Mihai Dinu Gheorghiu, *Intelectuali în campul puterii. Morfologii și trajectoare sociale* [Intellectuels dans le champ du pouvoir. Morphologies et trajectoires sociales], Iași, Poliroom, 2007, notamment pp. 92-97 et Alina-Teodora Cornea, «Enseigner à l'Ecole du Parti. Parcours, profils et devenir des enseignants de l'Académie «Ştefan Gheorghiu» de Bucarest», *Studia Politica*, vol. IV, n° 4, 2004, notamment pp. 849-857. Les dates de la fondation de l'Académie «Ştefan Gheorghiu» diffèrent dans ces deux études, la première mentionnant l'année 1954 (p. 93), la seconde l'année 1958 (p. 853).

On retrouvera certains auteurs publiés aux Éditions politiques comme hommes politiques mais aussi dans des institutions universitaires de l'après 1989 ou comme responsables d'institutions universitaires traditionnelles. Certains auteurs publiés aux Éditions politiques présentent leurs productions de la période postcommuniste sous la marque utilisée par les Éditions politiques (la série «sciences politiques»).

Certains auteurs publiés chez Humanitas ont été publiés aux Éditions politiques. Le fondateur de Humanitas lui-même et son maître à penser, le philosophe Constantin Noica, ont été publiés aux Éditions politiques. Le premier avec sa traduction de Heidegger, travail réalisé avec Thomas Kleininger, publiée en 1987. Noica avec sa préface d'un volume de textes (de Stéphane Lupasco) traduits à partir du français (publié en 1982). Deux autres membres fondateurs du GDS mais aussi un autre coopté plus tard, seconde moitié des années 2000, ont été eux aussi publiés aux Éditions politiques¹.

Parmi des auteurs publiés aux Éditions Humanitas et dans 22 (publication du GDS) on retrouve un enseignant à l'Académie «Ştefan Gheorghiu», éditeur après 1989 et responsable d'un institut de recherche créé après 1989 à l'Académie roumaine. Mais plusieurs traducteurs des Éditions politiques sont des auteurs de Humanitas et des auteurs des Éditions politiques traduisent ou publient leurs volumes aux Éditions Humanitas (dont Adrian-Paul Iliescu, Adrian Miroiu, Andrei Marga, Gheorghe Vlăduțescu).

D'autres auteurs, hommes politiques, qui ont été publiés aux Éditions politiques, paraissent par la suite (avec d'autres volumes) aux Éditions de la Fondation culturelle roumaine, dirigée par Augustin Buzura.

Une réussite économique sans enjeux économiques

La chute du régime communiste et l'avènement du régime démocratique avait permis dans le secteur éditorial plus que dans l'espace public (au sein des groupements constitués en associations civiques) qu'au début des années 1990 des intellectuels, scientifiques et universitaires ayant eu des expériences diverses, même opposées, se rassemblent autour de ce projet, à savoir la transformation des anciennes éditions politiques et à l'apparition d'une nouvelle vision sur la culture et sur le politique, d'une nouvelle «culture politique».

Humanitas est la première maison qui apparaît après 1989 comme la plus prestigieuse, position à laquelle contribueront ces responsables, principalement son directeur qui est aussi son propriétaire ou copropriétaire, mais aussi ceux qui en auront quelque contribution, en tant qu'auteurs, directeurs de collection ou traducteurs mais aussi ceux avec lesquels le GDS et 22 entretiennent des relations, des intellectuels de l'exil.

Pour comprendre la position des Éditions Humanitas nous prendrons en compte dans une première étape ceux qui contribuent à faire sa position, dont principalement son fondateur, celui qui en apportera dans le champ intellectuel et au sein du GDS les bénéfices qui découlent de cette entreprise. Nous analysons ce que Humanitas propose, auteurs et domaines, types de publications en mentionnant ce qui anime ceux qui auront le pouvoir d'influer sur les projets, sur la ligne éditoriale, en fonction de leur position, du type et du poids de capital qu'ils ont obtenu. Des directeurs de collection, traducteurs mais aussi médiateurs sans poste auront un rôle important dans la construction de la position de Humanitas, une maison qui

¹ Sorin Vieru publie et traduit, cosigne à deux reprises des volumes parus aux Éditions politiques. Un autre membre fondateur du GDS (Dan Oprescu) comme celui qui est recruté dans le GDS plus tard (Vladimir Tismăneanu).

se veut renouveler le champ de production culturelle dans un nouveau contexte et lorsque les lois du champ éditorial sont en train de changer.

«Comprendre les pratiques des écrivains et des artistes [des éditeurs, des directeurs de collection, des traducteurs, dans ce cas-ci], à commencer par leurs productions, c'est comprendre qu'elles sont la résultante de la rencontre de deux histoires, l'histoire de la position, du poste qu'ils occupent, et l'histoire de leurs dispositions. Bien que la position contribue pour une part à faire les dispositions, celles-ci, dans la mesure où elles sont le produit de conditions indépendantes, ont une existence et une efficacité autonomes, et elles peuvent contribuer à faire les positions, l'habitus en ce cas faisant le poste pour lequel il est fait. Il n'est pas de champ où l'affrontement entre les positions et les dispositions soit plus constant et plus incertain que le champ littéraire et artistique»¹.

Comme seul directeur d'une maison d'édition en 1990 parmi des intellectuels qui se situent après 1989 dans son cercle le plus poche, le GDS, instance de la «société civile» attirant l'attention de l'étranger, à ses ressources sociales dans le champ qui lui viennent surtout par sa renommée comme disciple du philosophe Constantin Noica (depuis la publication de son *Journal de Paltinis*²), il s'ajoute d'autres que lui confère sa nouvelle posture. En tant qu'éditeur il sera un point d'attraction pour des intellectuels roumains de l'exil et pour des intellectuels de l'après 1989.

La «culture» promue et l'intelligence de ceux qui travaillent à sa diffusion expliquent le succès de Humanitas, c'est ainsi qu'on peut résumer la description que reçoit l'entreprise éditoriale patronnée par le philosophe Gabriel Liiceanu dans les propos de son fondateur³.

«Un profit de 100 millions est petit à présent [1993], mais dans le système éditorial – et n'oubliez pas, il s'agit de livres de culture, cela représente – il représente une forme de santé [...] le monde est incliné à fabuler au sujet de la richesse qui déborde sur notre institution et sur les personnes qui la dirige. Vous devez savoir que moi j'ai un salaire, un salaire que je peux divulguer qui couvre certaines nécessités [...] Evidemment, ma participation au capital de la maison au moment où il y aura les dividendes, m'offriront un supplément de revenu qui montera jusqu'à un million [de lei] par année. Je ne sais pas si cela signifie richesse. D'autre part, je ne crois pas qu'être riche c'est de la honte. Nous avons hérité cette idée de l'idéologie hypocrite qui cultivait en cachette – sous la forme de misérables priviléges – ce qui publiquement n'arrêter de condamner. "La richesse" était le prix à payer pour la perpétuation du mensonge et non le résultat naturel du travail, de l'intelligence et des dons d'exception. Bien sûr je ne vise pas tous nos récents riches...»⁴.

Questionné sur les raisons de sa réussite, il ne s'arroge aucune aptitude dans le domaine économique et explique que sa réussite est le résultat de ses collaborateurs⁵. Ses dispositions à la gestion sont pourtant exaltées par ses collaborateurs, un savoir-faire qui suppose en premier lieu de savoir «choisir les

¹ Pierre Bourdieu, «Le champ littéraire. Préalables critiques et principes de méthode», *Lendemains*, 36, 1984, p. 15.

² Traduit en français et en américain: Gabriel Liiceanu, *Le Jurnal de Paltinis*, Paris, La Découverte, 1998 et Id., *Paltinis Diary*, Budapest & New York, CEU Press, 2000.

³ Dans les médias roumains mais aussi lors des communications tenues devant un auditeur composite, français et roumain: étudiants, chercheurs et diplômates.

⁴ *Dilema* [Le Dilemme], n° 43, novembre 1993, p. 6.

⁵ Lors de la conférence qu'il tient à l'Institut français de Bucarest (le 19 juin 2008).

personnes appropriées» et qui serait nécessaire à toute personne qui se place à la tête d'un collectif et similaire à celui dont l'homme politique devrait posséder¹. Dispositions à la gestion certainement car si Gabriel Liiceanu apprécie négativement le fait qu'à présent le GDS n'est pas capable de gérer l'hebdomadaire 22 et raconte qu'il avait proposé aux membres du GDS de prendre en charge l'administration de la publication, chose qui a été vivement refusée par ses collègues «effrayés» par cette idée², il le fait au regard de son activité d'éditeur qui cumule prestige et capital économique. Cet éditeur prestigieux tant recherché par les nouveaux entrants dans le champ intellectuel, enclin à souligner son désintéressement aux profits temporels devant ses pairs, se reconnaît par ses appréciations sur son travail et le travail des autres le fait de «réunir des dispositions tout à fait contradictoires»: «des dispositions économiques qui, dans certains secteurs du champ, sont totalement étrangères aux producteurs, et des dispositions intellectuelles proches de celles des producteurs dont ils ne peuvent exploiter le travail que pour autant qu'ils savent l'apprécier et le faire valoir³.» S'il entend présenter sa réussite économique comme allant de soi c'est parce qu'il se pose comme garant de la culture «authentique» et donc il est enclin à nier toute dimension économique à une entreprise qui tire ses profits symboliques de la croyance dans les valeurs des créateurs et de la création⁴.

La réussite économique de cette entreprise culturelle trouve ses explications dans la structure même du champ après 1989 et de sa position d'intellectuel, de ses réseaux de relations dans le champ intellectuel, de son sens du placement (savoir faire valoir ce qu'on hérite). A cela il faut ajouter sa position d'intellectuel «critique universaliste» et de son appartenance au GDS⁵ qui lui vaut de pouvoir mobiliser et étendre son capital social en transgressant les frontières du champ culturel pour étendre ces échanges «inséparablement matériels et symboliques» avec les occupants du champ politique. Si l'on suit la considération qu'il porte à l'accumulation du capital économique et ses opinions négatives sur l'incapacité de certains intellectuels à maîtriser la gestion économique d'une entreprise culturelle on trouve là une manifestation de sa position d'éditeur⁶.

La position des Éditions Humanitas enferme non seulement les propriétés de son patron mais le capital que celui-ci a pu accumuler en occupant la position qu'il a travaillé à se faire dans le GDS et par le Groupe. La position de la maison peut être expliquée si on comprend prendre au sérieux le discours de son fondateur pour évaluer ce que la maison hérite de par le capital de toute espèce qui lui est transféré par ceux qui contribuent à faire sa position.

1 Entretien avec Sorin Vieru (2008).

2 Discussion informelle avec Gabriel Liiceanu (19 juin 2008). Lors de cette brève discussion, il fait oublier qu'il est interrogé surtout comme membre du GDS et préfère parler en éditeur.

3 Pierre Bourdieu, *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Seuil, coll. «Libre Examen», 1992, p. 301.

4 Pierre Bourdieu, «La production de la croyance. Contribution à une économie des biens symboliques», *Actes de la recherche en science sociales*, n° 13, 1977. Voir aussi Id., *Les Règles de l'art...*, op. cit., p. 274.

5 A l'image du prophète décrit par Max Weber dans Id., *Sociologie de la religion (Economie et société)*, trad. et présenté par Isabelle Kalinowski, Flammarion, «Champs», pp. 152-154 et 161-173. Voir Frédérique Matonti et Gisèle Sapiro, «L'engagement des intellectuels: nouvelles perspectives», *Actes de la recherches en sciences sociales*, 176-177, 2009, pp. 4-7 ; Gisèle Sapiro, «Modèles d'intervention politique des intellectuels. Le cas français», op. cit., pp. 8-31.

6 Pierre Bourdieu, «Le capital social. Notes provisoires» (*Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 31, 1980, pp. 2-3), reproduit dans Antoine Bevort et Michel Lallement (dir.), *Le Capital social. Performance, équité et réciprocité*, La Découverte/MAUSS, 2006, pp. 31-34: «des échanges inséparablement matériels et symboliques dont l'instauration et la perpétuation supposent la re-connaissance de cette proximité» et «travail de reconnaissance, série continue d'échanges où s'affirme et se réaffirme sans cesse la reconnaissance».

Héritages et nouvelles alliances

Parmi ceux qui contribuent à faire la position de Humanitas, on distingue plusieurs catégories, selon la position qu'ils occupent ou selon les activités déployées au sein et/ou pour la maison: ceux qui travaillent au sein de la maison, à titre permanent, ceux qui sont des collaborateurs pour un certain temps et à des périodes différentes de la maison (directeurs de collection surtout), mais aussi des médiateurs sans poste mais contribuant à la construction du catalogue de Humanitas, auteurs ou traducteurs.

Des permanents de la maison sont souvent ceux qui se dédient exclusivement ou presque à cette activité. Tel est le cas de Thomas Kleininger¹. En 1993, les responsables roumains de Humanitas sont deux amis de longue date, membres du même GDS, Thomas Kleininger et Gabriel Liiceanu, liés par le même projet intellectuel qui se dessine pendant le communisme autour du philosophe Constantin Noica. Toutefois, la figure tutélaire de la maison est Gabriel Liiceanu, le directeur général².

Sont des premiers médiateurs, sans poste mais participant à construire le prestige de cette maison, des intellectuels de l'exil parisien, qui contribuent à construire le catalogue de Humanitas au moins début des années 1990, comme cela a été déjà mentionné. A part des médiateurs qui se regroupent au sein ou près des éditions Humanitas du fait de sa forte position dans le champ éditorial après 1989, on constate que la maison bénéficie du soutien des intellectuels de l'exil parisien, précisément ceux qui avaient soutenu toute activité des intellectuels qui se voulaient préserver une certaine autonomie par rapport au pouvoir communiste. Il s'agit précisément de ces intellectuels déployant leurs activités principales à Radio Free Europe et au Comité français pour la défense des droits de l'homme, constitué en 1977 lors du mouvement Paul Goma, ultérieurement en 1980 reconstitué en la Ligue pour la défense des droits de l'homme³: Monica Lovinescu (aussi membre du Comité) et Virgil Ierunca de Radio Free Europe, Mihnea Berindei (vice-président de la Ligue), Marie-France Ionesco, Alain Paruit (traducteur très connu du roumain) et Dumitru Tepeneag (membres du Comité et ensuite de la Ligue) et bien sûr Paul Goma⁴. En effet, le soutien dont les intellectuels jouissent avant 1989 sera réinvesti par ceux-ci pour réussir leurs entreprises dans le postcommunisme. Non seulement les intellectuels de l'exil leur procurent-ils des financements et cela aussi dans l'après 1989, mais ils utilisent leur capital social cette fois-ci non pour soutenir les actes de dissidence ou les protestations des intellectuels mais pour soutenir les initiatives des intellectuels qui se regroupent dans le GDS, que ce soit les éditions Humanitas

¹ Né en 1946, diplômé des études de langues étrangères à l'Université de Bucarest, Thomas Kleininger s'est fait connaître avant 1989 comme traducteur de l'allemand (avec Gabriel Liiceanu) et membre du cercle constitué autour du philosophe Constantin Noica. Après 1989, il est éditeur mais aussi un des responsables des instituts politiques (constitués par des partis politiques roumains après 1989 qui revendentiquent une identité «de droite»), de l'Institut d'études libérales et par la suite de l'Institut d'études populaires.

² Conférence tenue à l'Institut français de Bucarest au 19 juin 2008 dans le cadre du «groupe Tocqueville», constitué à l'initiative d'Henri Paul, ambassadeur de la France en Roumanie. Ce groupe se pose de «fédérer les anciens diplômés des grandes écoles, intellectuels français et roumains [...] pour se rejoindre dans un cadre convivial afin de discuter...». Voir aussi en ce qui concerne le mécénat culturel et la politique culturelle en France Concernant le mécénat culturel en France voir l'entretien avec Henri Paul (ambassadeur de la France en Roumanie), «Le français n'est pas seulement la langue de Rousseau, c'est aussi la langue de Renault», 22, «Supplément» dédié à la présidence française de l'Union européenne, n° 957, juillet 2008.

³ 22, n° 80, 1991, pp. 8-9.

⁴ Ils sont le plus souvent mentionnés dans les entretiens quand nos interlocuteurs parlent de l'exil.

ou ultérieurement le Parti de l'alliance civique dont plusieurs membres du GDS font partie:

«Mihnea [Berindei] a réussi à faire venir Liiceanu à Paris. Il a obtenu le visa, il lui a envoyé à Vienne un billet d'avion (...) Mihnea a établit un programme drastique, chargé de matin jusqu'au soir avec des rendez-vous utiles tant pour le Groupe [pour le dialogue social] que pour la future maison d'édition. On fait la première liste de livre¹».

Les Éditions Humanitas bénéficient donc du soutien de ceux de l'exil parisien qui avant 1989, de par leurs relations et leur position de médiateurs entre les deux champs et plus généralement entre le pays d'origine et l'étranger, contribuent à renforcer la position des intellectuels du pays. Ces intellectuels de l'exil seront ensuite traduits chez Humanitas.

Monica Lovinescu note dans son journal au 13 janvier 1990: «Comme on parle aussi des éditions qu'ils dirigent (les anciennes éditions politiques, devenues maintenant une maison de sciences humaines, de philosophie et de sciences politiques) où il [Gabriel Liiceanu] veut, de Havel à Soljenitsyne, publier tout ce qu'a signifié la littérature de la dissidence, je lui mentionne de nouveau Goma qui a les manuscrits tous préparés et rédigés en roumain. Il semble enchanté [...] et nos livres (que son cousin lui les envoie auquel il les a laissés). Et qu'on prépare rapidement d'autres (la suite de *Unde scurte* pour moi, pour V.[irgil Ierunca] – ce qu'il désire. Qu'on ne les donne pas à d'autres [éditeurs]. Il les publiera en 200 000 ex[emplaires] [...] Ce n'est pas le tirage qui nous intéresse, mais le fait qu'ils paraîtront chez [Humanitas], sa maison (Dacia [maison de Cluj] nous les avait demandé par le biais de Nego[itescu], mais L[iiceanu] a priorité.)». L'implication de ses amis de l'exil est centré sur les entreprises éditoriales de Liiceanu dans l'après 1989 mais aussi sur le GDS dont il est parmi ses fondateurs: «On lui suggère qu'il fasse des tables rondes mensuelles à Bucarest non seulement avec le Forum hongrois, mais aussi avec les Tchèques, les Polonais, etc. [...] On lui prépare dès maintenant une liste des travaux qui mériteraient d'être publiés prioritairement. Ne pas omettre injustement l'oubliée *Sociologie des révolutions* [*Sociologie de la révolution: mythologies politiques du XXe siècle. Marxistes-léninistes et fascistes. La nouvelle stratégie révolutionnaire*, Fayard, 1969] de Jules Monnerot et, bien sûr, Besançon²».

Ainsi à ceux qui ont une position plus ou moins stable au sein de la maison il faut ajouter ceux qui seront des médiateurs. C'est principalement comme médiateurs entre l'espace extranational et le champ intellectuel roumain mais aussi parfois aussi comme auteurs que certains intellectuels contribuent à construire la position de Humanitas. Au sein de cette dernière catégorie on classe ceux qui résident à l'étranger et qui semblent avoir été les premiers à aider Liiceanu à construire son catalogue, le catalogue de la nouvelle maison.

Liiceanu en tant qu'éditeur aura et par la suite la priorité devant d'autres intellectuels ayant manifesté leur intérêt pour la publication des intellectuels de l'exil, de ceux qui ont contribué à soutenir, à construire une résistance anticomuniste. Au même moment, début 1990, des intellectuels de l'exil sont courtisés par des universitaires de la période communiste, installés à la tête des institutions culturelles traditionnelles, eux-mêmes étant de nouveaux éditeurs. Au sein de l'Union des

¹ Monica Lovinescu, *Jurnal 1990-1993*, op. cit., p. 30.

² Monica Lovinescu, *Jurnal 1990-1993*, op. cit., pp. 24-25. L'ouvrage de Jules Monnerot ne sera pas publié par Humanitas.

écrivains, des intellectuels de l'exil seront primés et plusieurs éditeurs désirent les publier.

Des médiateurs sont aussi ceux qui de par leurs choix intellectuels, faits après 1989 lorsqu'ils séjournent à l'étranger, contribuent à l'importation d'une production scientifique de l'étranger. Ils sont parmi les collaborateurs «externes» de Humanitas, membres du GDS et autres. Moins importants que les précédents de par leur pouvoir de construire le catalogue de Humanitas, d'autres intellectuels, surtout des universitaires ou des scientifiques, consacrés en Roumanie dans la période communiste et/ou des intellectuels roumains de l'étranger qui, dans certains cas renonceront à cette collaboration, mais aussi des plus jeunes universitaires de la période communiste, auteurs ou traducteurs, directeurs de collection et d'autres spécialistes de l'intermédiation participent à la construction du prestige de la maison Humanitas, par leur travail (choix des auteurs traduits), leurs relations avec l'étranger et par leur renommée. Peu de temps après 1989 ils intègrent l'université.

Dans le cas des membres du GDS, l'observation de leur rapport au GDS nous dévoile leur position dans le champ intellectuel, alors que leur domaine de spécialité et le capital symbolique mais aussi leurs dispositions nous fournissent quelques réponses sur le type de production privilégié par Humanitas ainsi que sur la fonction de la traduction et de la publication de certains textes et/ou de l'intérêt pour le traitement de certains sujets. Leur position au sein de la maison (auteur, traducteur, directeur de collection) renvoie à leur position dans le champ intellectuel qui varie aussi en fonction de leur profession et des activités spécifiques.

On verra ainsi que leurs positions idéologiques passent. Il faut tenir compte de leurs rapports au fondateur de la maison Humanitas comme de leur rapport à la politique avant comme après 1989 pour comprendre la fonction que peut remplir le fait d'être publié ou de traduire pour Humanitas.

Figure centrale du groupe d'intellectuels, muni de son fort capital social non seulement en Roumanie mais aussi dans les milieux intellectuels de l'exil, proche de Monica Lovinescu et Virgil Ierunca, Gabriel Liiceanu recevra dans sa démarche d'éditeur le soutien des institutions étatiques étrangères mais aussi des instances non-marchandes¹. Son «désir de faire ainsi que la culture soit plus efficace»² ne saurait être une réussite culturelle et économique sans les relations d'interconnexions établies déjà durant la période communiste, consolidées à la faveur des transformations du champ intellectuel après 1989 qui dynamisent les échanges entre les agents culturels qui se trouvaient plus ou moins liés par des relations d'affinité intellectuelle.

Les Éditions Humanitas sont présentées comme «les prolongements d'un projet culturel» celui qui trouve comme base de sa réussite la publication des plus connus intellectuels de l'entre-deux-guerres³. Un capital symbolique et à la fois social découle de l'encadrement intellectuel et de la double filiation symbolique: le philosophe Constantin Noica (1909-1987), ami d'Emil Cioran (1911-1995), les deux appartenant à la même génération⁴, et les intellectuels de l'exil roumain,

¹ Gisèle Sapiro et Johan Heilbron, «La traduction comme vecteur des échanges internationaux», in Gisèle Sapiro (dir.), *Translatio. Le marché de la traduction en France à l'heure de la mondialisation*, Paris, CNRS Éditions, 2008, pp. 25-44.

² Gabriel Liiceanu et Thomas Kleininger, «Un project cultural cu dividende» [Un projet culturel avec des dividendes], *Dilema* [Le Dilemme], n° 43, 1993, p. 6.

³ Les critiques qu'il s'attire par cet investissement le conduisent à prétendre représenter le «juste milieu». Comme partie de sa stratégie de justification, pour se défendre contre ces critiques, il rend public le catalogue Humanitas. Voir *infra* au sujet des matériaux utilisés lorsque nous traitons des traductions de la maison Humanitas.

⁴ Aleksandra Gruzinska, «E. M. Cioran and Constantin Noica: An Epistolary Dialogue between Two Romanian Writers in the Cold War Years», *Connections. European Studies Annual Review*, vol. 2, 2006, pp. 40-46.

notamment Monica Lovinescu et Virgil Ierunca et d'autres encore. A la faveur de cet héritage intellectuel, il s'ensuit des contacts avec les milieux de l'exil au sein desquels la révélation des affinités idéologiques jettent les bases d'une relation dont l'accomplissement est la désignation de Gabriel Liiceanu comme le légataire de Monica Lovinescu et de Virgil Ierunca (l'archive, la bibliothèque, la discothèque et la Maison Lovinescu ont fait l'objet d'une donation pour la Fondation Humanitas). Les rencontres intellectuelles qui jalonnent le parcours de Gabriel Liiceanu et marquent sa trajectoire sont transposées, investies dans la maison Humanitas:

«elle est une projection de nos bibliothèques [...] nos joies intellectuelles comme nous les avons vécues tout au long des trente années ont trouvé leur forme de pénétrer dans le monde par une maison d'édition [...] peut-être que de cette façon j'ai voulu trouver la réponse à la question que j'ai posée un jour à Constantin Noica: 'Comment s'introduit l'esprit dans le monde?'».

Humanitas se présente à ses débuts comme la maison qui entend contribuer à diffuser principalement «les sciences humaines» et présenter «la mémoire retrouvée». Au projet éditorial est assigné un programme idéologique, tout en refusant le politique comme activité², Gabriel Liiceanu recourt à la culture pour créer le politique: la maison Humanitas est, selon les considérations de son fondateur, «destinée à jouer un rôle extraordinaire dans l'histoire du changement des mentalités et publie les grands livres de l'antitotalitarisme et d'autres sur les événements de juin...³», sur les événements qui ont marqué des préoccupations des intellectuels du courant de «l'anticommunisme».

Gabriel Liiceanu définissant son projet éditorial: «nous avons réussi à délimiter la zone que nous désirons occuper sur le marché du livre: le livre de la vraie culture. D'où les accusations de snobisme, d'élitisme, mais c'est comme ça: la culture d'un pays se fait par les livres de culture, non avec des romans policiers que je lis d'ailleurs avec plaisir quand je trouve le temps. Ensuite: nous sommes toujours très préoccupés par l'aspect extérieur des livres⁴.»

La mise en pratique de l'esprit, représenté par des auteurs roumains, dans le monde devient possible grâce à l'héritage intellectuel et économique du fait qu'il reçoit le droit d'auteur pour l'œuvre d'Emil Cioran, Mircea Eliade et Eugène Ionesco⁵ et, bien sûr, surtout comme légataire de l'œuvre de Constantin Noica. Il présente au public roumain les grands auteurs de l'entre-deux-guerres⁶. A cela s'ajoute le droit

¹ *Dilema*, n° 43, novembre 1993, p. 6.

² Malgré le fait que Liiceanu s'est présenté aux premières élections postcommunistes (du 20 mai 1990) comme candidat au Parlement à côté d'autres intellectuels (du GDS) et des journalistes (22, 18, 1990), sur une des trois listes «des indépendants», ses engagements ultérieurs renvoient à la posture de l'«intellectuel universaliste» (lettres ouvertes, discours tenus à la tribune que lui offre le GDS, 22, etc.). Voir Gisèle Sapiro, «Modèles d'intervention politique des intellectuels», *Actes de la recherche en sciences sociales*, op. cit.

³ Alain Finkielkraut, Andrei Plesu et Gabriel Liiceanu, «Entre vérité et efficacité», 22, n° 67, mai 1991.

⁴ «Un projet culturel avec dividendes», *Dilema*, n° 43, novembre 1993, p. 6.

⁵ «Gabriel Liiceanu en dialogue avec Eugène Ionescu», 22, n° 87, 1991.

⁶ Dans *Romania literara*, n° 18, mai 1996 paraît un article signé par Gabriel Dimisianu, cet article est mentionné par Dan Petrescu dans un ouvrage qui comprend des lettres adressées à son ami Liviu Antonesei. L'auteur de l'article se déclare «contre le monopole établi sur les classiques» par le directeur de Humanitas et «d'autres éditeurs (peu nombreux) qui disposent de la force financière». En effet, l'auteur de cet article propose que les droits d'auteur pour ces titres soient gérés par l'Union des écrivains, idée critiquée par Dan Petrescu qui mentionne le Fonds littéraire qui avant 1989 avait fourni à ses «clients» de l'argent pour compléter leurs revenus. Voir Dan Petrescu, *Scrisori catre Liviu (1994-2004)*, Ed. Liternet.ro, 2005, pp. 35-36 et 37.

exclusif de publier les ouvrages de mémoires des auteurs contemporains, Monica Lovinescu et Virgil Ierunca, qui se constituent en fresques du monde intellectuel roumain se trouvant en exil, de leurs manières de représenter et inciter la «résistance par la culture», cette spécificité roumaine de la dissidence revendiquée par bon nombre d'intellectuels après 1989.

Toutefois, le principal héritage de Liiceanu reste le travail philosophique de Constantin Noica, celui qui est investi par Humanitas, l'œuvre du philosophe qui a contribué à la formation et à la consécration des philosophes dans les années 1980. Un héritage que son disciple, Gabriel Liiceanu, inscrit dans la pensée européenne:

«Constantin Noica a laissé derrière lui une œuvre impressionnante, plus de 10 000 pages (sa publication dans sa totalité commence cette année aux Éditions Humanitas), étant peut-être le dernier grand métaphysicien du siècle et le dernier auteur d'un *Traité d'ontologie*, et une autre, non moins importante, de sauveur des esprits dans un temps de restriction dont les effets ne peuvent être ni mesurés ni devinés¹.»

Les ouvrages du philosophe Constantin Noica publiés par Humanitas sont rangés au sein de la littérature de tiroir, composée des rares ouvrages que nous présentent des auteurs roumains, car ses écrits à caractère autobiographique n'étaient pas destinés à la publication avant 1989.

Et pourtant une des figures des plus investies par Liiceanu (et par sa maison) après 1989 est Emil Cioran, Sous l'impulsion de l'ouverture vers l'étranger qui marque l'ensemble des champs spécifiques de production culturelle.

Des collaborateurs de Humanitas et du catalogue de Humanitas

Aux côtés de l'héritage intellectuel de l'entre-deux-guerres avec des auteurs de philosophie consacrés plutôt à l'étranger ou par l'étranger et de celui des intellectuels roumains de l'exil qui participent à ce travail de mémoire de la période communiste, se trouvent les titres des auteurs roumains consacrés dans la période communiste qui se retrouvent dans la proximité intellectuelle ou sociale (ou les deux) de son fondateur.

Du côté de la production autochtone, les «sciences humaines», représentées principalement par les ouvrages de philosophie, et les récits de mémoire donnent le contour de l'image de la maison².

La traduction des **livres de philosophie** occupe une place importante dans le catalogue de Humanitas. La notoriété obtenue par Liiceanu en tant que disciple de Constantin Noica légitime toute démarche d'importation surtout que son entreprise éditoriale se dote des philosophes consacrés eux aussi, chercheurs ou universitaires. La maison consacre deux collections en principal aux traductions de livres de philosophie. Dans un premier temps, la collection «Science et philosophie», ensuite, la collection «f», mais aussi la collections «Penseurs russes». Ces deux dernières sont dirigées par le philosophe Sorin Vieru. Sorin Vieru dont la relation avec Gabriel Liiceanu remonte aux années 1960, est chargé de choisir les traductions de philosophie encadrées dans la collection «f» toujours active. Le fait d'être appelé par Liiceanu à s'occuper d'une collection est fortement apprécié par Sorin Vieru, qui ne se reconnaît aucune compétence de gestion, reconnue au contraire au fondateur, principal propriétaire de Humanitas. Avec les années, l'activité de Sorin Vieru s'est

¹ Gabriel Liiceanu, «En tant que préface: Ce que signifie être européen dans l'Est de l'après-guerre», *Jurnalul de la Păltiniș* [1983], Bucarest, Humanitas, 1^{re} édition, 1991, p.12.

² Gabriel Liiceanu parle de Humanitas comme d'une «maison de sciences humaines».

restreinte: «la collection continue sans mon implication¹». Dans ses témoignages «empressés de reconnaissance» à l'égard de son collègue Gabriel Liiceanu, Sorin Vieru manifeste la discrétion sur ses choix de traduction chez Humanitas. Il apprécie beaucoup Zinoviev qu'il le traduit mais le publie ailleurs. La relation que Sorin Vieru a entretenue dans le passé avec Constantin Noica est celle qui le situe après 1989 dans le cercle des proches de Liiceanu. En effet, Liiceanu rencontre Noica par l'intermédiaire de Sorin Vieru. Le fait de partager avec ce dernier une formation philosophique constitue la base de leur rapprochement et point de leurs relations ultérieures.

Philosophe professionnel, chercheur à l'Institut de philosophie de l'Académie roumaine, Sorin Vieru traduit seul et en collaboration du grec ancien, de l'allemand et de l'anglais. Dans l'édition Platon préparée principalement par Petru Cretia avec la contribution de Constantin Noica, Sorin Vieru signe seul la traduction, des commentaires et des notes à deux des dialogues de Platon. Sorin Vieru signe des traductions de trois auteurs allemands. Il signe seul la traduction de Gottlob Frege, publiée par la même maison qui avait publié l'édition Platon à laquelle il a participé. Ce sont là les deux auteurs auxquels il va consacrer des cours lorsqu'il va enseigner, après 1989. Alors qu'avant comme après la parution de cette traduction de Frege, il signe des études au sujet de cet auteur. Ses deux autres traductions à partir de l'allemand, de Rudolf Carnap et de Herbert Marcuse, paraissent dans des volumes réalisés avec la collaboration d'autres philosophes professionnels et mathématiciens tout comme sa traduction de G. H. von Wright et deux autres traductions à partir de l'anglais. Sauf dans un cas, ces traductions (de l'allemand et de l'anglais) paraissent aux Éditions scientifiques de Bucarest ou chez Dacia de Cluj. Un des volumes traduits de l'allemand auquel il participe paraît chez les Éditions politiques dans une collection qui se compose par des traductions («Idei contemporane»). L'anthologie d'Herbert Marcuse, réalisée par N. Tertulian, universitaire philosophe marxiste, qui s'est exilé en France fin des années 1970, paraissait aux Éditions politiques. Un des deux autres traducteurs de ces textes d'Herbert Marcuse parus sous l'intitulé *Scrieri filozofice* [Écrits philosophiques] est un autre «disciple» de Constantin Noica, Vasile Dem. Zamfirescu, celui qui se fait spécialiste et introduceur de la psychanalyse après 1989. Sorin Vieru ne traduit pas que du grec ancien et de l'allemand mais aussi de l'anglais. De plus, il publie des articles dans des revues spécialisées en anglais (six) mais aussi en français (cinq), en russe (trois) et en allemand (un). Toutes ces études paraissent en Roumanie sauf un article publié en Union Soviétique en russe lorsqu'il participe et anime des séminaires de logique à l'Institut de philosophie de Moscou. Dans leur grande majorité ce sont des articles qui sont publiés dans *Revue roumaine des sciences sociales*, publication plurilingue créée fin des années 1960 à l'Académie roumaine.

D'autres écrivains proches de Liiceanu et du cercle constitué autour du philosophe Constantin Noica, Petru Creția et Ștefan Augustin Doinaș (membres fondateurs du GDS), traduisent pour Humanitas et publient chez cet éditeur. Le premier en tant que traducteur de Platon (avec Constantin Noica) et des textes de la Bible, en tant qu'éditeur d'Eminescu et de Cioran, mais aussi comme traducteur du français². Le second avec des traductions de Nietzsche et de Martin Buber dans la collection «f» dirigée par Sorin Vieru. Ils ont traduit avant 1989 Sorin Vieru. Ces

¹ Entretien avec Sorin Vieru (le 16 juillet 2008).

² François Bluche dans la coll. «Traité/Références» et Nina Berberova (littérature).

deux derniers se faisant connaître aussi bien par leurs traductions que par leur production littéraire.

Ayant fait des études similaires (lettres et philosophie mais dans des établissements différents), les deux s'intéressent aux langues et aux cultures. Les deux sont poètes, ils ont fait leurs débuts avec des poèmes, mais Stefan Augustin Doinaş traduit de plusieurs langues modernes (des plus centrales, sauf l'anglais) et de la littérature alors que Petru Creția traduit du grec ancien et de la philosophie. Plus connu comme traducteur de Goethe, Ştefan Augustin Doinaş est aussi traducteur de Giovanni Papini et éditeur de Paul Valéry. Il traduit de l'allemand et de l'italien surtout, mais aussi de l'espagnol et du russe, et des poètes surtout. Ses traductions paraissent aux Éditions pour la littérature universelle et ensuite chez Univers (à partir des années 1970). Lorsqu'il ne traduit pas il signe des commentaires à des auteurs traduits, à partir de la fin des années 1970. Il signe de plus plusieurs études introductives à des éditions bilingues d'auteurs étrangers surtout parus en Roumanie chez Minerva. Mais il est aussi auteur traduit à l'étranger. Petru Creția, ayant suivi une formation en lettres classiques et en philosophie, traduit de l'anglais et de l'italien des auteurs de littérature¹ mais il va s'occuper aussi de l'édition de Platon. Petru Creția est le principal éditeur de Platon depuis. Le principal éditeur de Platon car la principale édition roumaine de Platon porte sa signature, édition qui paraît dans la période communiste. Alors que, en sens inverse, il se fait le spécialiste d'Eminescu, il est aussi l'éditeur de l'œuvre du «poète national». Les dialogues de Platon paraissent dans une édition préparée par Petru Creția en collaboration avec Constantin Noica chez les Éditions scientifiques et encyclopédiques à partir de 1974. L'édition comprend sept volumes dont la parution se déroule jusqu'en 1993, année de la parution du dernier volume et le premier de la période postcommuniste².

Des philosophes consacrés avant 1989 (Ion Ianoși), professeurs à la Faculté de philosophie, ou après 1989 (tels Adrian-Paul Iliescu et Mircea Dumitru), sont des collaborateurs de Humanitas.

Les ouvrages d'**histoire** complètent le programme culturel que la maison s'est donné: valoriser ce qui est valorisant car déjà consacré mais ignoré pendant le régime communiste et se souvenir pour reconstruire le passé récent, à savoir le communisme.

De plus, si le travail éditorial qui consiste à investir la mémoire est présenté par les intellectuels comme une demande du public, il peut être interprété aussi comme leur manière de réagir à leur propre inertie des écrivains devant le travail d'adaptation aux demandes d'une nouvelle écriture de littérature. Le temps mis pour réajuster les pratiques d'écriture est marqué par le bouleversement des repères du champ culturel et par la multiplication des possibilités pour les participants à la vie culturelle du pays. Selon les dispositions de chacun, des écrivains d'avant 1989, les intellectuels de l'après 1989 tentent d'adapter leurs capacités et de reconvertis des ressources accumulées avant 1989, de manière plus ou moins consciente, aux nouvelles demandes dans le journalisme ou dans le champ éditorial, et parfois même, plutôt provisoirement, aussi dans le champ politique.

¹ Son article de début portait sur E. A. Poe.

² Les volumes paraissent chez les Éditions scientifiques respectivement en 1974, 1976, 1978, 1983, 1986, 1989 et 1993. L'édition inclut deux dialogues traduits précédemment (*L'Apologie de Socrate et Gorgias*), portant la signature de Cezar Papacostea (*Dialoguri*, Bucarest, Éditions pour la littérature universelle, 1968) et révisée pour cette édition par Constantin Noica.

Traductions, médiateurs et traducteurs

Les Éditions Humanitas constituent un succès dans le champ éditorial grâce aux relations établies par son auteur dans le champ intellectuel roumain, grâce à sa notoriété et à mais aussi aux cadres officiels (université surtout) qui lui sont offerts après 1989. Tout comme de jeunes intellectuels début des années 1990 ou chercheurs ou enseignants dans des institutions marginales peuvent reconvertis leur capital culturel, faisant leur entrée à l'université, parfois en investissant d'autres disciplines que celles pour lesquels ils étaient formés. Ces jeunes intellectuels voient tout l'intérêt à valoriser surtout leur formation suivie après 1989 pour accéder à la reconnaissance dans le champ intellectuel et dans le champ scientifique et occuper un rôle important dans la médiation culturelle. Dans les conditions d'une demande de compétence dans les domaines jusque-là ostracisés et parallèlement au discrédit des disciplines ou intérêts scientifiques et à celui subi par certains agents du champ scientifique (cadres enseignants de la Faculté de philosophie ou de l'école de parti), jeunes écrivains ou philosophes sont amenés à investir leurs dispositions intellectuelles dans des projets éditoriaux pour la conquête d'autres positions que celles occupées avant 1989.

Une formation suivie à l'étranger dans les conditions d'un renouvellement des disciplines et de l'apparition de nouvelles facultés, et donc de la demande de nouvelles compétences, les amènent à investir de nouvelles institutions: dans les maisons d'édition ou dans l'enseignement. Elle participe aussi à un renouvellement du champ universitaire par la création de nouvelles positions en introduisant de nouveaux champs d'intérêts scientifiques.

Les «sciences humaines» sont mieux représentées dans la production d'importation où sont privilégiés les essais de philosophie politique. Les traductions d'ouvrages des sciences humaines, surtout dans la première moitié des années 1990, dépassent de loin les titres «autochtones» (y compris les productions de l'exil). Elles procurent à Humanitas son image de pionnière dans cette démarche d'importation des sciences humaines en Roumanie, qu'on verra se poursuivre ultérieurement dans toutes les «grandes» maisons d'édition roumaines.

À part des auteurs «classiques» roumains ou des auteurs classiques de la culture française, des auteurs de l'exil, des journaux et des recueils de mémoire, des auteurs (russes) de philosophie, les traductions constituent un peu plus de la moitié des titres publiés par Humanitas (des 1133 du total des titres publiés entre 1990 et 2003, 577 sont des traductions).

Le français (à une différence d'un titre) et l'anglais sont les deux langues les plus traduites chez Humanitas (entre 1990 et 2003). Les titres français traduits dans le catalogue de Humanitas constituent 31% du total des titres traduits (tout comme les titres anglais ou américains traduits). Les traductions à partir de l'allemand constituent en revanche un peu plus de 12% des traductions. Entre 1992 et 1995 les titres traduits à partir du français sont doubles ou triples par rapport aux titres traduits à partir de l'anglais.

Le nombre des traductions après 1996 à partir du français se réduit jusqu'à atteindre la moitié en 1998 (et en 1999 et 2000 ; on publie des dictionnaires, trois entre 1997 et 1999), jusqu'à ne constituer qu'un quart des titres traduits en 1995 (en 2001).

Nous nous appuyons sur plusieurs sources, en commençant par le catalogue de la maison qui était jusque récemment disponible sur Internet, en accès libre Jusqu'en 2008 on trouvait encore sur le site de la maison deux listes qui présentaient le catalogue de Humanitas: une liste des auteurs et une liste des titres parus entre 1990 et 2003. Des informations ainsi recueillies

ont été vérifiées et enrichies par d'autres recueillies par la consultation de plusieurs ouvrages publiés chez Humanitas en vue d'une comparaison avec celles qui nous étaient présentées par le catalogue constitué par Humanitas, disponible en ligne sur le site de la maison Humanitas. C'est par la consultation de certains ouvrages (plus précisément ceux qui sont inclus dans la collection «société civile» et surtout ceux-là), qu'on peut apprendre si leur publication a été soutenue par d'autres institutions, à savoir des fondations étrangères (filiales roumaines). A partir de ces deux fichiers rendus publics nous avons constitué un tableau avec les titres traduits (nombre des titres traduits par année et par langue) et un autre avec les collections (et principalement les collections de sciences humaines). Il nous intéressait ainsi de voir l'évolution des traductions ainsi que le type de production proposé par Humanitas et l'évolution de ces collections. Nous avons de même constitué un tableau avec les collaborateurs (directeurs de collection, traducteurs et préfaciers) de Humanitas et avec les auteurs publiés. Il nous intéressait de voir le profil de ceux qui sont des collaborateurs de Humanitas, leur statut et leur position au moment où ils sont des collaborateurs de la maison. Puisqu'on s'est demandé comment ils sont parvenus à publier chez Humanitas à un moment ou à un autre, il a fallu voir du côté de leur compétence ainsi que de leur capital social, relations avec le fondateur de la maison, proximité avec celui-ci, leurs appartenances à des institutions habitées par le fondateur de la maison¹). Alors que l'organisation des livres par collection ou série permettaient de voir les principes de ces partages, le spécifique s'il y en a, de chaque collection ou bien l'absence d'un spécifique puisque on retrouvera un même auteur inclus dans plusieurs collections. Souvent des collections publient le même type de textes ou plusieurs collections peuvent être dédiées à une même discipline.

Si les listes produites par Humanitas nous fournissaient les noms de ceux qui sont des traducteurs, préfaciers et des auteurs de la maison, au cours de notre enquête, lors de nos entretiens faits avec certains membres du GDS ou membres de la rédaction de 22, ont été recueillies des informations au sujet de ceux qui auront une influence plus importante au sein de la maison, directeurs de collection principalement, mais aussi de ceux qui occupent des postes dans la rédaction, ainsi que sur leurs pratiques et leurs représentations du rôle de la traduction.

De même nous avons pu avoir accès aux données concernant le Programme aide à la publication, à savoir les titres cédés, titres traduits en roumain de littérature et en sciences humaines et sociales².

Si les plus jeunes se posent en principaux médiateurs entre le champ éditorial roumain et le champ d'importation, notamment celui français, leurs projets s'accomplissent début des années surtout dans la maison Humanitas. La maison est

¹ Nous avons retenu pour la discussion les noms de ceux qui sont déjà vers la moitié des années 2005 des auteurs (un ouvrage au moins).

² L'enquête orale et le traitement des informations que nous fournit le PAP ont été réalisés grâce à notre participation à une enquête collective menée principalement au Centre de sociologie européenne, réalisée avec le concours du ministère de la Recherche dans le cadre d'une Action concertée incitative, programme «Terrains, techniques, théorie», et a donné lieu à la publication de la première analyse sociologique du marché mondial de la traduction: Gisèle Sapiro, *Translatio. Le marché de la traduction en France à l'heure de la mondialisation*, Paris, CNRS Éditions, 2008.

en état d'entretenir des échanges culturels qui dépassent, semble-t-il, les possibilités d'autres maisons¹.

Quatre collections sont plus liées au contexte politique. Dédiées aux livres relevant des études politiques elles sont aussi l'expression du renouvellement du champ universitaire et plus largement du champ scientifique en lien avec la libéralisation politique et l'intérêt pour traiter du politique. Si la collection «Société civile» englobe le plus de titres c'est qu'elle est des premières collections créées, alors que dans la collection «Procès du communisme» sont inclus a posteriori des ouvrages parus hors collection. La collection «Histoire des idées» en est une autre. La collection «Polis», créée en 2003, se propose d'introduire des titres sur l'évolution politique et la situation politique en Europe de l'Est².

La série «Société civile» de Humanitas est créée en 1992 et comprend 40 titres (à compter jusqu'en 2002) dont deux ouvrages seulement sont signés par des auteurs roumains. Les auteurs traduits dans la collection sont dans leur majorité des auteurs français contemporains: Michel Albert, Michel Wieviorka, Françoise Thom, Pierre Manent, Alain Besançon (5 titres), François Furet (2 titres), Tzvetan Todorov, Jean-François Revel (2 titres), François Châtelet et Evelyne Pisier, Bernard-Henri Lévy. Mais aussi des auteurs «classiques»: Alexis de Tocqueville et François Guizot. Un autre auteur français traduit chez Humanitas est Julien Benda. Certains de ces auteurs seront traduits aussi dans d'autres collections: Alain Besançon (2 titres dans la série «Histoire des idées» et «Religion»), François Furet (dans la série «Histoire des idées»), Jean-François Revel, Pierre Manent (dans la collection «Polis»)³. Deux ouvrages d'Alain Besançon et l'ouvrage de Julien Benda (de la même collection), ainsi que la publication en roumain de Tocqueville est soutenue par le Ministère français des Affaires Étrangères par son Bureau du livre. Ces auteurs, mentionnés aussi par les intellectuels de l'exil, à savoir ceux de Radio «Free Europe», sont bien connus par plusieurs des collaborateurs de la maison roumaine. Certains auteurs français traduits par Humanitas sont des amis des intellectuels roumains de l'exil parisiens, comme c'est le cas d'Alain Besançon.

Détenteurs de diplômes étrangers, des intellectuels peuvent se présenter après 1990 en médiateurs culturels. Leur influence se mesure en fonction de leur capital social dans les deux milieux, étranger et d'origine, et des possibilités de cumuler des titres dans le champ intellectuel culturel (universitaires, traducteurs). Si les traductions de livres d'auteurs français sont nombreuses, elles témoignent non seulement de la formation initiale de ces intellectuels, ce qui a bien sûr une importance dans l'activation des aspirations intellectuelles, mais aussi des possibilités

1 Monica Lovinescu, *Jurnal 1990-1993*, op. cit., p. 372: «Encore une fois je mesure la différence incommensurable entre Humanitas et les autres maisons d'édition et entre les librairies. Et dans la maison et dans les librairies de Humanitas, Gabriel [Liiceanu] a introduit un espace d'élégance occidentale, par contraste avec le balkanisme environnant et avec la poussière du socialisme qui ne se laisse pas faire sortir de la scène [...] Dès que tu quittais les couloirs de luxe de Humanitas, l'immeuble [la Maison de la presse libre, l'ancienne Maison de l'Etincelle] semblait ce qu'il était de fait: socialiste-sinistre. Sinistres sont aussi les deux petites chambres des Editions Minerva [...] Un autre univers. Et on s'étonne quand les autres éditeurs sont envieux et haïssent Liiceanu car n'ayant pas le courage de se privatiser ni son goût ni sa qualité intellectuelle?» (Ces notes sont prises à l'occasion de son voyage en Roumanie en octobre 1993).

2 La collection est créée et dirigée par Cristian Preda,

3 Alexis de Tocqueville recevra une seconde édition en vue de reprendre sa traduction. Dans l'entretien avec Cristian Preda (Bucarest, 15 février 2008): «Mais Rosanvallon et... c'est lui, Antohi, qui les a amené ici, certains d'eux quand je n'étais pas ici... Furet pour un grand colloque Tocqueville et ceci a coïncidé avec le moment de la traduction de Tocqueville, traduction qui a été improvisée... [...] c'est lui [Sorin Antohi] qui a dit: ceux-ci doivent être traduits! Et pour dire ainsi, c'est grâce à lui que j'ai découvert Manent... je suis allé à Manent au Collège de France et j'ai bâti mon chemin à moi en philo politique».

nouvelles qui s'ouvrent pour les jeunes diplômés et pour les intellectuels. Après 1989, ils ont la possibilité objective d'investir l'étranger et de se légitimer par cet investissement.

Les enjeux politiques que pose le postcommunisme les conduisent à changer de perspective, d'objet d'étude ou même de discipline. Le changement politique débouche sur une réévaluation des projets intellectuels surtout au sein des générations intellectuelles les plus jeunes. L'accès à des bourses financées par le gouvernement français leur procure des moyens de s'adapter aux nouvelles demandes du champ éditorial et scientifique¹.

La publication 22 et les Éditions Humanitas se partagent des compétences des intellectuels proches ou membres du GDS. Des membres de la rédaction et des membres du GDS – à part ceux qui occupent des postes dans la maison Humanitas – ou même autres intellectuels proches du Groupe investissent le champ éditorial à travers leurs collaborations diverses avec Humanitas. Le fait de disposer d'un personnel en lien avec le fait que la maison peut choisir, à la faveur d'une redistribution des compétences par l'entrée dans le champ intellectuel des prétendants des années 1980 et de la présence d'un vivier de compétences dans le GDS et autour de celui-ci, s'accompagne d'une prise de contacts et de l'intérêt manifesté par les institutions françaises à soutenir l'introduction et la diffusion de sa culture propre dans les pays ex-communistes.

La maison fondée par celui qui se présente déjà en porte-parole du GDS et en représentant du courant intellectuel de l'anticommunisme des milieux intellectuels profite de la position, de la notoriété et de l'accès à l'étranger de 22.

Les auteurs français, investis ou qui investissent eux-mêmes le champ intellectuel roumain de par leurs intérêts pour le Groupe, sont des principaux interlocuteurs des intellectuels roumains aux côtés des chercheurs américains intéressés par la Roumanie depuis la période communiste (Bernard-Henry Lévy, André Glucksmann mais aussi Alain Besançon). Ces intellectuels français intéressés par l'espace roumain après 1989 sont invités au GDS. Ils sont ceux avec lesquels les intellectuels roumains de l'exil, notamment ceux de Radio «Free Europe», ont des affinités². Le discours avec les intellectuels français offre pour eux la possibilité de mettre en avant leur compétence, leur capital culturel et le fondement de la posture de l'intellectuel qui se sent appelé à juger sur les valeurs et à décider des solutions à adopter dans le postcommunisme. De plus, publier dans 22 des intellectuels français contribue à légitimer la position du périodique et par voie de conséquence les intellectuels du GDS. Des auteurs étrangers présentés par 22 seront ultérieurement publiés par Humanitas dont surtout des auteurs français (aux côtés des spécialistes étrangers de l'histoire de la Roumanie ou du communisme): André Glucksmann, Françoise Thom, Simone Weil, Jean-François Revel, François Furet, Alain Finkielkraut, Bernard-Henry Lévy.

Les possibilités offertes par les institutions étrangères (comme le Ministère français des Affaires étrangères par le biais des Services culturels) sont transposées dans le champ éditorial roumain en restructuration par la traduction massive (par rapport à d'autres langues) des auteurs français.

Des relations étroites avec des représentants officiels du Ministère français des Affaires étrangères qui offrent le support financier pour la parution de bien de titres en français. A part l'appui reçu du Ministère français des Affaires étrangères sous diverses formes (donation de matériel, initiatives destinées à présenter les publications de Humanitas sous l'égide de l'Institut culturel français, etc.), la maison reçoit aussi le support de la Fondation Soros:

¹ Sorin Antohi ; Bogdan Ghiu ; Aurelian Crăiuțu ; Cristian Preda.

² Monica Lovinescu, *Jurnal 1990-1993*, op. cit., p. 198.

«le Ministère français de la culture nous a fait une donation d'ordinateurs [...] la série «Société civile», une série très importante, sans espérance de succès commercial, pouvant pousser à la faillite toute maison par son tirage de 4-5000 d'exemplaires pour chaque titre, est subventionnée partiellement par la Fondation Soros¹.»

Les Éditions Humanitas ont eu accès aux fonds du Ministère français des Affaires Étrangères, par le biais du Programme d'aide à la publication (PAP lorga créé en 1992)², mais ont reçu du soutien soit directement de l'éditeur soit par l'intermédiaire des intellectuels de l'exil, comme cela ressort des témoignages des traducteurs et directeurs de collection³.

Le rôle des financements accordés à partir de 1993 par la Fondation Soros, les stages de formation dont bénéficient les étudiants roumains et les chercheurs anglophones doit être mentionné à côté des bourses accordées par le gouvernement français ou par l'Agence universitaire de la Francophonie dans la formation de jeunes chercheurs roumains.

L'évolution des références dans le champ universitaire roumain postcommuniste peut être détectée facilement en observant la construction des bibliographies dans les facultés de sciences humaines et sociales. A cette évolution qui constate l'importation d'un nombre important de livres en français des livres en sciences humaines correspond la consécration des traducteurs qui traduisent pour leurs études, pour leur enseignement, qui se sont spécialisés dans la traduction d'auteurs de philosophie politique surtout.

Certains de ceux qui signent des traductions ou des préfaces entre 1990 et 1996, seront des auteurs à partir de 1997 chez Humanitas.

Des abandons silencieux. Compétence(s) et notoriété

Si s'affirmer sous le mode collectif dans l'espace public, moment de la constitution du GDS, impose d'englober de capital moral, que le GDS cumule à sa création⁴, dans cette entreprise, d'un autre type, initiative qui se veut innover, les projets auxquels des intellectuels de l'exil contribueront en large mesure pour la construction du catalogue éditorial de Humanitas ne suffisent pas, ni les héritages soit-ils des plus valorisés et valorisants après 1989.

A part ceux qui se rapprochent et qui sont proches de Liiceanu après 1989, principalement des membres du GDS, qui s'intéressent au secteur éditorial, principalement en tant que traducteurs et puis comme médiateurs entre la Roumanie et la France surtout en mettant à profit leurs relations à l'étranger, universitaires et scientifiques qui sont proches du responsable de la maison, et cela dès la période communiste, seront cooptés dans cette nouvelle entreprise. Ainsi dans un contexte qui suppose de nouvelles possibilités, changement de poste, création d'instances nouvelles dans le champ éditorial aussi, et lorsque les hiérarchies établies sont bouleversées, certains intellectuels, universitaires et scientifiques de la période communiste sont des collaborateurs de la maison Humanitas. Et cela en dépit de

¹ Dilema, n° 17, 1993, p. 6.

² Le PAP présente vingt-deux titres cédés aux Éditions Humanitas jusqu'en 2004.

³ Des intellectuels aujourd'hui notoires et des traducteurs et pour Humanitas n'ont pas eu connaissance de ce programme, auquel vont recourir par contre beaucoup plus souvent de petits éditeurs des années 1990.

⁴ Parmi des membres fondateurs du GDS on retrouve des anciens détenus politiques, entre la seconde moitié des années 1950 et la première moitié des années 1960 (Ștefan-Augustin Doinaș et Alexandru Paleologu), un dissident et ancien détenu politique des années 1980 (Radu Filipescu) mais aussi des opposants (Doina Cornea et Gabriel Andreescu).

leurs prises de position politiques d'avant 1989 ou même des appartenances d'avant 1989 qui vont les discréder après 1989 (comme cela est le cas d'un auteur de Humanitas et dans 22).

Le capital culturel et linguistique prévaut de nouveau lorsqu'il s'agit du travail du traducteur ou lorsque les auteurs choisis par le traducteur et les sujets abordés par l'auteur viennent confirmer la ligne adoptée par la maison. Si des membres de la rédaction de 22 (début des années 1990) ne seront pas cooptés au sein du GDS, ceux-ci seront des traducteurs ou des auteurs des éditions Humanitas (tel est le cas de Bogdan Ghiu). Si certains membres du GDS interrompent leurs activités pour la publication du GDS, se distancient du GDS du fait qu'ils entrent en conflit avec certains membres fondateurs, il n'empêche qu'ils soient des auteurs des Éditions Humanitas.

Ces collaborateurs externes, mais aussi des éditeurs, initiateurs dans tous les cas de nouveaux projets éditoriaux, peuvent avoir des orientations politiques, des références et des expériences différentes, choses qui apparaissent avec évidence dans le choix de leurs sujets de recherche, dans leur manière d'en traiter et d'approcher des sujets qui préoccupent et des membres du GDS, qui auront des effets aussi sur leurs relations avec la maison Humanitas. Des divergences à base idéologique entre éditeur et ses collaborateurs ne vont pas créer des sujets de discussion et ne feront non plus objet de quelque discussion entre ceux-là, sauf exception. Mais il s'agira, semble-t-il, seulement d'abandons, de ruptures «silencieuses»¹. Deux directeurs de collection chez Humanitas, parleront pourtant de la difficulté et parfois même de l'impossibilité pour eux de suivre leurs projets au sein de la maison.

L'écart entre les dispositions de ceux qui en seront appelés à y contribuer et la ligne éditoriale encouragée voire adoptée par le fondateur de la maison ainsi que les rapports qui s'établissent au sein de la maison ne se révèlent qu'ultérieurement, dans ces abandons. Ils nous dévoilent le contexte dans lequel la maison apparaît et s'impose, les nouveaux rapports de force au sein du champ intellectuel après la chute du communisme. Ces abandons sont à considérer en rapport avec «l'espace des positions offertes²» ou des «possibilités offertes³» car à chaque moment et selon la position occupée par celui qui renonce à sa collaboration, à ses relations avec Humanitas, il est question d'un «espace des possibles⁴» différent. Mais aussi avec leur proximité avec le fondateur de la maison ou les risques que cet abandon suppose puisque tous ceux qui se disent ne pas être en accord avec les choix de la maison ou qui déclarent ne pas avoir pu mener au bout leurs projets ne renoncent pas à leurs collaborations avec Humanitas ou ne le feront pas dès l'instant.

Des options idéologiques en désaccord avec celles adoptées par son fondateur n'empêchent pas qu'il soient des auteurs de Humanitas et n'entravent pas sur leur rôle dans la construction de la maison et de son catalogue début des années 1990.

Si des options idéologiques divergentes seront au fondement des abandons par ceux qui sont des plus âgés, consacrés dans la période communiste, d'autres, plus jeunes, invoquent des questions de nature économique qui se seraient trouvées à la base de leurs ruptures d'avec la maison: mécontentement de la part des auteurs déjà célèbres après 1989 vis-à-vis de l'éditeur ou impossibilité de continuer un projet chez Humanitas faute de l'intérêt du public pour un certain type de production comme les écrits à visée scientifiques dans une discipline qui n'est ni l'histoire ni la philosophie, disciplines définissant l'espace éditorial de Humanitas consacré à la production académique.

¹ Voir Albert O. Hirschman, *Défection et prise de parole. Théorie et applications* [1970], 2^e édition, Paris, Fayard. Voir aussi «Vertus et limites de la prise de parole en public. Entretien avec Albert Hirschman», *Politix*, vol. 8, n° 31, 1995, pp. 20-29.

² Pierre Bourdieu, «Le fonctionnement du champ intellectuel», *Regards sociologiques*, 17/18, «Le champ littéraire», 1999, p. 15.

³ *Ibid.*, p. 16.

⁴ *Ibid.*, p. 9.

Les conflits peuvent surgir entre l'éditeur et l'auteur, selon certains témoignages, à cause des prétentions de la maison d'enlever un taux important (qui semble dépasser la moitié, à savoir 65%) des droits d'auteurs¹.

Humanitas ne débute aucun auteur, mais choisit

Signe de sa position acquise dans le champ éditorial après 1989, Humanitas ne débute aucun auteur (signant des essais ou d'études en sciences humaines). La maison recherche cependant à s'affilier des auteurs qui traient dans leurs ouvrages des sujets qui correspondent aux sujets traités aussi par l'éditeur dans ces prises de position politiques, des intérêts scientifiques qui peuvent légitimer les prétentions de l'éditeur.

C'est le cas de l'essayiste Horia-Roman Patapievici qui débute chez les Editions Nemira (en 1995 avec le recueil d'essais à thème culturel et politique ou de l'historien, Cerul vărut prin lentilă [Le Ciel vu à travers la lentille])². Alors que celui-ci se fait par la suite connaître comme auteur soutenu, consacré par Gabriel Liiceanu et largement influencé par celui-ci. C'est aussi le cas de Lucian Boia qui est introduit chez Humanitas par Sorin Antohi après avoir acquis une consécration à l'étranger³.

La prestigieuse maison qu'est Humanitas attire des auteurs dotés d'un capital symbolique suffisamment fort et d'une autorité pour pouvoir être ensuite transférée si nécessité il y a sur le terrain du politique, capital scientifique dans les luttes à dimension politique pour la revendication de la légitimité à représenter la vraie science vraie, le savoir authentique. Mais toute cooptation de «nouveaux» auteurs dotés d'une certaine autorité dans le champ scientifique ou intellectuel passe toujours par des médiateurs, intellectuels plus forts en capital symbolique et proches de Humanitas.

Pour les auteurs ou les intellectuels de la jeune génération (qui débutent dans la seconde moitié et la fin des années 1990) la publication chez Humanitas est le signe de leur consécration et de leur position du côté des intellectuels «légitimes». Désireux de se faire publier par Humanitas, ils participent à construire la position de la maison comme instance de légitimation. Les «nouveaux» auteurs de Humanitas sont acceptés par la maison après avoir été introduits par d'autres intellectuels dotés d'un fort capital symbolique ou par d'autres maisons d'édition. La manière dont la maison négocie avec les auteurs et les traducteurs rendent compte de la perception de l'éditeur quant à sa position et de l'assurance qui découle de sa position dominante puisqu'il est recherché pour le capital symbolique mais surtout social que la publication par Humanitas peut rapporter à ces jeunes intellectuels: la maison peut choisir entre la multitude de prétendants et se permettre de poser des conditions pour la publication. La publication chez Humanitas fonctionne aussi comme «marqueur» idéologique et favorise le rapprochement du champ politique.

L'éditeur choisit des auteurs aussi en fonction de leur notoriété acquise et de la conjoncture intellectuelle et politique.

¹ Entretien consultatif du 23 mai 2010.

² Fait mentionné par un des directeurs de collection de Humanitas (entretien avec Cristian Preda, le 15 février 2008).

³ Sorin Antohi, «Post-scriptum», *Utopica. Studii asupra imaginariului social* [Études sur l'imaginaire social], Cluj, Idea Design & Print, «Panopticum», 2005, p. 231.

Fin des années 1990-début des années 2000 (en guise de conclusion)

On constate le déplacement d'une maison car les positions de l'éditeur et de ses proches ont changé mais aussi parce que Humanitas est concurrencée par plusieurs maisons dont principalement Polirom (dont la production éditoriale est centrée sur les auteurs roumains)¹, Curtea Veche (fondée en 1998 et publant à partir de la moitié des années 2000, des auteurs roumains notoires, intellectuels surtout, et à partir de 2003 des titres de littérature)². Des éditeurs qui réussissent après 1989 à (se) créer une position suffisamment forte, en faisant concurrence à Humanitas, viennent de l'extérieur des champs spécifiques du monde intellectuel, jugeant d'après leur formation.

Le désinvestissement progressif de la traduction de livres de sciences humaines avec des effets sur le réajustement des stratégies éditoriales qui visent dès lors à conserver le capital symbolique accumulé antérieurement (avec des rééditions à partir de 1995) et à s'ouvrir à la production roumaine (auteurs consacrés dans le domaine des sciences humaines et en littérature).

Les traductions concernent dès lors en premier lieu des titres destinés au large public et progressivement, on constate une augmentation des titres de littérature. Humanitas crée en 1996 un domaine distinct destiné à la publication des manuels scolaires et en 1998, «sous la pression du marché et de la compétition avec d'autres maison d'édition», elle étend son profil au domaine des livres «pratiques», la série «Humanitas Pratique».

En 1999 la maison se dirige vers les titres de littérature et en premier lieu avec des traductions avec la série «Le livre de la table de nuit» (1999) traduisant Paulo Coelho, les séries «Humanitas Pratique de poche» et «La première étagère» (2001) traduisant Kundera, deux auteurs pour lesquels la maison a acquis les droits exclusifs de publication. Alors que vers le milieu des années on observe le retour à la littérature (auteurs consacrés sous le communisme) et le retour de la littérature (nouveaux entrants).

La création d'une série destinée à la littérature de jeunesse (2000) rend compte des stratégies commerciales visant à contrecarrer la baisse des tirages des titres en sciences humaines.

BIBLIOGRAPHIE GÉNÉRALE:

BEVORT Antoine et Michel LALLEMENT (dir.), *Le Capital social. Performance, équité et réciprocité*, Paris, La Découverte/MAUSS, 2006.

BOURDIEU Pierre, «La production de la croyance. Contribution à une économie des biens symboliques», *Actes de la recherche en science sociales*, n° 13, 1977.

BOURDIEU Pierre, «Le champ littéraire. Préalables critiques et principes de méthode», *Lendemains*, 36, 1984, pp. 5-20.

¹ La seule étude consacrée après 1989 aux éditeurs roumains traite des Éditions Polirom: Marie Jeanrenaud, *Universalile traducerii. Studii de traductologie* [Notions générales de la traduction. Études sur la traduction], préface de Gelu Ionescu, Iași, Polirom, «Collegium», 2006 («La traduction comme jeu d'accumulation et de redistribution du capital symbolique», pp. 179-220).

² Les positions occupées dans le champ éditorial par les deux principaux concurrents de Humanitas, apparus à deux moments différents, respectivement milieu et fin des années 1990, et leurs stratégies éditoriales en disent beaucoup sur l'évolution du champ éditorial où la logique commerciale est dominante (plus de livres pratiques ou production de popularisation) et des rapports de force alors au sein du champ intellectuel (que révèlent leurs publications et les collections, les directeurs de collection).

- BOURDIEU Pierre, «Le capital social. Notes provisoires», *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 31, 1980, pp. 2-3.
- BOURDIEU Pierre, «Le fonctionnement du champ intellectuel», *Regards sociologiques*, 17/18, «Le champ littéraire», 1999, pp. 5-27.
- BOURDIEU Pierre, *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Paris, Seuil, «Libre Examen», 1992
- GHEORGHIU Mihai Dinu, *Intelectuali în câmpul puterii. Morfologii și traectorii sociale* [Intellectuels dans le champ du pouvoir. Morphologies et trajectoires sociales], Iași, Polirom, 2007
- HIRSCHMAN Albert O., *Défection et prise de parole. Théorie et applications* [1970], 2^e édition, Paris, Fayard.
- IANOȘI Ion, «Uniunea Scriitorilor în sistemul culturii socialiste și segmentul literar în tranziția românească» [L'Union des Écrivains dans le système de la culture socialiste et le segment littéraire pendant la transition en Roumanie], in Adrian Miroiu (ed.), *Instituții în tranziție* [Institutions en transition], Bucarest, Punct, 2002, pp. 231-285.
- JEANRENAUD Marie, *Universalile traducerii. Studii de traductologie* [Notions générales de la traduction. Études sur la traduction], préface de Gelu Ionescu, Iași, Polirom, «Collegium», 2006.
- MATONTI Frédérique Matonti et Gisèle SAPIRO, «L'engagement des intellectuels: nouvelles perspectives», *Actes de la recherches en sciences sociales*, 176-177, 2009, pp. 4-7.
- SAPIRO Gisèle (dir.), *Translatio. Le marché de la traduction en France à l'heure de la mondialisation*, Paris, CNRS Éditions, 2008.
- SAPIRO Gisèle, «Modèles d'intervention politique des intellectuels. Le cas français», *Actes de la recherches en sciences sociales*, 176-177, 2009, pp. 8-31.
- VERDERY Katherine, *Compromis și rezistența. Cultura romana sub Ceausescu* [Compromis et résistance. La culture sous Ceausescu] [1991], trad. de l'américain par Mona Antohi et Sorin Antohi, Bucarest, Humanitas, 1994.

Vocația comunica(n)tă a experimentului: Politica benzilor desenate

■ VIORELLA MANOLACHE

[Romanian Academy]

Abstract

The present study's nodal points consist in the answer provided to the present thematic number announced by Sfera Politicii, approaching direct effects such as: the political formulae of the extras and of the removed; the destiny of the only one Romanian who has emigrated in France to do comics and the politically correct effect felt, contaminant, from the French areal. The pretext of the present study could be easily attached to Ion Manolescu's assertion that, comics can be accepted as integration conductor inside a united Europe, with multiple (graphical) speeds.

Keywords

extras and removed; identity; difference; PIF; graphical spaces; nomadic; Romanian-French graphical circuit

Résumé

L'étude présentée ci-contre aimerait répondre à la thématique proposée dans ce numéro de la revue Sfera Politicii [La sphère de la politique] en approchant des effets directs comme: la formule politique de l'«extrait» et du «soustrait»; le parcours du seul Roumain qui avait émigré en France pour réaliser des bandes dessinées; l'effet de la correctitude politique qui se fait sentir sous l'influence de l'espace français. Le prétexte de cette étude peut être aisément lié à la formule d'Ion Manolescu selon laquelle les bandes dessinées peuvent être conçues comme mode d'intégration à l'intérieur de l'Europe unie avec ses multiples vitesses (graphiques).

Mots-clés

extrait; soustrait; identité; différence; PIF; espaces graphiques; nomade; circuit graphique roumain-français

Politically Correct: contaminări grafice softcore

Pe fondul *dinamitărilor softcore* implantate în sfera literaturii și/sau a post-literaturii, suntem martori, potrivit Monicăi Spiridon¹, ai unui trafic de concepte/metode cu dublu sens circulator, deopotrivă riscant și bizar, traseu cu recul direct în (super)simplificarea și în returnarea literaturii de la tiparul imobiliza(n)t cultural. De altfel, arsenala nu poate fi considerat surprinzător sau tragic, ca produs nemoian al disputei canonice, în absența livrării opțiunilor definitive între/dintre cultură și/sau subcultură și a exploziei palierelor culturale alternative, în interiorul a ceea ce postmodernismul asimilează prin bucle hermeneutice neașteptate, purtând în sine germanii videoclipului². Asaltarea gramaticii postmoderne de către accelerarea perceptivă împrumută semnele/semnalele resimțite dinspre Hugo Friedrich, ale unei „vizualizări dictatoriale”, ce presupune destituirea imaginii cvasi-independente din-lăuntrul textului.

În priză directă, canonul literar se cere, ionmanolescian, democratizat, tradus în aceeași cheie a ismelor și prin *fantezia corectitudinii politice* (vezi, în acest sens, Beard și Cerf, *The Official Politically Correct Dictionary & Handbook*), mod prescriptive din care nu lipsește «relativizarea „marilor adevăruri” de istorie literară, desființarea monopolului infailibilității critice, postmodernizarea discursului critic și a metodelor de investigație istorică, adoptarea unei poziții teoretice pluraliste, eliberate de prejudecăți și inhibiții, dinamitarea festivismului canonic, democratizarea canonica, liberalizarea concurențialității istorice». Deși alergic la corsete canonice, rețetarul lui Ion Manolescu sondează esența definițiilor serioase, acceptând pledoaria potrivit căreia «dacă banda desenată reprezintă o „operă scrisă” (și grafiată) și are caracter estetic – și nu (doar) utilitar –, atunci este literatură; dacă banda desenată face parte din literatura „populară” și/sau „de consum”, atunci, la fel ca literatura „cultă”, „lirică”, „epică” sau „dramatică”, are dreptul la reprezentare canonica»³.

Cu o dublă mențiune necesară: pe de o parte, racordarea intervenției de față la o temă *soft* (politica benzilor desenate) ar avea în vedere evidența potrivit căreia aceasta ține de un recurs suplimentar resimțit dinspre (re)teritorializarea mitologilor cotidiene și a figurației narative în sensul lejerității unui discurs care articulează o altă cultură (și) a benzii desenate, prin atașarea sa alianței virtualizante deferită ca tratament imaginii/realității; pe de altă parte, registrul observabil este acela că în prezență unui vădit decalaj de percepție vizavi de statutul benzii desenate în Est și în Vest, spațiul românesc miza pe politica unei delectări închise, rezervate privilegiaților. Așa se poate justifica și nevoia (i)mediată a oricărui dosar tematic focalizat pe francofonie, francofilie și/sau francofolie de a insera, cu toată coincidența suprapunerilor straturilor franceze, experiența *Pif*, ca modalitate/formulă de trecrede/deschidere, de (re)luare în posesie vindicativă⁴.

Postată în contra curentului dominant [deși formă literară cu plinuri sau diluări decupate din configurațiile ușor de inventariat în desemnul capitolului-fantasmă eco-ian sau al pliului derrida-rian – *banda desenată și literatura comunică !*], decodificarea graficului are în vedere socul inversat modernism-postmodernism al unei lecturi buclat – lyotard-iene, al unei *phantasma* canonice cu siluetă apropiată CD-Rom-ului, în defavoarea posturii rigide a tomului și cu un sistem nelimitat, de referințe electronice. De fapt, este vorba despre o infuzie facil de prizat prin post-proiectul grupului OSMOSE, acela al spațiilor virtuale de imersie, care aproba fățiș, salturile, de pe o parte pe alta a membranei filosofico-literare⁵.

1 Monica Spiridon, "Postmodernismul: o bătălie cu povestiri", *Observator cultural*, nr. 129, 2002.

2 Ion Manolescu, *Benzile desenate și canonul postmodern*, București, Cartea Românească, 2011.

3 *Ibidem*.

4 Cristian Preda, „De la Pif la Legiunea de Onoare”, *Secoul 21, „Francofonii”*, nr. 1-6, 2009.

5 Michael Heim, *Virtual Realism*, Oxford, Oxford University Press, 1998.

Dario Gamboni¹ avertiza că teoriile artei moderne consideră produsul (literar, artistic, cultural s.n.) parte integrantă numai a contextului în care a luat naștere, acesta putând fi lesne «vătămat»/«distrus» atunci când este (trans)plantat într-un alt context sau atunci când tocmai contextul se schimbă, chiar dacă lucrarea n-a fost modificată.

Sub semnul acelorași transplantări traumatiza(n)te, putem revedea reflexele falimentar-prelungite (la intervale) ale *Revistei Pif*, revistă trecută prin experiența crizei petrolului din 1973, cu impact în supraevaluarea prețului hârtiei, a asaltului televiziunii și a fondului economic stimulant doar pentru publicarea albumelor de benzi desenate (1988), sau în prăbușirea regimurilor comuniste (piețe de desface-re) centraliza(n)t – regula(n)te.

Urmând un atare sărăcine mortuar, decretarea falimentului *Revistei Pif*, pe fondul crizei ecomomice actuale, nu poate decât să confirme faptul că democratizarea canonica (recte liberalizarea concurențialității istorice) a dinamitat opțiunea politică a unui proiect glisant, mărturie a efervescentei Partidului Comunist Francez de după Cel de-al Doilea Război Mondial (*Le Jeune Patriote*, ulterior *Vaillant* și apoi *Pif*) sau simbol grafic, în aceeași notă politică, a refugiatului spaniol din regimul dictatorial al lui Franco, José Cabrero Arnal.

Deplasări și alterpuneri sabota(n)te: tipărit vs. virtual²

Din perspectiva acelaiași clivaj dintre „mass” și „high culture”, odată cu trecerea *logos*-ului pe un plan secund, *virtualul* (re)calibrează un fenomen neutral valoric, produs „în laborator” și livrat „industrial” spre a fi consumat/receptat în proporții diferite de către *massă*. De aici și evidența potrivit căreia, ceea ce rămâne din *deplasarea unei probleme formează un sistem armonizând reflexele canonizante cu efectele resimțite dinspre translația sistemelor deschise către o anume configurație de concepte delegate – *deplasare, spațiere, (alter)punere*.*

Cu repercușiuni în plasarea *intervențiilor virtuale* în lăuntrul problemelor de actualitate, nu putem omite afirmația lui Deleuze, potrivit căreia, *virtualul este „fundamentul” actualului*, prin *diferență, divergență* sau *diferențiere*. *Virtualul* constituie propriul său fundament, ființa tuturor *virtualităților*, agent de diferențiere, pentru că tot, ceea ce există, reprezintă grade / moduri de actualizare împărățiate între extremele actualului și/sau ale *virtualului*³.

Revista, atât de dificil de realizat în format clasic, se va muta pe Internet, conchideau, în același spirit *virtualizant*, supraviețuitorii revistei *Pif*! Din colectivul naufragiat al revistei, Mircea Arapu mărturisea că, deși *virtualul* se instalează, dominant, pe piața cererii, în cazul revistei *Pif* nu poate fi vorba de o înlocuire prin/de internet.

(Alter)punerea sabota(n)tă la o atare rezistență poate fi simplu reevaluată prin răspunsul lui Cătălin Mitulescu, deferit articolului Aurorei Liiceanu, „*Blues-ul «decrețeilor»*” (*Dilema Veche*, 2009), potrivit căruia, cei care au crescut colecționând revistele *Pif* sunt niște excelenți bloggeri. În aceeași notă transparentiza(n)tă, Dodo Niță și Virgil Tomuleț (*Dicționarul benzii desenate din România*) solicitați publicarea în continuare a BD-urilor, atât online, cât mai ales pe hârtie, considerând că o „bandă desenată primește viață doar când este publicată”.

¹ Dario Gamboni, *The Destruction of Art: Iconoclasm and Vandalism Since the French Revolution*, London, Reaction Books, 2007, p. 27.

² Vezi în acest sens și semnalarea preliminară a intervenției de față – „Democratizarea falimentar-canonică a benzilor desenate”, Jurnal și Blogul *Estica*, 18 iulie 2013, <http://www.estica.eu/article/democratizarea-falimentar-canonica-benzilor-desenate>

³ Gilles Deleuze, *Deux régimes de fous. Textes et entretiens 1975-1995*, Paris, Éditions de Minuit, 2003.

Efectele secundare nu întârzie însă să echilibreze virusarea textului tipărit cu însemne ofensiv virtuale: din imboldul completării (tocmai) a variantei digitale despre istoria BD-ului olandez, Kees Kousemaker relansa enciclopedia on-line a benzii desenate *Lambiek Comiclopedia*, adnotându-o cu autorii români decupați din volumul tipărit de Niță și Arapu, *Histoire Mondiale de la Bande Dessinée* (1980) sau din *Dictionnaire de la Bande Dessinée Roumaine* (2008).

Înlăuntrul acelorași formule hibridiza(n)te care nu fac altceva decât să complice relația formală *high culture – repere pop(ular)*, *Dicționarul benzii desenate din România* (2005) își demonstrează statutul de „ghid” ilustrat, în asamblajul bidimensional al creatorilor de benzi desenate.

De altfel, pentru Dodo Niță, în *Tintin în România*, spațiul își (mai) conservă, prin virusare, coordonatele particulariza(n)te, în măsura în care, cu argumente toponomico-lingvistico-geografico-istorico, și de ce nu, și ornitologice, Syldavia – spațiul aventurilor lui Tintin, de la un moment dat, ar fi, de fapt, România (o combinație lexicală între Transilvania și Moldavia) – însemn de invidiat, mai ales de bruxellézii care mă prinseseră în capcana de a vizita muzeul dedicat lui Tintin, neînarmată cu simțul patriotic absolut necesar!

În economia „culturii populare” (recte „de nișă”) mitteleuropene, evoluția benzii desenate românești suportă, ca orice fenomen serios, periodizări și ierarhizări canonizante: „Vârsta de aur (1891-1947)”, „Socialism și benzi desenate (1948-1949)”, „Banda desenată contemporană (1990-2010)”, cu toate inserțiile politiza(n)te, aparent coincidențiale ale brandului Adevărul/ Adevărul Holding, și cu aceeași mândrie inovator românească (vezi profilul inventatorului autohton al BD-rock-ului, Viorel Pirligras sau al promotorului BD-ului creștin, Călin Stoicănescu).

Comori și flăcări: politica extrasului și a sustrasului

Revenirile nostalgitice (și ale spațiului românesc) în zona pe care Umberto Eco¹ o definea prin „misterele schizoid-infantile”, stau sub semnul afirmației că atari recuperări nu țin de registrul memoriei semantice, ci de al celei autobiografice.

Demersul de față, deși se menține mai aproape de contaminările politicizante de stânga ale benzii desenate (neputându-se abține să numească chiar dacă, în treacăt, reacțiile simbolice filtrare de un Mauss, de prefața lui Eco la BD-ul din 2005 al lui Will Eisner, cel cu origini românești, *The Plot. The Secret Story of The Protocols of the Elders of Zion*, sau de animația *Pisica rabinului*), nu poate eluda modul de întreținere al BD-ului din/de la văpaia aprinsă de două ipostaze eco-iene: demersul cartografic din *Topolino*, *Comoara Clarabellei* și/sau *Misterioasa flacără a reginei Loana*.

Ambele vor funcționa ca extreme/corsete la limită ale aparentei libertăți a genului (un *Topolino* jurnalist, *Mickey Mouse runs his own newspaper*, cu urmări previzibile în amăgitorul sentiment de libertate al regimului care permitea publicarea unei povestiri despre independență și apanajul de sine stătător al presei, acela al *all the news that's fit to print*), ale imposibilității regăsirii de la distanță a acelorași semne și desemne (aluzie la «Pif în România, un erou al epocii de aur» și la alegoria din *Comoara Clarabellei*, cea în care Mickey Mouse și Horace, porniți în căutarea comorii bunicului/ străunchiului Clarabellei, înarmați cu o hartă veche, au revelația faptului că harta e epuizată din 1863, că, topografic, copacul care apare gros este, de fapt, cel mic, cel mare fiind deja căzut, doar cu resturi la vedere) sau ale unei atracții (la limită malefice, ca o consecință directă) care, printre-un mod dedublant, redă destinul lui Mircea Arapu, decretat drept singurul român și, probabil, unul dintre puținii oameni din lume care au plecat din țara lor, într-o altă țară (Franța, bineînțeles!) ca să publice benzi desenate.

¹ Umberto Eco, *Misterioasa flacără a reginei Loana*, trad. Ștefania Mincu, Constanța, Editura Pontica, 2004.

Pornind de la acest circuit, România-Franța, putem propune și susține două concepte decupate din arealul artelor vizuale¹ – *extras* și *sustras* – elasticizându-le până la transformarea lor în categorii operaționale.

Inserați discursului cu funcție performativă de dislocare a habitusului reprezentării de sine, prin depășirea blocajului *extras/ sustras = identitate/ diferență*, cei doi termeni ar ține de registrul *nomadismului*, cu tot efectul de temei ontologic al socialului și cu recul direct în reterritorializarea deleuze-iană, drept redescrivere a unui context / redefinire de atitudini în fața mecanismelor ideologice pe care imaginea le desfășoară și le ocultează, deopotrivă, în scurtcircuitul/scurtcircuitarea social/-ă. Afirmația justifică atașarea teoriei acțiunii politice, micropoliticii nomadismului radical, prin coeficientul de deteritorializare care frizează limba, prin faptul politic inoculat celui literar, prin branșarea individualului în imediatul politic și prin înlănțuirea colectivă a enunțării. De aici și posibila aproximare *extras – fluentă și destratificare, sustras – împotmolire și stratificare*².

„Banda desenată, încă de la începutul istoriei sale, a reflectat societatea, a fost des o critică a societății, dar și un suport pentru publicitate. Cel mai important rol al ei este să ne distreze, amuze, să ne facă să visăm, uitând de existența zilnică, atunci când este prea ternă. Să nu uităm rolul educativ”... nota Mircea Arapu, renunțând la alăturarea regimului artistic celui politic, pentru delimitarea de semnificațiile contextului social și pentru descătușarea capacitatii de amuzament.

Richard Medioni (*Pif Gadget, La véritable histoire des origines à nos jours*) amenda tocmai modernizarea aventurilor lui Pif și Hercule, prin donarea personajelor cu predispoziții detectiviste, Partidului Comunist Francez și prin transplantarea acestora într-un cadru citadin. De altfel, poziția stângistă a lui Medioni nu poate omite episoadele cu tentă propagandistică așezate sub declamația rahan-iană „Vaillant știa să-și aleagă cauzele!” (p. 18) sau a opțiunii politice categorice a directorilor Editurii Vaillant (vechi rezistenți antifasciști și înalți responsabili ai Partidului Comunist Francez). În contrapondere, Patrick Gaumer și Claude Moliterni (1997) salutau (tocmai) echilibrul produselor Editurii Vaillant, în ceea ce privește inserția ideologică, cu toată raportarea la cultura populară de stânga și la calitatea estetică³.

Localizarea habitusurilor grafice poartă însemnele nomadismului, deferind, de fapt, dihotomiei centru-margine, detalii extrase (primul album *Corinne et Jeannot* poartă desemnul cartonului copertii imprimat pe dos de tipograful român, cu efectul de futură gata să-și ia zborul) și/ sau *sustrase* (aluzie la personajul lui Medioni, acel agent secret, retras provizoriu, unde altundeva decât în lumea (in)ofensivă a benzilor desenate).

Tradusă în cheie filosofico-politică, sub primatul medierii și al imposibilității de ancorare definitivă într-un registru pur dual, România-Franța se autolivreează drept relație de implicare a mai mult de doi termeni, de fapt, de regândire a statutului terțului implicat, reinterpretat de Michel Deguy⁴ în formula deschisă a multiplicării spiritului european.

Sub semnul Europei cu mai multe viteză (chiar literar-grafice), în deschiderea prefațatoare la *un continent desenat*, Ion Manolescu consideră BD-ul o șansă mai accelerată și mai atractivă de a intra (și de a rămâne consolidant) în Europa Unită, o Europă a benzilor desenate ca mod confesiv-„documentar”, „de frontieră”, drept (alter)punere disparată în temă.

1 Cristian Nae, „Extras și sustras: forța subversivă a reterritorializării”, *Idea Artă + Societate*, n° 21, 2005.

2 Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Kafka: Pour une littérature mineure*, Paris, Éditions de Minuit, 1975.

3 Ion Manolescu, „Pif Gadget: Istoria unei reviste inegalabile”, *Observator Cultural*, n° 218, 2004.

4 Michel Deguy, „Franța/România”, *Secolul 21*, n° 1-6, „Francofonii”, 2009.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ (SELECTIVĂ)

BEARD Henry, CERF Christopher, *The Official Politically Correct Dictionary and Handbook*, New York, Villard Books, 1993.

DELEUZE Gilles, *Deux régimes de fous. Textes et entretiens 1975-1995*, Paris, Éditions de Minuit, 2003.

DELEUZE Gilles, GUATTARI Felix, *Kafka: Pour une littérature mineure*, Paris, Éditions de Minuit, 1975.

ECO Umberto, *Misterioasa flacără a reginei Loana*, trad. Ștefania Mincu, Constanța, Editura Pontica, 2004.

GAMBONI Dario, *The Destruction of Art: Iconoclasm and Vandalism Since the French Revolution*, London, Reaction Books, 2007.

GAUMER Patrick, MOLITERNI Claude, *Dictionnaire mondial de la bande dessinée*, Paris, Larousse, 1997.

HEIM Michael, *Virtual Realism*, Oxford, Oxford University Press, 1998.

MANOLESCU Ion, *Benzile desenate și canonul postmodern*, București: Cartea Românească, 2011.

MOLITERNI Claude, ARAPU Mircea (éd.), *Histoire mondiale de la bande dessinée*, Paris, Pierre Horay, 1980.

NIȚĂ Dodo, TOMULEȚ Virgil, *Dicționarul benzii desenate din România*, Craiova, Editura MJM, 2005.

NIȚĂ Dodo, ARAPU Mircea, *Dictionnaire de la bande dessinée roumaine*, Soissons, Taupinambour, 2008.

Agonie și extaz: Relațiile româno-aliate în timpul guvernării Marghiloman și reîntrarea României în Primul Război Mondial.

Mărturii documentare franceze

■ HADRIAN GORUN

[„Constantin Brâncuși” University, Târgu-Jiu]

Abstract

This study points out the relations between the Romanian government leaded by the conservative statesman Alexandru Marghiloman and the Allied countries, especially with France. Our study uses mainly documentary evidence from French diplomatic and military archives. The Romania's situation worsened at the end of the year 1917 and at the beginning of 1918. Russia signed the armistice at Brest-Litovsk in December 1917. In February, Ukraine also gave up fighting and was no longer a buffer zone for the Romanian Kingdom. Romania had to sign the peace of Buftea on 20 th February/5 March 1918. The new government leaded by Alexandru Marghiloman strove to keep cordial relations with the powers of the Entente although it could not avoid the peace with Germany and its allies. The military resistance had become impossible due to the lack of ammunitions. However, Romania joined the Entente again and re-entered the war on 10 th November 1918. Thus, it was a winner state and its territorial rights will be guaranteed. On the other hand, the king Ferdinand has never promulgated the treaty of peace from Bucharest.

Keywords

peace treaty, alliance, King Ferdinand, Entente, Central Empires, World War I, general Henri-Mathias Berthelot

Résumé

Cette étude porte sur les relations entre le gouvernement roumain dirigé par l'homme politique d'orientation conservatrice, Alexandru Marghiloman, et les Alliés, notamment la France. Notre étude utilise des documents tirés des archives diplomatiques et militaires françaises. La situation de la Roumanie s'empira à la fin de l'année 1917 et début de 1918. La Russie signa l'armistice à Brest Litovsk en décembre 1917. En février 1918, l'Ukraine renonça, à son tour, à la lutte et elle ne joua plus le rôle de cordon sanitaire pour le Royaume de Roumanie. La Roumanie signa l'accord de paix de Buftea le 20 Février/5 Mars 1918. Le nouveau gouvernement dont le chef était Alexandru Marghiloman s'efforça de maintenir des relations cordiales avec les puissances de l'Entente bien qu'il n'ait pu éviter la paix avec l'Allemagne et ses alliés. La résistance militaire était devenue impossible en l'absence des munitions. Malgré cela, la Roumanie se rallia de nouveau à l'Entente et retourna à la guerre le 10 Novembre 1918. Ainsi, elle fut un pays vainqueur et ses droits territoriaux seront garantis. D'autre part, le Roi Ferdinand ne promulgua jamais le traité de paix de Bucarest.

Mots-clés

traité de paix; alliance; Roi Ferdinand; Entente; Puissances Centrales; Première Guerre mondiale; général Henri-Mathias Berthelot

Preliminarii. Împrejurările instalării guvernului Marghiloman

După armistițiul de la Focșani din 9 decembrie 1917 și preliminariile de pace de la Buftea din 20 februarie/5 martie 1918, evenimentele curgeau către încheierea unui tratat de pace cu Puterile Centrale. Totul era doar o chestiune de timp. Guvernul Brătianu a demisionat la 28 ianuarie/10 februarie 1918 din pricina unor presiuni concertate venite atât din partea Aliaților care îndemnau la continuarea rezistenței, cât și din partea „Centralilor” care cereau urgent încheierea păcii. Următorul premier, generalul Alexandru Averescu s-a menținut în fruntea Consiliului de miniștri al României ceva mai mult de o lună, de la 28 ianuarie/10 februarie, până la 5/18 martie 1918.

Astfel, la 17 martie 1918, regele Ferdinand I al României a confirmat în fața contelui Charles de Saint-Aulaire, ministrul Franței la Iași și a celorlalți reprezentanți aliați consimțământul lui Alexandru Marghiloman de a prelua președinția Consiliului de miniștri. Marghiloman a dat asigurări că se va strădui să stabilească relații cordiale cu puterile aliate, iar Ferdinand a insistat ca ministrul republiei în România să transmită acest lucru la Quai d'Orsay. Regele nu a ascuns faptul că prin apelul său la Marghiloman ținuse cont de loialitatea sa, în contextul manifestării unor tendințe antidinastice în anturajul generalului Averescu, prim – ministru în exercițiu. De asemenea, regina Maria își pierduse încrederea în acesta și nu își disimuila intenția de a-l determina pe rege să abdice în semn de fidelitate pentru cauza puterilor aliate și de protest contra unei păci umilitoare pe care o preconizau Puterile Centrale.¹

Au existat voci, precum cea a lui Alexandru Beldiman, ministrul României la Berlin, care au cerut într-o manieră virulentă abdicarea și expulzarea regelui și familiei regale, întrucât ca Hohenzollern, suveranul s-ar fi îndepărtat de la linia de conduită care i-a fost trasată de către Carol I, asociind destinul țării cu cel al Rusiei. Ferdinand I s-ar fi îndepărtat de principiul esențial de politică externă potrivit căruia România trebuia să constituie un obstacol natural în calea expansiunii popoarelor slave.² Prin urmare, situația era deosebit de încordată, însăși existența viitoare a dinastiei fiind pusă sub semnul îndoielii.

Încercări de menținere a alianței cu Antanta

Noul președinte al Consiliului de miniștri era așteptat să sosească la Iași în 5/18 martie 1918. Antanta găsea o garanție în dublul fapt că pacea nu putea fi încheiată decât ca urmare a crizelor succesive, – ceea ce constituia un indiciu al puternicei sale respingeri de către țară – și că niciunul dintre cele două mari partide antantofile, anume Partidul Național Liberal și Partidul Conservator Democrat, nu a fost de acord să participe la negocieri.³ Acolii generalului Averescu se pretau la desfășurarea unor agitații demagogice în scopul menținerii sale la putere. Pasiunile personale și politice amenințau să arunce țara într-o gravă criză internă, care nu făcea decât să faciliteze acapararea României de către Puterile Centrale.⁴

Antanta nu a ezitat să își exprime în mod expres compasiunea pentru soarta României. Astfel, la 18 martie 1918, regele George al V-lea al Marii Britanii a scris

¹ Archives du Ministère des Affaires Etrangères Français (în continuare, vom abrevia A.M.A.E.F.), Série Guerre 1914-1918, Sous-Série Roumanie, D. 350, f. 33.

² Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României (în continuare, vom abrevia A.M.A.E.), Fond Paris, vol. 38, Telegrama nr. 824, din 5 martie 1918, semnată Paclianu și expediată ministrului de externe la Iași.

³ A.M.A.E.F., Série Guerre 1914-1918, Sous-Série Roumanie, D. 350, f. 35, 37-38.

⁴ A.M.A.E.F., D. 350, f. 37.

reginei Maria, transmitându-i admirația sa personală, precum și pe cea a poporului britanic față de eforturile eroice ale armatei române, îndreptate împotriva forțelor copleșitoare care au încercuit țara¹.

În 9/22 martie 1918, autoritățile române au stabilit, de comun acord cu ministrul Franței la Iași ca o misiune militară, ai cărei membri să fie aleși din rândul misiunii militare franceze, să rămână atașată pe lângă Legația Franței în România, chiar și după plecarea misiunii conduse de către generalul Berthelot.²

Cei patru miniștri aliați la Iași, Saint-Aulaire din partea Franței, Sir George Barclay din partea Angliei, Carlo Fasciotti, din partea Italiei și Charles Vopicka, din partea S.U.A., au adus la cunoștința guvernelor lor că noul cabinet Marghiloman și-a început activitatea în ziua de 19 martie și că în afară de liderul său și de Virgil Arion, care deținea portofoliul afacerilor externe, nu avea în componență personalități proeminente. Deși rămăsese la București în momentul ocupației germane, Arion adoptase mereu o poziție conciliantă față de Antanta. În condițiile constituuirii nouiui guvern germanofil, reprezentanții puterilor aliate prevedeau încheierea păcii în scurt timp. În conformitate cu unele informații provenind din surse sigure, germanii își doreau parafarea păcii cât mai curând cu puțință, pentru că unele figuri militare marcante din rândurile lor socoteau că situația de pe frontul occidental „nu părea clară”.³ Demobilizarea armatei române era preconizată în condițiile discutate și impuse cu prilejul tratativelor anterioare de la Buftea.

Starea de lucruri părea să se amelioreze pe frontul occidental, generalul Ferdinand Foch fiind desemnat să coordoneze acolo întreaga acțiune a trupelor aliate⁴, iar câteva zile mai târziu era semnalată o sensibilă ameliorare a situației militare, astfel încât era de așteptat declanșarea unei ofensive în scurt timp⁵.

La începutul lunii aprilie 1918, Franța a convenit, de comun acord cu Anglia, ca reprezentanții puterilor aliate la Iași să rămână pe lângă guvernul român și regale României, chiar și în eventualitatea în care Puterile Centrale ar reuși să le înlăture toate mijloacele de comunicare telegrafică cu Parisul, Londra, Roma și Washingtonul.⁶ În acea perioadă, soarta Regatului României, care era nevoie să asiste neputincios la o evoluție ireversibilă către pacea separată, provoca profundul regret și compasiunea Aliaților. Astfel, la 3 aprilie ducele de Luynes își exprima puternica durere față de grelele încercări prin care trecea familia regală și întreaga țară⁷.

În 16 aprilie 1918, reprezentanții Antantei în România transmiteau miniștrilor lor de externe că președintele Consiliului, Marghiloman era tot mai convins de triumful final al Puterilor Centrale. În concepția sa, ultimele evenimente de pe frontul occidental demonstrau neputința Aliaților de le înfrunta. Semnificativ în acest sens era faptul că Antanta nu opunea rezistență în fața tendințelor Germaniei de a utiliza și valorifica imensele și variatele resurse ale Rusiei. Conform lui Marghiloman, chiar și în ipoteza fictivă a victoriei Quadrupliei Alianțe, România nu ar mai avea nimic de așteptat în pofida sacrificiilor incomensurabile impuse de intervenția sa militară.⁸ Prim-ministrul țării își fundamenta argumentația pe o informație care îi fusese

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare, vom abrevia A.N.I.C.), Fond Regina Maria, D. V. 999, f. 1: „Puteți fi sigură că noi și aliații noștri nu vom uita aceste lucruri și vom face tot ce ne va sta în puțință pentru a repara relele pe care România le-a îndurat în numele măreței cauze pentru care a mers la război”.

² Service Historique de l'Armée de Terre (în continuare vom abrevia S.H.A.T.), Série Cabinet du ministre, Carton 5N 202, Telegrama nr. 1499, din 9 martie 1918, a șefului misiunii militare franceze de pe lângă Marele Cartier General român către ministrul de război, la Paris.

³ A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350, f. 43.

⁴ A.M.A.E., Fond Paris, vol. 38, f. 271.

⁵ A.M.A.E., Fond Paris, vol. 38, f. 256.

⁶ A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350, f. 61.

⁷ A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350, f. 62.

⁸ A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350, f. 72.

oferită în perioada în care se găsea la Bucureşti. Potrivit acesteia, S.U.A. s-ar fi angajat să lase mâna liberă Austro-Ungariei în regiunea balcanică. Luând cunoştinţă de această realitate, Saint-Aulaire aprecia că Franța avea tot interesul să provoace imediat o declarație a guvernului american, care să dezmință orice negociere cu monarhia dualistă și în principal orice angajament în privința Balcanilor.¹ De asemenea, Stephen Pichon, ministrul de externe de la Quai d'Orsay a atras atenția ambasadorului Jusserand, acreditat pe lângă guvernul american, că Alianții aveau cu toții un interes expres pentru ca informația privind pretinsa libertate de acțiune lăsată de către Statele Unite Imperiului dualist austro-ungar să fie degrabă dezmințită. Era de preferat ca și ceilalți ambasadori și miniștri de legație ai Antantei să se străduiască să lămurească această chestiune odată pentru totdeauna.² Stephen Pichon a trasat directive clare ambasadorului francez la Washington:

„Vă las în grija să îl întrebați discret în legătură cu această problematică pe domnul Lansing [Robert Lansing, secretarul de stat american – n. n.] și să îl atrageți atenția asupra necesității de a nu lăsa să se răspândească interpretări false în ce privește atitudinea guvernului american³”.

Către jumătatea lui aprilie 1918, s-au răspândit zvonuri în legătură cu eforturile austro-germanilor de a antrena România într-o participare la restabilirea ordinii în Rusia meridională. În favoarea veridicității acestor zvonuri, pledau violentele ruse, fobia României față de Rusia și teama de o agresiune mai mult sau mai puțin spontană a ucrainenilor împotriva Basarabiei. Regele însă a dat de înțeles reprezentanților Antantei că un asemenea proiect nu îi fusese prezentat niciodată și că în cazul în care ulterior îi va fi supus pentru aprobare, el îi va opune veto-ul său. De altfel, președintele Consiliului de miniștri a confirmat faptul că Puterile Centrale nu făcuseră vreo aluzie la un eventual concurs militar al României în Rusia.⁴ Totuși, în 17 aprilie, agenții diplomatici ai puterilor aliate și asociate în capitala României apreciau că avantajele unui asemenea concurs ar fi prea evidente pentru ca germanii să nu se străduiască să îl obțină. În defavoarea participării militare a României în sudul Rusiei pledau opoziția regelui și curentul potrivnic din armată, care datorită condițiilor de pace impuse la Buftea resimțea o ură puternică față de germani⁵.

Deși clipa încheierii păcii cu Puterile Centrale se apropia tot mai mult, la 10/23 aprilie 1918, Alexandru Marghiloman declară regelui că România trebuia să rămână în război până la ultimul foc de tun, folosind forța cu orice preț. Concomitent, reprezentanții Alianților la Iași au izbutit să intre în posesia unor informații îngrijorătoare potrivit căror Imperiile Centrale ar fi vizat răsturnarea dinastiei regale române, autoritățile germane exprimându-se deschis în acest sens și distribuind oficial populației din regiunile ocupate și soldaților demobilizați pamflete violente îndreptate împotriva regelui Ferdinand I și oamenilor politici responsabili cu intrarea în război. Antanta se temea de posibilitatea ca inamicul să urmărească declanșarea unei revoluții în România pe care să o instrumenteze și să o exploateze în scopul aservirii complete a țării⁶.

În împrejurările extrem de delicate prin care trecea România, aflată în pragul semnării păcii separate, generalul Dumitru Iliescu, fost șef al Statului Major român scria președintelui Consiliului de miniștri al Franței, Georges Clemenceau, fiind de părere că rechemarea de către cabinetul român a misiunilor militare plasate pe lângă statele majore ale armatelor aliate constituia o măsură dureroasă pentru

¹ A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350, f. 73.

² A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350, f. 82.

³ A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350, f. 81.

⁴ A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350, f. 75

⁵ A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350 f. 76.

⁶ A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350, f. 89.

toți cei care nu disperaseră încă în privința cauzei Aliaților, chiar dacă era vorba de o mișcare previzibilă. Germania era pe punctul de a impune României o pace fundamentală pe violență, iar generalul român își exprima dezacordul absolut față de aceasta, asigurând executivul francez că, personal, va întreprinde tot ceea ce îi va sta în putere pentru a anula niște clauze ruinătoare pentru țară. Generalul Iliescu nu a omis să reafirme credința sa neclintită în succesul final al Antantei:

„Am azi aceeași încredere în victoria Aliaților precum în ziua în care România a declarat război Puterilor Centrale și voi rămâne toată viața fi-del idealului, ideal ce a făcut din mine soldatul națiunilor oprimate. Iubesc Franța ca a doua mea patrie și îi sunt recunosător pentru ce a făcut pentru România”¹.

Puterile aliate s-au străduit din răsputeri să prevină încheierea tratatului de pace de către România. Ministrul de externe al României, Arion a explicitat miniștrilor aliați că pacea cu Puterile Centrale se impunea drept unicul mijloc de salvare, țara fiind la capătul puterilor², însăși existența sa independentă fiind serios pusă sub semnul întrebării.

Încheierea păcii și reacțiile Aliaților

Cu toate eforturile Antantei, pacea de la București, din 24 aprilie/7 mai 1918, dintre Puterile Centrale și România nu a putut fi evitată. Tratatul a fost semnat la palatul Cotroceni de către Alexandru Marghiloman, din partea României, Richard von Külmann, din partea Germaniei, baronul Istvan von Burian, din partea Austro-Ungariei, Vasil Radoslavov prim-ministrul Bulgariei și de către Ahmed Nessym Bey, din partea Turciei. Clauzele tratatului se caracterizau prin asprime și duritate. Prevederile militare limitau armata română la 2 divizii de cavalerie și la 2 de infanterie. Prin articolele X- XI, România era nevoită să cedeze Puterilor Centrale o serie de teritorii. În privința Dobrogei, Bulgaria se înstăpânea asupra teritoriilor de la sud de linia ferată Cernavoda-Constanța, de fapt zona ce desemna Cadrilaterul. Regatul român recunoștea intrarea provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră sub *condominiumul* Puterilor Centrale, acestea permitând României accesul la mare prin intermediul unui drum comercial până la Constanța. De altfel, erau reluate multe prevederi adoptate cu două luni mai devreme la Buftea. România era constrânsă să cedeze Austro-Ungariei trecătorile Carpaților. Granița cu dubla monarhie cobora până la linia Târgu-Jiu-Sinaia-Târgu Ocna. În total, România pierdea aproximativ 725. 000 de locuitori. Mai mult, pacea de la București a însemnat pentru români comerț și aranjamente financiare defavorabile, implicând exporturi obligatorii către Germania și un monopol al Puterilor Centrale, exercitat pentru o perioadă de 90 de ani, asupra resurselor celor mai importante ale României, precum țării. Navigația pe Dunăre urma să fie controlată de către Germania și aliații săi, iar căile ferate din România erau concesionate Germaniei.³

Semnarea păcii de la București a fost imperios necesară, permitând reluarea ofensivei militare a României câteva luni mai târziu. Franța, Marea Britanie, S.U.A. și Italia au semnalat și au subliniat caracterul de dictat al acestui tratat și situația de completă izolare a țării.⁴ Autoritățile române au semnat pacea de la București

1 A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350, f. 90-91.

2 A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350 , f. 161.

3 Glenn E. Torrey, "Alexandru Marghiloman of Romania: A War Leader", in *Romania and World War I*, Iași, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 1999, p. 342; Constantin I. Stan, *Regele Ferdinand „Întregitorul”*, București, Editura Paideia, 2003, pp.126-127.

4 Viorica Moisuc, „Semnificația Tratatului de pace de la București din mai 1918”, *Anale de istorie*, 5, 1982, p. 111. Autoarea califică respectivul tratat drept un act de salvare națională.

sub constrângere și de aceea s-a vorbit, pe drept cuvânt, despre o pace punică¹. În condițiile în care semnarea păcii se apropia, în corespondența sa cu regina Maria, George al V-lea al Angliei regreta faptul că Antanta se găsea în imposibilitatea de a veni în ajutorul Regatului român. Însă, suveranul își exprima speranța că atunci când pacea va fi încheiată, Aliații vor fi în măsură să ofere sprijinul lor efectiv².

În fața dureroasei păci de la București, miniștrii plenipotențiari ai Antantei au recunoscut în scris, în numele lor personal, că România s-a achitat cu loialitate de angajamentele sale. Numai guvernul francez, cel mai puțin vinovat pentru situația României dintre toate cabinetele aliate, va aproba și chiar va completa această declarație în mod explicit. Conte de Saint-Aulaire a incriminat erorile Aliaților cu atât mai multă energie cu cât – potrivit propriei sale opinii – acestea reveneau cu precădere Angliei și S.U.A.. El a subliniat că a fost absurd și revoltător să i se pretindă României să își depășească obligațiile. Ministrul francez în România a evidențiat anomalia tratamentului națiunii celei mai puțin favorizate care fusese aplicat României. Ea intrase în război de bună voie, la cererea Antantei și în schimbul unor garanții uitate imediat, nu precum Serbia și Belgia, invadate și provocate de către inamic. Serviciile aduse de România cauzei comune se ridicau la înălțimea sacrificiilor sale. Dintre toți aliații Franței, inclusiv Italia, ea a fost aceea care, imediat după Anglia, a atras asupra sa cele mai multe trupe germane. În același timp, prin influența ei salutară asupra armatei ruse, cu care se afla în legătură, armata română a menținut integral sau parțial frontul oriental, a cărui piesă principală de rezistență era ea însăși³.

De la tribuna Parlamentului francez, în acord cu premierul Clemenceau, ministrul de externe Stephen Pichon a adus un omagiu

„nobilei și nefericitei României, amenințată până și în existența sa de dezertările care se organizau în jurul ei, pe frontul rus [...] Am intervenit la Iași pentru a aduce la cunoștința guvernului român că toate angajamentele luate față de România când a intrat în război vor fi menținute⁴.“

Cu toate acestea, prin tratatul său de pace cu puterile Centrale, România încălcase unul dintre articolele convenției politice din vara anului 1916, anume pe cel referitor la încheierea păcii generale sau separate doar împreună și simultan cu ceilalți semnatari, atrăgând astfel caducitatea respectivului act. De fapt, pentru a se mai putea bucura de avantajele promise prin convenția politică, România trebuia să obțină în viitor anularea tratatelor de la Buftea și de la București.

Interesant este faptul că toți reprezentanții diplomatici ai Aliaților au decis să nu participe la ședința de deschidere a sesiunii Parlamentului României în iunie, în semn de protest față de condițiile păcii. Nu au participat nici măcar agenții statelor neutre. În discursul tronului, regele Ferdinand I s-a limitat să declare că starea de neutralitate în care se găsea atunci România îi permitea să întrețină relații de pace și prietenie cu toate statele⁵. Oricum, monarhul a tergiversat mereu sanctiunea tratatului, astfel încât el nu a intrat niciodată efectiv în vigoare⁶.

¹ Aurel Loghin, „Mărturii privind situația României în primul război mondial consemnate în corespondență unor diplomați străini”, *Analele Științifice ale Universității A. I. Cuza*, XIX, 1973, p. 289.

² A.N.I.C., Fond Regina Maria, D. V. 1000, f. 1.

³ Charles-Auguste de Saint-Aulaire, *Confesiunile unui bătrân diplomat*, Traducere din franceză de Ileana Sturdza, București, Editura Humanitas, 2003, p. 220.

⁴ *Ibid.*

⁵ A.M.A.E.F., Guerre, Roumanie, D. 350, f. 194, f. 198-199; A.M.A.E., Fond Paris, vol. 38, telegrama nr. 44, din 10 mai 1918, semnată de către regele Ferdinand și ministrul de externe Arion și expediată Legației României din Paris.

⁶ Glenn E. Torrey, *Romania and World War I*, p. 342.

Reintrarea României în război și eludarea prevederilor tratatului de pace

Regatul Român a încălcăt unul dintre articolele convenției politice din 4/17 august 1916, anume pe cel referitor la încheierea păcii numai împreună și simultan. Asupra României plana pericolul ca guvernele aliate să se folosească de acest prilej pentru a se elibera de angajamentele asumate. Rămânea ca România să redobândească drepturile la beneficiile teritoriale promise în august 1916 luptând din nou pe câmpul de bătălie alături de statele Antantei.

Dorința autorităților române de a se reimplica în război transpare din corespondența diplomatică de la sfârșitul lui octombrie și începutul lui noiembrie 1918. Încă în 27 octombrie 1918, Regele Ferdinand I i-a împărtășit ministrului Franței în România, Charles de Saint-Aulaire, dorința de a se reangaja în luptă de partea Antantei. În acest scop, suveranul a dispus efectuarea unor preparative militare secrete. Generalul Henri-Mathias Berthelot, comandantul Armatei aliate de la Dunăre, fost comandant al Misiunii Militare franceze în România, avea să pună la punct toate detaliile indispensabile pentru ca respectiva armată să traverseze fluviul în timp util. În acel moment, regele și guvernul român trebuiau să procedez la decretarea mobilizării armatei regale. Cercurile responsabile ale României și ale Antantei mizau și pe o revoltă a populației îndreptate împotriva ocupantului german¹. Deși armata regală era complet dezorganizată, se sconta o mobilizare energetică pentru a pune pe picioare 6 divizii, în decurs de 8 zile și alte 2 divizii în decurs de o lună sau 6 săptămâni². În privința dotării acestor contingente, generalul Berthelot considera că armentul și muniția de infanterie erau suficiente pentru a înzestră nu mai puțin de 25.000 de oameni, iar armentul și muniția de artilerie îndeajuns pentru 10-12 divizii. Mai mult, materialele și munițiile se aflau în teritoriul neocupat. Totuși, francezii exprimau temerea că, în cazul în care România ar reinterveni în conflict, trupele germane și austro-ungare aflate încă în Ucraina ar putea recurge la o acțiune în forță.

Generalul Henri Berthelot a transmis la 31 octombrie ministrului de război că l-a însărcinat pe locotenentul Robert de Flers să ducă la Iași instrucțiunile de rigoare pentru mobilizarea rapidă a armatei române și intrarea sa în acțiune imediat după trecerea Dunării de către trupele franceze. Totodată Berthelot era optimist că reangajarea militară a Regatului român va precedea capitularea dublei monarhii austro-ungare³. Georges Clemenceau, care îndeplinea concomitent demnitatea de președinte al Consiliului de miniștri al Republicii Franceze răspundea la 2 noiembrie comandantului Armatei Dunării, pronunțându-se pentru o intervenție grabnică a României și pentru implicarea comandantului forțelor aliate de la Salonic, generalul Franchet d' Espérey, care trebuia să pună la dispoziția lui Berthelot „mijloacele necesare”. Timpul se impunea folosit fără vreo întârziere, pentru a valorifica situația favorabilă creată prin înfrângerea Austro-Ungariei⁴.

1 S.H.A.T. , Série Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N 40, Telegrama nr. 28, din 30 octombrie 1918, trimisă de la Salonic de către generalul Berthelot ministrului de război; A. M. A. E. F. , Série Z Europe, Roumanie, D. 31, f. 121.

2 S.H.A.T. , Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N 40, Telegrama nr. 25, din 30 octombrie 1918, trimisă de la Salonic de către generalul Berthelot ministrului de război.

3 A.M.A.E.F. , Série Z Europe, Roumanie, D. 31, f. 138- f. 141; S. H. A. T. , Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N 40, Telegrama nr. 31, din 31 octombrie 1918, a generalului Berthelot, expediată de la Salonic ministrului de război; Série Attachés militaires en Roumanie, Carton 7N 1456, Telegrama nr. 191, din 10 noiembrie 1918, expediată de la Iași, prin Salonic.

4 S.H.A.T., Conseil Supérieur de Guerre, 4N 40, Telegrama nr. 1386, din 2 noiembrie 1918, a Președintelui Consiliului de miniștri al Franței către generalul Berthelot.

Dealtfel, la 3 noiembrie 1918, Austria a semnat armistițiul și o zi mai târziu, Ferdinand I al României comunica decizia de a denunța tratatul de pace cu Puterile Centrale și de a lua din nou armele alături de puterile aliate și asociate. Această acțiune a fost anticipată de mesajul adus la cunoștința președintelui Raymond Poincaré:

„Tara mea întreagă, ca și mine, așteptăm cu nerăbdare momentul în care împrejurările îi vor permite să își ralizeze eforturile la cele ale prietenilor noștri [...] pentru a putea realiza idealul național cu sprijinul celor care luptă pentru Marea Cauză și Dreptate [...]. Cu inima, deci, plină de speranță, trimit expresia sentimentelor mele cele mai cordiale omului de Stat care conduce destinele Franței la ceasul în care ea scrie cea mai nobilă pagină a istoriei sale.”

Un mesaj similar a fost transmis Președintelui Consiliului de miniștri al Franței, „a cărui energie susținută prin cea mai frumoasă credință în triumful cauzei dreptății, va fi unul dintre factorii cei mai importanți pentru victorie [...] România așteaptă cu nerăbdare ora la care va putea manifesta iarăși voința de a se regăsi de partea celor care luptă pentru libertatea popoarelor.” Răspunsurile șefului statului francez și al Președintelui Consiliului au reconfirmat prietenia franco-română¹.

În primele zile ale lui noiembrie 1918, generalul Berthelot căuta să își concentreze trupele la nord-est de Sofia, pentru a intra ulterior în România, însă nu fusese stabilit punctul pe unde avea să se petreacă trecerea Dunării și era resimțită lipsa proviziilor. Totodată, traversarea fluviului era îngreunată de factori precum marea lentoare a transporturilor generată de deteriorarea liniilor ferate, penuria de material militar și de combustibil.² Autoritățile franceze au stabilit că era foarte important să ofere imediat românilor întregul concurs posibil pentru a depăși dificultățile unei mobilizări lipsite de protecție, fiind încunjați de forțele Puterilor Centrale. Francezii au luat în calcul oferirea unui ajutor militar destinat armatei regale, constând din avioane și personal militar superior. Decizia era menită să aibă efect moral atât asupra românilor, care s-ar simți susținuți și ghidați de către francezi, cât și asupra militarilor Puterilor Centrale, care ar avea impresia că „trebuie să facă față unei operațiuni gândite și coordonate de către noi”³.

Regele Ferdinand a demis cabinetul Alexandru Marghiloman, motivând gestul său prin neîncrederea reprezentanților Antantei în obiectivitatea acestui guvern, care în mod oficial trebuia să fie neutru. În locul lui Marghiloman, monarhul l-a desemnat președinte al Consiliului de miniștri pe fostul atașat militar al României în Rusia, generalul Constantin Coandă. La recomandarea Regelui, noul șef al guvernului român și-a asumat misiunea de a acționa numai în acord cu miniștri aliați de la Iași. Consultându-se cu aceștia, în principal cu Saint – Aulaire, a decis să adopte măsuri de intensificare a pregătirilor de mobilizare. El spera ca armata română, cu sprijinul trupelor aliate să taiе măcar retragerea germanilor⁴. Ferdinand I al României a exprimat reprezentanților Legației franceze din Iași speranța că evoluția evenimentelor va permite alungarea efectivelor Puterilor Centrale cu aportul trupelor franceze care înaintau înspre Dunăre. Preparativele militare se dezvoltau conform așteptărilor. Suveranul a subliniat faptul că, și în eventualitatea în care mobilizarea armatei române ar fi devansată de armistițiul Germaniei, ea tot ar trebui să se producă pentru a permite ocuparea Transilvăiei⁵.

¹ A.M.A.E.F., Série Z Europe, Roumanie, D. 31, f. 147- 148, f. 161, f. 170.

² S.H.A.T., Série Conseil Supérieur de Guerre, 4N 40, Telegrama nr. 1820, din 3 noiembrie 1918, a generalului Corvisart către generalul Spiers; Attachés militaires en Roumanie, Carton 7N 1456, Telegrama nr. 643, din 10 noiembrie 1918, expediată de la Iași, prin Salonici.

³ *Ibid.*, Telegrama nr. 736, din 7 noiembrie 1918.

⁴ A.M.A.E.F., Série Z Europe, Roumanie, D. 31, f. 201.

⁵ *Ibid.*

Consiliul de Miniștri al României, convocat de către Rege pentru a sancționa deciziile imediate de importanță sporită, a hotărât mobilizarea armatei și a stabilit termenii unui ultimatum adresat comandantului german, generalul August von Mackensen. Acesta era somat să evacueze urgent teritoriul ocupat, în 24 de ore. Pe de altă parte, la sugestia monarhului României, Saint-Aulaire îl autoriza pe Berthelot să procedeze la o ridicare a populației din Muntenia, imediat ce vesteau mobilizării va fi aflată de către generalul francez, iar trecerea Dunării de către armata aflată sub comanda sa avea să fie înfăptuită¹.

Conform informațiilor deținute de către generalul Berthelot, informații transmise și lui Clemenceau, armata regală română a mobilizat 9 divizii de infanterie și 2 divizii de cavalerie, toate diviziile fiind înzestrate cu material de artillerie. Berthelot își va stabili Cartierul General la Giurgiu, un punct prielnic comunicării cu guvernul român. Comandantul francez a evidențiat importanța cheștiunii aprovizionării și necesitatea constituirii unor baze de aprovizionare pe Marea Neagră, până la Constanța, Brăila și Galați².

În 10 noiembrie 1918, în clipa în care trupele aliate traversau Dunărea, România participa efectiv la război. Conform dorinței Regelui Ferdinand I, Generalul Berthelot a adresat un manifest românilor, îndemnându-i să lupte pentru a anula consecințele păcii impuse prin forță. Diplomația franceză, dar și a celorlați Aliați au salutat decizia României de reimplicare în conflictul mondial. Bunăoară, telegrama identică a miniștrilor puterilor aliate și asociate, din 11 noiembrie 1918, consemna:

„Din punct de vedere moral și politic, România are dreptul la realizarea revendicărilor sale. Până la ultima speranță în refacerea măcar parțială a frontului rus, România a rezistat tuturor amenințărilor și până la ultima oră, ea a rezistat tuturor propunerilor, care înainte de pacea rusă definitivă ar fi putut să-i ușureze situația [...]. Este firesc și drept ca tot ceea ce a urmat păcii de la Brest-Litovsk și supunerii Ucrainei în fața inamicului să fie socotit ca nul în esență și în rezultatul său. Iată de ce imediat ce împrejurările i-au permis, România a reluat fără întârziere colaborarea militară cu Aliații³”.

Prin urmare, prin decizia sa de reintrare în război alături de Antanta, România a putut să facă parte din tabăra învingătoare la sfârșitul Primului Război Mondial. Armistițiul semnat de către Germania, la 11 noiembrie 1918, la Compiègne a găsit Regatul României în calitate de beligerant, luptând de partea puterilor aliate și asociate.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Arhive:

Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Regina Maria

Archives du Ministère des Affaires Etrangères Français, Série Guerre 1914-1918, Série Z Europe

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României, Fond Paris

Sérvice Historique de l' Armée de Terre, Série Cabinet du ministre, Série Conseil Supérieur de Guerre

Studii (articole și volume):

¹ Ibid., f. 203.

² S.H.A.T. , Conseil Supérieur de Guerre, 4N 40, Telegramele nr. 50-51, din 14 noiembrie 1918, trimise de către Generalul Berthelot Ministrului de Război.

³ A. M. A. E. F., Série Z Europe, Roumanie, D. 31, f. 208-209.

LOGHIN Aurel, „Mărturii privind situația României în primul război mondial consemnate în corespondența unor diplomați străini”, *Analele Științifice ale Universității A. I. Cuza*, XIX, 1973.

MOISUC Viorica, „Semnificația Tratatului de pace de la București din mai 1918”, *Anale de istorie*, 5, 1982.

STAN Constantin I., *Regele Ferdinand „Întregitorul”*, București, Editura Paideia, 2003.

TORREY Glenn E., *Romania and World War I*, Iași, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 1999.

Dimensiunile culturale hofstediene – între predilecția pentru referință și aplicabilitate în interacțiunea româno-franceză

■ IOANA-BIANCA BERNA

[National School of Political and Administrative Studies]

Abstract

A culture's dimensions are not only external sejours, taken by an „informed eye”, but they are also systems which delegate conventional and non-conventional analyses for the culture in question. This article is based on the study warranted by the Dutch researcher Geert Hofstede. Even if his study concerning the dimensions of different national cultures was carried out on the entrepreneurial environment, its implications are considered almost universal for the evaluation of cultures. In the second section of this article, we will use the typology of dimensions identified by Hofstede in order to underline the situations of cultural overlapping and dissonances, which can be found within the Romanian-French cultural relations. We will also explore the thesis according to which cultural similarity is a sufficient condition for the development of harmonious bilateral cultural relations.

Keywords

reference; Geert Hofstede; cultural dimension; Romania; France; dissonances; immigration; integration; assimilation; strategic partnership

Résumé

Les dimensions d'une culture ne sont pas seulement des visites à l'étranger, maintenues par l'œil approuvé, mais elles représentent en même temps des systèmes classiques de délégation des analyses conventionnelles et non-conventionnelles pour la culture en question. Cet article est basé sur les recherches menées du chercheur néerlandais, Geert Hofstede. Bien que l'étude sur les dimensions culturelles de certaines cultures nationales a été dépendue dans l'environnement entrepreneurial, ces implications sont considérées universelles. Dans la deuxième section de l'article, nous utilisons les catégories des dimensions identifiées par Geert Hofstede pour souligner les situations de chevauchement culturel, mais aussi des dissonances, qui peuvent être retrouvées dans les relations culturelles entre la Roumanie et la France. Nous explorons la thèse selon laquelle la similitude culturelle est suffisante pour le développement des relations culturelles harmonieuses.

Mots-clés

référence; Geert Hofstede; dimension culturelle; Roumanie; France; dissonances; immigration; intégration; assimilation; partenariat stratégique

Hofstede – Predilecția pentru referință

Studiul întreprins de Geert Hofstede este, cu siguranță, deschis unor alte și alte întrebări empirice, unele dintre acestea având rolul de a-l repune în centralitatea cercetărilor referitoare la dimensiunile culturale și rolul acestora în consacrarea modurilor de lucru, dar și de interacțiune, altele având rolul de a antrena încercări de re-conturare a unor dimensiuni, ce și-au perfectat și alte funcții și aspecte de abordare.

Teama de a nu interpune răspunzător valențe neprecizate unui studiu consacrat rămâne alertă pentru cei care au precedat accentului pus de Geert Hofstede trăsăturilor culturale, distanțatoare, între persoane, aparținând unor culturi, dar și unor naționalități diverse¹.

Geert Hofstede a îmbrățișat poziția de manager de resurse umane, în cadrul IBM International. În considerațiile formulării strategiilor de management al resurselor umane,

Geert Hofstede a extins studiul său asupra capacitații de comunicare în cadrul unui grup, precum și asupra faptului de ce unii membrii reacționează diferit la utilizarea același instrument de comunicare, dar și la stimulente asemănătoare pentru socializare și pentru conlucrare.

Emanarea unui singur set de valori și elemente de socializare, care să exprime o aderență completă a tuturor membrilor unui grup, era principala absorbire pentru orice strategie de resurse umane.

Studiul lui Hofstede a fost diferit tocmai prin faptul că s-a concentrat asupra cauzalității diferențelor între membrii, nu neapărat pe eliminarea acestora². Hofstede a remarcat, în examinările întreprinse, că există o supra-cauzalitate asupra percepției ideii de grup, dar și a atitudinilor diferite manifestate față de muncă.

Astfel, cercetătorul olandez a descins o implicare cu totul aparte pentru închegarea, în contururi precise, a culturilor organizaționale.

O cultură organizațională, în spătă, se bazează pe formele distinctive ale membrilor săi, dar și pe felul în care diferențele acestora se metamorfozează.

Ceea ce Hofstede a descoperit este că, în privința eludării deosebirilor, strategiile manageriale greșesc. Eludarea acestor deosebiri este un ideal managerial, cu limite de aplicare în practică. Cu alte cuvinte, aceste limite sunt generate de diferențierile generate și derivate din culturi naționale distincte.

După cum Hans Peter Müller și Peter Ziltener au remarcat: „Unul dintre meritele lui Hofstede este acela de a arăta că există diferențe naționale, chiar și într-un loc atât de modern și de transnațional ca IBM, diferențe ce își au rădăcinile în diferențe culturale”³.

¹ Analiza făcută de Geert Hofstede rămâne una fără nuanțe de exagerare sau de distribuire a logicii unei competiții culturale și/sau civilizaționale. Studiul lui Hofstede a pornit de la necesitatea observării unei interacțiuni și a unei dinamici de grup, pentru delimitarea ușurinței, prin care unii membri ai grupului pot fi mai ușor raliati mentalității unui grup, dar și prin care unii rețin vizuini personale, mult mai pregnante în privința ideii de spirit colectiv. Originar, studiul lui Hofstede a fost unul sistematic managerial, dorind a extrage o cultură managerială optimă pentru armonizarea diferențelor în cadrul unui grup. Orice modalități – ce se pot considera, în urma cercetărilor întreprinse – greșite, în privința atribuirii de sarcini, sau în privința racordării de roluri – au putut fi surmontate, în vederea înlesnirii atingerii coeziunii de grup, eficacității și eficienței în muncă. Ulterior, studiul său a fost extins la observarea diferențierilor culturale naționale, depășind granitele elementelor de teorie managerială.

² Observarea comportamentelor distincte, a derapajelor, a deturării tiparului respectării autoritatii manageriale – l-au fascinat pe Hofstede; Desigur, studiul său era angajat în a căuta soluțiile cele mai bune pentru facilitarea cooperării, dar și pentru deșteptarea naturală a acesteia în cadrul unui grup, dar și între diverse grupuri.

³ Hans-Peter Müller, Patrick Ziltener, „The Structural Roots of Values – An Anthropological Interpretation of Hofstede's Value Dimensions”, în Henk Vinken, Joseph Soeter (ed.), *Comparing Cultures: Dimensions of Cultures in a Comparative Perspective*, Leiden, Brill, „International Studies in Sociology and Social Anthropology”, 2004, p. 123.

Observațiile lui Hofstede au fost determinate în anii '60- '70, în urma unor examinări făcute pe naționali din 40 de țări.

Dimensiunea impresionantă cantitativă, precum și îndelungata indexare a cifrelor obținute i-au repurtat cercetării lui Hofstede direcții multiple de semnificație în arealul Științelor Sociale.

Geert Hofstede identifică cinci elemente factoriale, ce distanțează și modelele comportamentale între ele, ale naționalilor respectivelor culturi, elemente factoriale ce au fost receptate ca dimensiuni culturale.

Acestea s-au încadrat în modul următor: controlul incertitudinii, distanța ierarhică față de putere, individualism versus colectivism, feminitate versus masculinitate, orientarea pe termen lung versus orientarea pe termen scurt¹. Întrunirea acestor cinci indicatori arată direcționalitatea unei culturi, în raport cu celelalte, dar și a aderenților unei culturi, în raport cu alții.

Hofstede a înregistrat *crearea unor determinisme culturale* în privința modului de lucru, dar și în privința atitudinii și comportamentului naționalilor unor culturi, față de naționalii altor culturi. Elementele factoriale culturale nu trebuie privite disparat, ci în structuri conexe și în procese interpersonale.

În virtutea unei explicitări, ne vom referi la fiecare în parte, adăugând note de dezvoltare clarificatoare. În ceea ce privește gradul de contextualizare a indicatorului privind incertitudinea și controlul acesteia, Hofstede remarcă modul în care există o reținere, la anumite culturi, mai mare decât la alte culturi, în privința abordării elementelor culturale necunoscute.

Astfel, multe culturi, acționează în baza predictibilității și a unor şablonane de identificare culturală. În măsura în care acestea nu pot fi receptate, se creează un context de teamă și de anxietate față de un element, ce nu poate fi tratat congenere, în termeni culturali.

Culturile, ce interacționează, pe baza unui puternic indice de evitare a incertitudinii, consideră elementele de cultură formală – legități clare, norme și reguli-indispensabile. Astfel, acestea au un grad de agresivitate comportamentală mai mare față de culturile ce au un indice de evitare a incertitudinii mai mic.

Culturile, ce nu pre-setează strategii tipică pentru evitarea incertitudinii, acceptă riscul ca pe un dat al vieții sociale, ca pe o realitate inherentă. Astfel, tendința lor spre intoleranță scade considerabil, față de alte culturi. Cele mai importante dispozitive de influențare ale acestui indicator sunt: istoria și religia².

Distanța ierarhică față de putere este tratată de Geert Hofstede, cu referire la tratamentul social al inegalităților, precum și la abordarea acestora, în privința interacțiunii forțelor sociale.

Astfel, conform lui Hofstede, tratamentul inegalităților sociale, precum și abordarea acestuia trebuie să se formeze în familie. Hofstede pune accentul pe funcția culturală a familiei, ca principal generator pentru sădirea ideii de acceptanță, dar și pentru modul în care trebuie înțeles sistemul de subordonare în cadrul unei societăți.

Acest indicator este explicitat de Hofstede ca fiind : „măsura în care membrii, ce rețin mai puțină putere de la organizațiile și instituțiile unei țări, se așteaptă și

¹ A cincea dimensiunea culturală referențială a fost descoperită în 1994, referindu-se la calitatea unei culturi de a prezerva trecutul, de a face apel la fondul tradițional din trecut, sau, dimpotrivă de a evidenția marca orientării pe termen lung.

Cea de-a cincea dimensiunea culturală a mai purtat denumirea de dinamismul confucianist - aservind gustul pentru ierarhie și pentru reciprocitate în relațiile sociale, sau pentru păstrarea acestora pe un termen atât de lung, încât re-evaluarea lor este permisă.

Trecutul este oferant în termeni de practici, valori și norme.

Menținerea ierarhiilor sau posibilitatea de reinterpretare a acestora se referă la dinamica unei culturi față de trecutul său.

² Poate, experiențele umane cu cel mai mare grad de departajare.

acceptă că puterea este distribuită în mod egal”¹. Cu alte cuvinte, indicatorul se referă la cultivarea sau edulcorarea distanței față de putere.

În culturile cu o distanță mare față de putere, autoritatea este creuzetul suprem de manifestare a legitimității acțiunilor sociale. În culturile cu o distanță mică față de putere, actele de reverență cotidiene nu sunt considerate nedespărțite de fenomenele sociale.

Exaltarea individualismului în cadrul unei societăți reflectă recomandarea unor date necesare pentru obținerea, precum și pentru promovarea ideii de auto-realizare. Individualismul cultural creează un stil de comunicare, precum și un raport de prezentare a propriilor dorințe, nevoi și expectanțe, direct și clar.

Per a contrario, colectivismul mizează pe coordonarea tuturor acțiunilor necesare pentru ca binele colectiv să triumfe. Devotamentul pentru grup și pentru colectivitate nu este niciodată exagerat în cadrul culturilor colectiviste, iar stilul de comunicare nu este niciodată unul de comunicare directă, pentru prezezarea unui concordat social și pentru prevenirea discomfortului unuia dintre membrii grupului².

Potrivit extrapolărilor făcute de Hofstede, geografia, natalitatea, Produsul Intern Brut (PIB) și istoria sunt principalele mărimi caracteristice pentru această dimensiune culturală, precum și elementele primordiale de clasificare ale culturilor.

Indicatorul feminitate versus masculinitate, se referă la numărul de evenimente și fenomene sociale, ce sunt organizate, în mod intelligent și firesc, cu precădere implicând mai mult elemente apartinând unui gen, în defavoarea unui alt gen.

Acest indicator nu include numai modalitatea în care decurg exponentele vieții familiale, cu precădere, în privința educației, dar și în ceea ce privește raportarea la cultivarea succesului, a raportării față de eșec și față de elementele negative, la parametrii încurajării unei abordări concurențiale, la modalitatea de abordare a grupurilor defavorizate din cadrul unei societăți, dar și la momentele de autoanaliză în situații-limită.

Culturile masculine accentuează libertatea competiției ca mijloc de ranforsare a meritocrației, nevoia de impunere, de asertivitate, de implementarea unor valori materiale³ în privința relațiilor interpersonale, necesitatea de definire a scopurilor personale, dar și a resurselor, ce pot fi canalizate pentru atingerea acestora⁴.

Culturile feminine deceleză o societate permisivă și integratoare, calitatea și standardele de viață pentru diversi membri ai societății, permitând rolurilor sociale feminine și masculine să se interfereze armonios.

Orientarea pe termen lung pe termen lung versus orientarea pe termen scurt învederează manifestarea de persistență a elementului reglator în privința raporturilor sociale.

Dacă vechile regulile de organizare a raporturilor sociale sunt antamate noilor reguli și sunt prevăzute a fi implementate și în delimitările viitoare, atunci, respectiva cultură este orientată pe termen lung.

Dacă, urmările de interacțiune nu mai absorb regulile uzitate în trecut, care, cu siguranță, nu își vor mai dovedi viabilitatea pe viitor, atunci, cultura în discuție este orientată pe termen scurt⁵. Culturile orientate pe termen scurt exercează o

¹ Geert Hofstede, *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, New York, McGraw-Hill USA, 1997, p. 28.

² Chiar și în virtutea producerii unor evenimente, ce ar incomoda securitatea și satisfacția individuală, acestea trec pe planul doi, defazate fiind de securitatea colectivă.

³ Impregnarea ideii că realizările materiale expun trepte importante de dezvoltare în privința realizărilor personale.

⁴ Caligrafiera definirii dorințelor și expectanțelor personale, în virtutea resurselor avute la dispoziție.

⁵ Implicitarea elementelor de analiză cost-beneficiu în deciziile personale.

⁵ De aici și atracția deosebită pentru rezultate, și pentru funcțiile specifice de proiectare a acestora.

atitudine de complacere față de schimbare, pe când culturile orientate pe termenul lung exercează o imponderabilitate față de schimbare¹.

În fluxul de proiecție al elementelor prezентate, studiul formulat de Hofstede reprezintă o oglindă concavă a variațiilor extreme ale culturilor naționale. Între polii prezentați ca valori maximale, tendințe de dispersie față de acestea există, cu siguranță.

Modulul testamentar al dimensiunilor culturale ale lui Geert Hofstede trasează o importantă crevasă în privința nuanțelor caracteriale pentru diversele culturi naționale, ce coexistă internațional: „A spune că toate familiile, de-a lungul timpului, ajung să dețină aceeași structură primară și aceeași funcție nu înseamnă a argumenta că toate societățile sunt similare. Dacă definim o societate ca toate persoanele, care interacționează în orice mod, în cadrul acesteia, vorbim despre o entitate capabilă de variații multiple. De la societățile insulare, fără nici un fel de contact cu altceva, la societățile globale, unde atât oamenii cât și lucrurile sunt într-o permanentă circulație, scala de includere este definită printr-un număr mare de posibile forme, interacțiuni și complicații”².

Contribuirea recomandată de particularități și de diversitate urmează să fie luată în considerare în secțiunea următoare a acestui articol.

Franța și România – interiorizarea dimensiunilor culturale: disonanțe și imprecizii

Într-un studiu referitor la diplomația culturală, precum și la lantul acesteia cu politica internațională, Cynthia Schneider utilizează reclamările date de Walter Laquer, conceptului de diplomație culturală, precum și modalitățile în care acesta a fost ampliat de SUA, în perioada Războiului Rece: „Laquer ne amintește de rolul critic jucat de puterea soft a Americii, inclusiv rolul notabil jucat de diplomația culturală [...] uzul expresiilor creative, al schimbului de idei și de informații, pentru creșterea capacitatii de cunoaștere mutuală au jucat un rol esențial în subminarea Uniunii Sovietice, plantând germanii pentru disoluția acesteia”³.

Laquer ne amintește, după cum subliniază și Cynthia Schneider, în studiul său, formulat cu deschidere, pentru a reda semnificației și interpretării domeniul diplomației culturale, de proiecția comunității de imagini, idei și de simboluri, adesea imaginare⁴, a unui actor, precum și de forță de avanlanșă, pe care modelul cultural imaginat îl poate avea în comparație cu alte culturi⁵.

Dacă proiectarea rezultatelor include orientări pe termen scurt, strategia organizațională va re-verifica consecvent criteriile de evaluare aplicare, dar și modalitățile indicate pentru obținerea performanțelor. Dacă, pe de altă parte, orientările unei organizații sunt concrese, pentru a corespunde unor viziuni strategice, atunci orizontul lor de implementare este pe termen lung.

1 Aportul important privind dezvoltarea acestui indicator l-a avut Michael Bond.

2 William S. Stewart, *Understanding Politics: The Cultures of Societies and the Structures of Governments*, Chandler and Sharp, Novato CA, 1988, p.29.

3 Cynthia P.Schneider, "Cultural Diplomacy: Why It Matters, What It Can and Cannot Do?", *Annual Meeting of the American Political Science Association*, Philadelphia, 30th of August, 2006, <http://www1.georgetown.edu/grad/cct/CulturalDiplomacy.pdf>, data accesării: 18 noiembrie 2013, ora accesării: 12:58 p.m..

4 Termen utilizat pentru a desemna diferența între percepție și realitate;

5 Laquer a concretizat și declinismul european, prin prisma evoluțiilor politicilor de putere pe continent, în alte reconfigurări, dar și prin prisma lipsei de căutare avansată a modelului european, ca punctul circumferențial al modelelor culturale. În studiul Cynthiei Schneider, Laquer vorbește despre declinismul sovietic, din perspectiva lipsei de sustenabilitate de potențare a unui model cultural, competitiv și poate, în termeni cvasi-apropiați, aproape de prestanță conferită modelului cultural european. În prezent, pe lângă lipsa unei veritabile forțe militare, Laquer nu

Aplicarea dimensiunilor culturale relațiilor interstatale este un fapt, ce poate să astâmpăre o multitudine de curiozități. Dimpotrivă, poate deschide suficient de larg și de bine intersecții de imagini necunoscute, în privința a două modele culturale diferite, care adumbresc și importante similarități¹.

Actele de mediație ale diplomației culturale au controlat importante constatări, nu numai pentru Statele Unite ale Americii, ci și pentru Franța. În fond, după cum menționează și Adam Watson, în absența diplomației: „lumea ar trebui să se resemneze unei condiții de anarhie și de izolare, de inseguritate cronică și de război: ceea ce Hobbes numea *o stare naturală*. Statele ar trebui să trăiască pentru și prin ele însese”².

Pentru Franța, diplomația culturală a fost un act de originație, acompaniind o amplă construcție teritorială, de expansiune și de extindere. Diplomația culturală a fost o importantă forță de propagare a suprafeței arhitecturale coloniale. Diplomația culturală a fost un model de export³.

Geert Hofstede nu încadrează, în conformitate cu dimensiunile culturale identificate, Franța în parametrii maximali. Astfel, în privința dimensiunii culturale colectivism versus individualism, Franța împarte cu Suedia locurile 10/11⁴.

În clasamentul introdus pentru acest indicator, locul numărului este deținut de Statele Unite ale Americii, ce îngregistrează și cea mai mare cotă de individualism. Locul 53 este deținut de Guatemaala, în axa opusă⁵.

Indicele de masculinitate versus feminitate expune situația valorilor culturale ale Franței, ca fiind situate pe locurile 35/36⁶. Franța imprimă asemănări cu poziția Iranului, împărțind cu această țară indexări corespondente. Franța apare, astfel, mult mai aproape de cultura feminină – înmatriculând valori aproape de conviețuire socială cu alte culturi.

vede construcția Uniunii Europene, ca putând transporta suficientă atraktivitate la nivel global. În fond, elanul intelectual pentru drepturile omului, pentru drepturile și libertățile fundamentale, nu își mai găsește acum unicul rezervor în Uniunea Europeană. Uniunea Europeană nu este singura campioană a acestui model. Dacă în trecut, supraviețuirea unui singur model cultural, la finele competiției globale pentru supremăție, a atribuit statutul de câștigător indisputabil Statelor Unite ale Americii, modelul cultural al Uniunii Europene este în continuare privit în termeni de reinventare. Dorințele instructive către influență – către repartarea de zone care să concrescă în parametrii de influență – au fost creațiile Europei. Acum, Europa, în continuare, năzuiește să arate întregii lumi că apusul unor astfel de timpuri, nu mai este demult aproape și că odată trăit nu mai poate fi retrăit.

1 Un simplu exemplu are fi găsirea unor straturi de intersecție, suficient de încăpătoare pentru a dobândi, în realizare, noi puncturi de plecare, în făurirea sabloanelor de interacțiune. Ne întoarcem, aici, iar la Laquer și la descreșterea atraktivității modelului cultural european. Statele europene, în perioada postbelică, au sesizat straturi de intersecție, ne-explorate, cu intensitate până atunci, în baza căror, aceștia să poată interacționa și în virtutea făuririi unor relații non-adversative. și în alte situații, această situație se poate petrece cu un succes scontat. Diplomația culturală are, aici, o importantă capacitate de intervenție, în calitate de intermediar.

2 Adam Watson, *Diplomacy: The Dialogue Between States*, New York Routledge, 1991, p. 22.

3 O situație specifică pentru puterile coloniale, de sorginte europeană, care doreau extinderea spațiului cultural inițial și eludarea granițelor teritoriale ale centrului, către periferiile coloniale. Exportul modelului cultural era menit să confere fixitate centrului. În conformitate cu interpretările date de Laquer, acest lucru nu a mai putut funcționa în cazul federalismului sovietic. În privința Franței, una dintre remarcabilele excepții de la exportul modelului cultural a reprezentat-o Vietnamul. Finalizarea perioadei coloniale, făcându-se printr-o rezistență tenace, emanată de la periferie.

4 Această clasificare se detasează din faptul că, la acest indicator, cuantificările pentru Franța și Suedia au supravegheat în măsuri aproape alternative. De aceea, Franța și Suedia sunt clasate pe locurile 10/11.

5 Guatemaala fiind considerată cea mai lipsită de individualism cultural.

6 Țările nordice - cu Suedia deținând supremăția – au culturi prevalent feminine, în măsurătorile făcute de Hostede.

Astfel, conform studiului lui Hofstede, grupurile vulnerabile din cadrul societății franceze, primesc tratamente sociale de integrare, și măsuri societale speciale.

Indicele distanței față de putere dovedește o distanță față de putere, raportată la grupurile societale, ce nu sunt situate în proximitatea structurilor de exercitare a puterii. Franța împarte aici locurile 15 și 16 cu Hong Kong.

Franța ierarhizează o distanță relativ mare a acestor grupuri față de putere. Circumstanțele culturii naționale franceze se aproprie de cele ale țărilor asiatici, dar și de cele ale țărilor din spațiul ex-iugoslav: locul 12 fiind deținut de țările aparținente fostei federații iugoslave, locul 13 asociat poziției statului Singapore, iar locul 14 revenindu-i Braziliei¹.

În privința indicelui de evitare a incertitudinii, locurile 10-15 sunt segmentate de: Franța, Chile, Spania, Costa Rica, Panama, Argentina. Astfel, după cum deduce și Hofstede, țările, cu o proveniență culturală latină, sunt țări cu un indice mare de evitare a incertitudinii.

Astfel, dimensiunea culturală, în cadrul acestui indicator, în privința Franței, atestă un formalism puternic, precum și necesitatea de respectare a reglementărilor prescriptive.

Ultimul jalon de semnalizare a dimensiunii culturale franceze, identificat de Hofstede, este cel care furnizează informații referitoare la orientarea în timp – respectiv, orientarea pe termen lung versus orientarea pe termen scurt.

În ceea ce privește orientarea pe termen lung, Michael Bond², nu Hofstede este cel care circumscrie țările, care întrețin astfel de abordări: „orientarea pe termen lung are în vedere practicarea acelor valori, pentru obținerea de recompense viitoare și, în particular, pentru perseverență și pentru rentabilitate. Polul său opus, orientarea pe termen scurt, indică practicarea valorilor în trecut și în prezent, adică în respectul față de tradiție și în prezervarea satisfăcătoare obligațiilor sociale”³.

Între cele 23 de țări care s-au remarcat prin orientarea pe termen lung, Franța nu este menționată. Astfel, orientarea culturală a Franței demonstrează evidență practicării în conexiune cu prezentul și trecutul a normelor sociale. O reverberarea asupra viitorului nu face obiectul unei instantieri obligatorii în privința culturii franceze. Preferința pentru rezultate rapide rămâne o caracteristică genuină a acestei dimensiuni culturale.

Franța a fost, pentru România, un sistem identitar de coordonate, în special în trecut. Cultura franceză era consultată în permanență, de România, pentru a-i certifica un statut exponential în regiunea din care făcea parte, din punct de vedere geografic.

Ralierea la cultura franceză a fost folosită de România, pentru a evita aglomerările culturale, ce ar fi statornicit o prezență indesirabilă a unor actori externi în fostele Principate Române: „Principatele Române, Moldova și Valahia erau, din punct de vedere geografic, mult mai aproape de Grecia, Rusia și Turcia, decât erau de Europa, față de care se simțeau neincorporate. Rarele ocazii în care învățății români erau chemați la curțile europene se produceau în legătură cu statutul acestora de experți în probleme turcești”⁴.

1 Mijloacele de ordonare a mecanismelor societale, de reprezentare a intereselor și nevoilor societale, urmează în Franța, ca și în țările menționate, respectarea unei succesiuni regulate. Nivelul valorilor culturale franceze se confundă, la niveluri comparabile, cu Brazilia, spațiul ex-iugoslav și cu Singapore – țări unde paternalismul statal are o ascendență deosebită.

2 Aprofundând la un nou rang de complexitate încadrările lui Hofstede de până atunci.

3 Geert Hofstede, *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, 2nd edition, Thousand Oaks, CA, Sage Publications, 2001, p.359.

4 Doina Harsanyi, Nicolae Harsanyi, "The Discreet Charm of the Little Sister: France and Romania", *East European Quarterly*, Summer 1994, Vol. 28, n° 2.

Pentru Principatele Române, recursul la consangvinitatea culturală cu Franța era un foarte bun prilej pentru a certifica un statut aparte la nivel regional, dar și pentru a-și confirma o punte de apel, în cazul în care situațiile de confruntare cu actorii externi, o impuneau: „La finele secolului XVIII, Franța și limba franceză începuseră să devină un simbol al speranței pentru români, ce căutau să își definească identitatea colectivă, în procesul de reunificare a comunităților disparate din Teritoriile Române. Dornici să își reclame pierdutele origini latine, ca o dovedă de necontestat a identității lor occidental-europene, românii vedeau în Franța vărul de la oraș sofisticat, reprezentant al unei culturi urbane mult mai rafinate. Preferau să privească spre Vest, disociindu-se de restul vecinilor lor est-europeni, pe care îi considerau provinciali, înapoiați și lacunari din punct de vedere cultural”¹.

Rememorarea inconfortabilei poziții, atribuită Principatelor Române, respectiv, cea de a se afla la intersecția intereselor Marilor Imperii, au incumbat diplomația culturală ca pe un element de joc al ultimului as din mâncă.

Trăsăturile comune cu identitatea culturală franceză, determinate, în primul rând de potrivirea lingvistică a celor două limbi, a coincis cu strategia Principatelor Române². Miza pe mariajul cultural cu Franța avea menirea de a ridica statutul regional al Principatelor Române, dar și de a le proteja.

Franța rămâne o stea polară, din punct de vedere cultural, la care România putea emite anumite pretenții de similaritate, dar care rămâne într-o stare de distanță superioară: „majoritatea românilor vedeau Europa ca pe o zonă culturală separată, cunoscută indirect prin intermediul cărților, picturii, precum și al poveștilor celor care călătoreau dincolo de granițele occidentale”³.

Secoul XX reifică o ruptură însemnată în relațiile româno-franceze și în schimburile culturale dintre cele două țări. România nu mai putea face apel la calitatea sa de țară francofonă pentru a construi un scut de apărare contra elementelor considerate subversive. Acțiunile culturale comune cu Franța nu mai puteau face obiectul recunoașterii caracterului său incomparabil, în afacerile regionale, în termeni de identitate și de discurs identitar.

După comutarea la un nou regim domestic, relațiile cu Franța nu fost ridicate la vechiul statut din secolul XVIII și XIX⁴. Să nu mai fi avut România nevoie de redescoperire a rădăcinilor sale latine? În perioada post-comunistă, asistam la un proces complex și cu totul aparte de redefinire a discursului identitar statal. Franța nu mai putea reprezenta, ca în trecut, o legendară figură simbolică.

Putea acum reprezenta un pilon sigur, atât în termeni de reprezentare relațională, cât și în termeni parteneriali. Dacă România avea nevoie, în primii ani ai erei post-comuniste, de un punct de infiltrare într-o selectă adunare, aşa cum făcea în trecut, rămâne o discuție supusă dezbaterei.

¹ Anne Quinne, "Cultural Colonies: France and the Romanian Imagination", *Contemporary French and Francophone Studies*, vol.11, n° 3, August 2007, p. 445.

² Franța făcea parte dintr-un club elitist, la care Principatele nu puteau accede cu facilitate. Relația cu Franța nu impunea raporturi de vasalitate, cum dicta relaționarea Principatelor cu alți membrii ai clubului elitist. Poate singura conexiune de subordonare creată era cea culturală. Aceasta era implicită – determinată de statutul de Mare Putere al Franței, pe de o parte, dar și de producția sa culturală circumstanțială, în diverse arii ale sistemului internațional de atunci.

³ *Ibid.*

⁴ În timpul regimului comunist, intelectualitatea română a găsit un refugiu propice în Franța. Dar, în epoca post-comunistă, relațiile culturale România-Franța nu au mai fost reluate de la capătul istoric unde fuseseră lăsate.

Evident, categoria de mize nu mai era aceeași. Cu toate acestea, relația cu Franța, ar fi însemnat, un concurs important de reconstruire a prestigiului național, în primul rând, pornind de la filiera culturală. Atașamentul cultural față de Franța ar fi putut reprezenta și, în continuare, reprezintă o sursă inepuizabilă de simboluri și de semnalamente culturale.

Dar, era cel puțin important, ca România să împărtășească aceeași comunitate de idei, nu ca o colonie culturală franceză, într-o mare de paternitate slavă, ci drept o cultură de registru întocmitoare de rudenie.

Abia în 2006, România își pretinde identitatea de portal francofon, găzduind cel de-al XI-lea Summit al Francofoniei, cu o participare a peste 63 de state francofone¹. România a dobândit calitatea de membru observator al Francofiliei Instituționale în 1991. Tot în 1991, România a dobândit calitatea de membru observator al Agenției de Cooperare Culturală și Tehnică.

Abia în 1994, România aderă la structura multilaterală, reprezentată în prezent de Convenția Privind Agenția de Cooperare Culturală și Tehnică. La 10 ani diferență, se semnează un Memorandum cu Privire la Programul Plurianual de Pregătire în Limba Franceză a Administrației Române².

Cu toate acestea, România nu a reușit să capitalizeze suficient de bine din relațiile culturale cu Franța, deoarece acestea nu au fost, cu adevărat relansate. Acestea au fost, mai degrabă, retrase în funcție de noile specificități. România nu este transpusă, în percepția publică, drept o țară francofonă, deși își arogă aceste calități.

În prezent, cea mai mare deficiență a relațiilor bilaterale România-Franța, o reprezintă cazuistica asimilării etnicilor români, pe teritoriul francez, dar și în aria specifică de răspândire a modelului cultural francez.

După cum arată și recomandările prescrise de Geert Hofstede, Franța nutrește o cultură feminină, ce transmite o apetență specială pentru grupurile defavorizate din societate. Aceste denotări ar fi de bun augur pentru fenomenul integratiorist etnic în Franța. Cu toate acestea, Franța are, de asemenea, și un profund și apăsător formalism cultural.

Reglementările, recursul și îmbrățișarea societală a acestora sunt mai mult decât pur ornamentale. Mai mult decât atât, un transfer corelativ pentru indicatorul indicelui distanței față de locul formulării și exersării puterii, al diverselor grupuri, ce nu sunt aproape de elementele asociate acestui uz de influență publică, ar certifica prezența unor probleme, în privința fenomenului integrării etnice.

Dacă în trecut, Franța vedea arhi-cunoscutele *missions civilatrices*, ca pe o metodă de interpunere a distribuirii globale a modelului său cultural, în privința propriului său teritoriu, Franța trădează un cuplu de vehicule, ce funcționează împotriva imaginii reprezentative a statelor deținătoare de culturi feminine.

Practicile Franței, în privința detaliilor de cercetare a fenomenului migraționist, în special, în privința asimilării etnice sunt de factură continentală. Astfel, centralismul, atât de prezent în politica domestică a Franței, a căpătat și concordanțe de aplicare în politica față de imigranți: „În ciuda desprinderii de trecut, reprezentată de Revoluția Franceză din 1789, Republica a continuat tradiția centralizării și a statului unitar, deja cimentată de monarhie, aducând în plus: definițiile republicane și revoluționare asupra națiunii și cetățeniei – unitariste, universaliste și seculare, ranforsând practicile deja stabilite până atunci”³.

¹ În privința relațiilor culturale româno-franceze, acest eveniment a fost unul de o insolitudine binevenită, în privința relațiilor bilaterale de până atunci.

² Pașii cu privire la francofonizarea culturii române nu mai puteau fi făcuți, având în vedere statutul de colac de salvare, pe care Franța l-a repurtat în trecut culturii române. Cu toate acestea, nici pentru România, în relația culturală cu Franța, pașii către recompense viitoare nu au fost făcuți cu o consistență mai proeminentă.

³ Elisabeth Lillie (ed.), *Sense and Sensitivity, Difference and Diversity in Higher Education Classrooms*, Cultural Identity Studies (CIS), Volume 13 – edited by Helen Chambers, Peter Lang AG, Bern, International Academic Publishers, 2013.

Caracterul multi-etic și multi-civilizațional, necesitat de o țară, ce a traversat valuri de imigrare importante și deloc reduse ca număr, s-a lovit de funcțiile particulare ale integrității modelului de stat-unitar.

În luna septembrie a acestui an, Ministerul de Afaceri Externe al Franței, Laurent Fabius a menținut ideea de insistare asupra restricțiilor privind libertatea circulației forței de muncă, pentru lucrătorii migranți, de etnie română și bulgară¹.

Integrarea lucrătorilor migranți de origine română a fost una dintre principalele deficiențe în privința relațiilor culturale româno-franceze.

În fond, patrimoniul cultural, împărtit de două specii culturale înrudite, ar facilita o integrare mult mai rapidă a naționalilor unor culturi, în mediul central al celeilalte culturi. Încadrarea culturii franceze, în dimensiunea culturală feminină, nu a prezentat, în schimb, certitudini, în privința integrării naționalilor români.

Mai mult decât atât, conform unei alte clasificări făcute de Hofstede, cultura franceză este o cultură orientată pe obținerea unor rezultate rapide, fiind flexibilă, în privința orientării în timp, fixată asupra prezentului și trecutului, nu și asupra viitorului².

Re-evaluarea recentă a parteneriatului strategic România-Franța dorește a crea un nou debușeu în această relație bilaterală. În fond, un parteneriat strategic confirmă o gratificare bilaterală, pe termen lung, a relației dintre doi actori.

Mai mult decât atât, acesta trebuie să fie și multi-compartimentat – acesta trebuind să incarneze cât mai multe arii sectoriale. După cum menționează și Iulian Chifu: „Un Parteneriat Strategic ar trebui să aibă câteva caracteristici obligatorii: o anumită adâncime în timp, deci durabilitate pe un termen apreciabil, care să vizeze obiective finale ce se pot realiza doar în dureate mari de timp și care schimbă cu adevărat fundamental actorii și raporturile dintre ei, sau mai exact cuantifică în sine o excelentă relație care se vrea dezvoltată și aprofundată”³.

Diplomația culturală ar trebui să reprezinte o acțiune recrutată, cu maximă atenție și cu deosebit interes, întrucât aceasta ar fi o contraponere reparatoare pentru alte problematici deosebit de sensibile, cum este: integrarea etnicilor români în cultura franceză, sau cum sunt: cazurile de insucces flagrant, în privința asimilării societale.

Gradele construcției masive a culturii franceze sunt menite să exprime o concretă impasibilă pentru elementele altrei culturi. Astfel, în lumina argumentelor înaintate în cadrul acestei secțiuni de articol, putem discerne următoarele modalități relevante, în privința interferențelor culturale româno-franceze:

- Cultura franceză și cultura română sunt reproducții ale unui filon comun, reproducții ce au traversat o legătură temporală importantă;
Cu toate acestea, această legătură temporală nu a fost întreținută cu același imbold și cu aceeași constanță de-a lungul timpului;
- Există dimensiuni culturale, în privința culturii franceze, în conformitatea orânduirii sistematice, făcute de Hofstede, care prescriu modele comportamentale diferite, în funcție de dimensiunea evidențiată;
Acesta este și principalul factor deconcentrant, în privința receptării culturii franceze și interpretabilității date dimensiunilor culturale;

¹ În ultimul timp, declarațiile lui David Cameron, premierul britanic, în privința acelorași reticente privind acordarea definitivă a deplinei libertăți de circulație a forței de muncă pentru lucrătorii migranți, de origine bulgară și română, au fost dezamorsate de raportul Comisiei Europene, ce prezinta demonstrații cu privire la beneficiile, pe care aceștia le-ar aduce economiei britanice. Discuția nu a epuizat toate unghurile.

² Astfel, cultura franceză pretinde condiții speciale, în privința interacțiunii cu elemente ale altor culturi, chiar dacă tendințele de apropiere culturală există.

³ Iulian Chifu, „Parteneriat Strategic – Sistemul de Parteneriate Strategice al României”, Center for Conflict Prevention and Early Warning, vol. 5, n° 9, Occasional Papers Series, 2012, p. 2.

– Culturi asemănătoare nu trebuie să ocupe numai spații pozitive; În privința interacțiunii culturale româno-franceze acesta este un fapt patentat; De ce nu se adresează culturi similare, în termeni mereu pozitivi?

Dacă urmărим linia argumentativă a cercetărilor lui Hofstede, nu putem descifra un răspuns rațional¹. Există suficiente forme izolatoare, în baza informațiile trăite în realitatea curentă, între cultura franceză și cea română, pentru a chestiona modalitățile de conectare a dimensiunilor culturale hofstediene.

Concluzii și viitoare dezbatere

Conchizând cele prezentate pe parcursul acestui articol, rămâne important de subliniat faptul că a existat o degenerescență în privința menținerii caracterului cultural francofon pentru cultura română, după 1989.

Dacă în trecut, circuitul cultural al României cu Franța, era, pentru România un factor de reputație națională, dar și de căutare de agenți favorizați, în epoca post-comunistă, lipsa de constantă față de adiacența la modelul cultural francez a fost, în sine, o acțiune vătămătoare pentru România.

Nu am menționat faptul că România trebuia să formuleze un statut asemănător cu cel al unui avanpost cultural francez în regiunea Europei de Est. Dar, o concentrare mult mai vigilentă în fructificarea trăsăturilor culturale comune ar fi fost o metodă mult mai adevarată parcursului bilateral româno-francez.

Nu în ultimul rând, faptul că dimensiunile culturale hofstediene nu asociază modele comportamentale într-un aranjament simultan, reprezintă un punct de dezbatere viitor pentru specaștii în studii culturale.

În opinia noastră, este, de asemenea, mult peste proporțiile reale, calificarea naționalului unei culturi cu ansamblul tuturor elementelor acesteia. În pofida lipsei unei integrități funcționale, studiul lui Geert Hofstede rămâne un important punct de plecare pentru felurile de impresurare a elementelor sesizabile pentru fiecare cultură națională.

Astfel, dificultatea încadrării unei culturi naționale, în formule stereotipe, poate fie determina reluarea studiului, fie introduce într-un tipar noi esente.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- CHIFU Iulian, „Parteneriat Strategic – Sistemul de Parteneriate Strategice al României”, Center for Conflict Prevention and Early Warning, vol. 5, n° 9, Occasional Papers Series, 2012.
- GLADE William, „Issues in the Genesis and Organization of Cultural Diplomacy: A Brief Critical History”, *Journal of Arts Management, Law&Society*, vol. 39, 4, 2010.
- HARSANYI Doina, HARSANYI Nicolae, „The Discreet Charm of the Little Sister: France and Romania”, *East European Quarterly*, Vol. 28, n° 2, Summer 1994.
- HOCKING Brian, „The End(s) of Diplomacy”, *International Journal*, vol. 53, n° 1, Winter 1998.
- HOFSTEDE Geert, *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, New York, McGraw-Hill USA, 1997.
- HOFSTEDE Geert, *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, 2nd edition, Thousand Oaks, CA, Sage Publications, 2001.

¹ Practic, Hofstede a urmărit eficiența în muncă și modalitățile diferite, ce trebuie inferate pentru fiecare caz în parte, pentru a obține rezultatele dorite.

Rămâne de dedus doar faptul că elemente, apartinând unor culturi similare, ar crea un acord interacțional, conform studiului lui Hofstede.

- Loosely David L., *The Politics of Fun: Cultural Diplomacy and Debate in Contemporary France*, Oxford, Berg Publishers, 1995.
- LILLIE Elisabeth (ed.), *Sense and Sensitivity, Difference and Diversity in Higher Education Classrooms*, Peter Lang AG, „Cultural Identity Studies”, vol. 13, 2013.
- QUINNE Anne, „Cultural Colonies: France and the Romanian Imagination”, *Contemporary French and Francophone Studies*, vol. 11, n° 3, August 2007.
- SCHNEIDER Cynthia P., „Cultural Diplomacy: Why It Matters, What It Can and Cannot Do?”, Short Course on Culture Industries, Technologies and Policies, Annual Meeting of the American Political Science Association, Philadelphia, 30th of August, 2006, <http://www1.georgetown.edu/grad/cct/CulturalDiplomacy.pdf>, data accesării: 18 Noiembrie 2013.
- STAMATOUDI Irini, „Mediation and Cultural Diplomacy”, *Museum International*, Vol. 61, n° 241-242, UNESCO Publishing and Blackwell Publishing, 2009.
- STEWART William S., *Understanding Politics: The Cultures of Societies and the Structures of Governments*, Chandler and Sharp, Novato CA, 1988.
- VINKEN Henk, SOETERS Joseph, ESTER Peter, *Comparing Cultures: Dimensions of Cultures in a Comparative Perspective*, Lieden, Brill, 2004.
- Watson Adam, *Diplomacy: The Dialogue Between States*, New York Routledge, 1991.

Le libéralisme et la critique du totalitarisme dans le discours dissident de Doina Cornea

■ ANDREEA ZAMFIRA

[University South-East Europe „Lumina”]

Abstract

This article aims at analysing Doina Cornea's conception about two opposite phenomena that Romania experienced before 1989, i.e. the liberalism and the totalitarianism. The analysis is mainly based on the letters that Doina Cornea, one of the most known Romanian dissidents, wrote and transmitted through the Radio Free Europe after 1982. Several themes related to liberalism and totalitarianism are under scrutiny here: the individual liberty, the citizenship, the truth, the tandem diversity-uniformity, etc. The main objective of this article is that of highlighting the relation that our author establishes through arguments between liberalism and democracy.

Keywords

liberty; citizenship; liberalism; totalitarianism; democracy

Rezumat

Liberalismul și critica totalitarismului în discursul disident al Doinei Cornea
Acest articol își propune să analizeze concepția Doinei Cornea despre două fenomene opuse pe care România le-a experimentat înainte de 1989 – liberalismul și totalitarismul.
Această analiză este bazată în principal pe scrisorile pe care Doina Cornea, unul dintre cei mai cunoscuți disidenți din România, le-a scris și transmis prin intermediul Radioului Europa Liberă după 1982. Mai multe teme înrudite cu liberalismul și totalitarismul sunt examineate aici: libertatea individuală, cetățenia, adevărul, tandemul diversitate-uniformitate etc. Cel mai important obiectiv al acestui articol este acela de a evidenția relația pe care autoarea noastră o stabilește argumentat între liberalism și democrație.

Cuvinte cheie

libertate; cetățenie; liberalism; totalitarism; democrație

Introduction

Après la chute du régime communiste roumain, on a assisté à un renouveau impréssionnant du libéralisme, généralement jugé le remède le plus approprié contre ce que Hannah Arend appelait la «pathologie de la modernité» – le totalitarisme. Dès l'installation du totalitarisme dans les pays de l'Europe centrale et orientale, nous explique Dominique Colas, les écrivains l'ont associé à un grand ennemi de l'État et de la loi, des anciennes structures politiques des sociétés² – de tous les valeurs et principes fondamentaux promus par le libéralisme: la liberté individuelle comme principe politique suprême, la liberté d'expression des individus, la responsabilité individuelle, la limitation du pouvoir du souverain/ le gouvernement limité, le respect des droits de l'homme, l'initiative privée, la libre concurrence, l'économie de marché, l'État de droit, etc. Cette dichotomie discursive durable explique en bonne mesure comment l'opposition civique au régime communiste est arrivée à être assimilée presque parfaitement à la philosophie libérale.

Fondé sur une analyse du discours dissident de Doina Cornea, considérée un symbole de la résistance anti-communiste roumaine³, cet article se propose de mettre en évidence les différentes interprétations et significations que notre auteur a données au cours du temps aux deux phénomènes opposés, libéral et totalitaire, et, en même temps, d'identifier les avatars du libéralisme défendu plus ou moins explicitement dans ses célèbres lettres clandestines et textes post-décembristes, réunis et publiés par la maison d'édition bucarestoise, Humanitas, en 1991⁴.

Doina Cornea, originaire de Brașov, a été traductrice, publiciste et universitaire dans la ville de Cluj-Napoca jusqu'au moment de sa destitution, en 1982, destitution qui a suivi la diffusion de ses premières lettres à la Radio Europe Libre. Dès les premiers contacts clandestins avec ce poste de radio (1982), jusqu'au mois de décembre 1989, l'auteur a signé une série de lettres ouvertes, adressées au chef de l'État roumain (sommé de ne plus ignorer le mécontentement général), aux organisations internationales (un possible allié dans la lutte contre la transgression massive des droits de l'homme) et aux Roumains (appelés, au nom du peuple entier ou des jeunes, à prendre conscience de l'état de fait). En ce qui concerne les lettres écrites après la dissolution du régime dictatorial, elles reflètent l'intérêt de l'auteur pour l'amélioration concrète des réalités politiques et sociales. La réforme démocratique et la solidarité avec les intellectuels contestataires ne sont que deux points communs aux deux agendas civiques de Doina Cornea, d'avant et d'après 1989. Ce qui différencie les deux agendas est, entre autres, le déplacement de l'accent d'une réflexion essentiellement théorique, soutenant les préceptes démocratiques, vers la préoccupation pour l'action au profit du «changement» de système, préoccupation qui a mené Doina Cornea à s'engager auprès du GDS (Groupe du Dialogue Social), du Forum Démocrate Antitotalitaire ou du Parti National Paysan Chrétien-Démocrate (PNPCD).

La conception sur l'homme et le citoyen

Les textes de 1982-1989 consistent à une vive critique systématique de la faiblesse ou même de l'absence de la cohésion sociale, de la responsabilité de l'individu envers la collectivité et de l'atomisation pernicieuse de la société entière. La

¹ Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, traduit par Ion Dur et Mircea Ivănescu, Bucarest, Humanitas, 1994.

² Dominique Colas, *Sociologie politique*, Paris, Presses Universitaires de France, 2006.

³ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Serban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Bucarest, Corint, 2003, p. 457.

⁴ Doina Cornea, *Scrisori deschise și alte texte*, Bucarest, Humanitas, 1991.

conception sur l'individu qui ressort de ces textes est essentiellement d'inspiration libérale, elle est fondée sur le refus de la fusion entre le réductionnisme, le darwinisme social et le matérialisme. Contrairement à la conception libérale, dans celle marxiste, dominante à l'époque communiste, l'individu représente un simple produit de l'environnement social. On peut donc retenir une première clef de voûte des textes susmentionnés: le retour à une philosophie morale, opposée au marxisme et à la vision matérialiste sur l'homme.

Afin de mieux distinguer entre la conception que notre auteur défend et les autres, nous proposons un court retour aux principaux postulats libéraux, tels qu'ils ont été présentés par David Ricci, en 1994¹. Selon le premier postulat libéral, tous les hommes sont dotés par Dieu avec des droits naturels inaliénables et, par conséquent, sont égaux devant leur Créateur. Ce premier postulat extrait son essence de deux grandes thèses, créationniste et jusnaturaliste. Le second postulat libéral, qui se trouve au centre de la doctrine portant le même nom, reconnaît la capacité de l'homme de raisonner. En extrapolant, l'homme qui vit dans la cité, le citoyen, est capable de produire des jugements politiques substantiels, d'agir et de se protéger contre la tyrannie. Le troisième précepte illustre l'importance de l'interposition du système de type *checks and balances* entre les différents acteurs qui participent à l'accomplissement de l'intérêt général². Le postulat suivant rend explicite l'utilité d'un modèle d'organisation pluralitaire, basé sur la séparation des pouvoirs, les élections libres et fréquentes, les droits civils, les partis politiques, le référendum, l'initiative, etc. Nous observons que la conception de Doina Cornea sur l'individu, les libertés et droits de l'individu, le rôle de l'individu dans la société (et le devoir de s'opposer à toute entrave étatique à la liberté individuelle) se confond avec celle proposée par le libéralisme classique.

La conception sur la liberté et la citoyenneté

Un autre concept-clé dans les lettres incluses dans le volume *Scrisori deschise și alte texte* est celui de liberté. C'est un concept qui, d'ailleurs, revient obséssivement dans les écrits de Doina Cornea, d'avant et d'après 1989. La conception sur la liberté que la philosophie morale offre représente le point de départ pour l'entier projet intellectuel de Doina Cornea. S'opposant de nouveau aux préceptes matérialistes, notre auteur se présente comme étant l'adepte de la thèse philosophique et théologique qui énonce la primordialité de l'esprit sur la matière. Implicitement, Doina Cornea militte pour la restauration d'un rapport hiérarchique juste entre l'esprit et la matière, en culpabilisant l'État d'avoir essayé de réduire les individus à leur dimension purement biologique. Nous avons encore une fois l'occasion de constater à quel point notre auteur prend distance par rapport à la conception marxiste de la liberté et de la citoyenneté. Tandis que le marxisme plaide pour la création progressive d'une citoyenneté passive, le libéralisme est en faveur de la «nouvelle citoyenneté», partie intégrante de la «bonne société» décrite par Seymour Martin

¹ David M. Ricci, *The Tragedy of Political Science. Politics, Scholarship and Democracy*, New Haven et Londres, Yale University Press, 1984, pp. 70-74.

² „factions of citizens must have their interests checked and balanced by those of other factions, so that a compromise constituting the public interest can emerge in the end” (David M. Ricci, *The Tragedy of Political Science. Politics, Scholarship and Democracy*, New Haven & Londres, Yale University Press, 1984, p. 73). On retrouve dans ce paragraphe les lignes fondamentales de la pensée démocratique américaine, présentes également dans *De la démocratie en Amérique* d'Alexis de Tocqueville ou dans les écrits de Seymour Martin Lipset, plus précisément dans son livre *Political Man*.

Lipset dans *Political Man*. Et la «bonne société» ne peut être construite autrement qu'aux moyens de l'éducation d'un citoyen responsable et actif.

Nous observons que, dans l'articulation de ses plaidoyers, Doina Cornea utilise une série d'arguments d'ordre théologique, ce qui permet de dire que son discours dépasse, par son éthicisme, le cadre théorique libéral de l'époque. Ne donnons ici que l'exemple de la conception sur la liberté ! Il est bien clair que l'auteur attribue un sens religieux à la liberté. Elle différencie entre, d'un côté, la liberté intérieure, résultant de la résistance spirituelle, individuelle, possible grâce à un «effort de volonté et d'attention nécessaire pour garder la disponibilité envers un contenu spirituel virtuel», et, d'autre côté, la liberté de droit ou extérieure, comprise en tant que prolongement de la première.

La conception sur la vérité

Quant à la vérité, Doina Cornea la définit comme source de trois vertus théologiques essentielles: la foi, l'amour pour Dieu et l'espoir dans le futur. En conséquence, elle soutient que tout pouvoir qui transgresse les droits à la liberté et à la vérité, tels qu'ils sont définis dans la philosophie morale, doit être condamné pour l'ostracisme contre l'individu. Les ainsi dites «morale communiste» et «morale socialiste» ne sont que des contradictions en termes, montre notre auteur. L'utilisation de ces syntagmes est regrettable, car elle peut créer des confusions à des effets catastrophiques: la manipulation des consciences, la politisation excessive de l'enseignement, la transformation des sciences sociales selon le modèle de la philosophie marxiste-léniniste et des universités dans des fabriques d'intellectuels contrôlés par le parti-État similairement aux robots informatiques, etc.

Par son plaidoyer sur la vérité, notre auteur s'approche beaucoup de la perspective proposée par Rawls et la philosophie libérale – la vérité se trouve dans une multitude de formes, à condition qu'elle ne porte pas la marque de l'intervention de l'État. Le revers de la vérité telle qu'elle est définie par les libéraux serait la vérité unique, la vérité d'État.

La conception sur les effets du totalitarisme

Il est également à remarquer l'importance que l'auteur accorde à la critique du statut de l'individu dans la société totalitaire. Selon Doina Cornea, cet individu est écrasé par l'idéologie réductionniste «stérilisante», est dégradé, stéréotypé; sa conscience est irréversiblement pervertie par le triomphe des valeurs matérielles (l'argent, les relations, le confort) au détriment des valeurs morales, cultivées par les élites d'autrefois. La pensée des jeunes est corrompue et ce, entre autres, à cause de l'utilisation des méthodes d'enseignement quantitatives au détriment des méthodes qualitatives. On assiste à un processus au bout duquel les individus cessent de penser librement².

Notre écrivain ne se limite pas à démasquer les effets pervers de l'idéologie réductionniste sur les individus (la violation de la liberté intérieure et extérieure). Elle essaie de dévoiler aussi les conséquences négatives du marxisme sur la totalité des individus, sur le peuple. Au fur et à mesure du temps, le régime totalitaire

¹ Ariadna Combes, „In loc de Prefață”, in Doina Cornea, *Scrisori deschise și alte texte*, Bucarest, Humanitas, 1991, pp. 10-11.

² Doina Cornea, „Scrisori către cei ce n-au încetat să gândească” (1982), in Doina Cornea, *Scrisori deschise și alte texte*, Bucarest, Humanitas, 1991.

provoque de véritables mutations anthropologiques. Ainsi, les paysans, une fois «les porteurs des valeurs latentes», deviennent des déracinés, habitants inadaptés des périphéries des villes; les ouvriers se retrouvent affaiblis par la classe; les intellectuels arrivent à être recrutés et promus selon des critères compromettants. Il s'agit, donc, d'un ample processus d'aliénation¹, d'un désastre anthropologique déclenché par le régime d'inspiration matérialiste: la destruction des modes de vie (et des coutumes) traditionnels, la décimation de l'élite intellectuelle (et des valeurs transmises d'une génération à l'autre), la modification de l'architecture des villes (et des anciens repères culturels), du spécifique architectonique rural (qui, normalement est différent d'une région à l'autre, en fonction du relief et des traditions populaires). Certainement, il s'agit non seulement d'une modification de l'habitat et du mode de vie mais aussi d'importantes modifications psychologiques affectant la mémoire collective.

L'aliénation justifiée par la lâcheté et la peur constitue, à l'opinion de l'auteur, le résultat de la perte de l'identité personnelle, effet évident de l'homogénéisation. En nous rappelant le personnage Bérenger de *Rhinocéros* d'Eugène Ionesco, Doina Cornea ne fait que souligner sa croyance en une force humaine capable de se défendre contre les psychoses sociales et les obsessions induites à l'inconscient collectif par l'idéologie totalisante – la croyance en une liberté capable d'individualisation –, et, en même temps, sa confiance en un individu responsable, prêt à s'assumer la liberté. On est déjà devant le portrait de plus en plus clair de l'individu libéral.

Certes, pour Doina Cornea, la liberté représente une valeur en soi. Dans ses lettres, la liberté en tant que catégorie théorique est construite principalement à l'aide des arguments fournis par la philosophie morale:

«La condition essentielle dans le processus de restauration intérieure ou de culture des vertus est la liberté: la liberté définie en tant que purification, en tant que libération de tout ce qui est capable d'assujettir: ressentiments, égoïsmes, avidités, soif de pouvoir, mais aussi crainte, lâcheté, mensonge et hypocrisie. La liberté n'est pas ce qu'on reçoit sans effort, par les Constitutions, lois ou décrets. Cette liberté de droit, importante également, reste d'une telle ou telle manière extérieure à nous. La liberté concrète, celle de *facto*, celle qui est intégrée à notre être profond, nous le construisons tout seuls, par un travail intérieur persévérant et de déconditionnement, par un effort d'attention utile pour que nous demeurions toujours ouverts, toujours disponibles envers un nouveau contenu spirituel virtuel, qui nous sollicite afin de l'exprimer, de le témoigner. C'est la liberté qui nous confère de l'authenticité, qui dévoile tant notre unicité, c'est-à-dire notre mode spécifique d'être dans le monde, que notre lien avec l'entier².»

La conception sur la diversité, principe fondamental de la démocratie libérale

Un autre principe libéral que Doina Cornea aime beaucoup est celui de la diversité. À son opinion, le tandem liberté-diversité contribue décisivement à l'épanouissement d'une société: «L'enrégimentement, l'uniformisation écrasent

¹ «Si l'affection défend l'individu contre l'aliénation, la culture [...] défend l'individu contre le déracinement [...]» (notre trad.) – paragraphe de Mircea Eliade, cité par Doina Cornea, *Scrisori deschise și alte texte*, Bucarest, Humanitas, 1991, p. 19.

² Doina Cornea, *Scrisori deschise și alte texte*, Bucarest, Humanitas, 1991, p. 50.

l'énergie, la vitalité, la créativité; ceux-ci mènent à l'entropie. La loi de la vie est la diversité, l'inventivité»¹. La liberté et la diversité se déclinent ensemble. Aucune d'elles ne peut être effective en l'absence de l'autre. Que serait-elle la diversité sans le droit de s'exprimer librement les convictions religieuses, philosophiques, sociales et politiques, sans le droit de s'informer librement ? La réponse à une telle question ne peut nous offrir qu'un tableau abominable, un tableau de l'humiliation de l'homme par l'homme, un tableau de la terreur et de l'abrutissement. Contre la répression de la résistance et de l'opposition face au système, de la pluralité d'opinions et de modes de vie, de la libre compétition, Doina Cornea réclame des mesures immédiates: le respect des droits civils constitutionnels qui garantissent la liberté de conscience, la liberté d'opinion, d'expression, la libre circulation des idées, de l'information, la liberté d'association, de s'organiser et de voyager. Elle demande aussi l'installation du pluralisme démocratique, la séparation des pouvoirs, le recrutement des cadres selon des critères professionnels et non politiques, la libéralisation de la société, de l'économie, de la presse, de l'enseignement et de la culture, l'autonomie de l'Église Orthodoxe Roumaine par rapport à l'État, le respect de toutes les confessions légalement reconnues, la réhabilitation de l'Église Gréco-Romaine, de meilleures conditions de vie (alimentation optimale, assistance sociale et médicale adéquate, etc.).

Ce sont des mesures visant à introduire une réforme générale du système social, économique et politique, des mesures destinées à rendre possible l'instauration de la démocratie libérale (régime fondé sur le pluralisme, le constitutionnalisme et le capitalisme), différente de la démocratie sociale (qui, en économie, remplace le capitalisme avec le socialisme). Doina Cornea est un promoteur convaincu du libéralisme économique, elle plaide pour la décentralisation et la libéralisation de l'économie, le développement du secteur économique privé, la création d'un cadre favorisant l'initiative individuelle et le marché libre basé sur la logique de l'offre et de la demande. Les solutions qu'elle envisage pour la modernisation de l'économie roumaine des années '80 sont: la fermeture des entreprises qui ne réalisent pas de profit, l'autonomie des entreprises d'État dans la conclusion de contrats avec les sociétés économiques de l'Europe Occidentale, la revitalisation du commerce à l'aide des professionnels.

La conception sur la démocratie et le libéralisme

Dans les lettres écrites avant 1989, Doina Cornea défend deux grands projets: le libéralisme et la démocratie. Comme Daniel Barbu le remarque, les deux ne sont pas à confondre:

«Du point de vue historique, le libéralisme et la démocratie constituent deux processus antithétiques: le libéralisme se donne pour objectif la limitation drastique du domaine d'exercice du pouvoir, en échange, la démocratie vise l'extension permanente de ce domaine jusqu'à sa superposition complète sur la société [...]. Néanmoins, il existe un espace conceptuel dans lequel le libéralisme et la démocratie se rencontrent et ce, grâce à une logique commune: l'individu. Tant le libéralisme que la démocratie ont comme point de départ une conception individualiste sur la société. À une seule différence, unique mais extrêmement compliquée: la plupart du temps, ils ne conçoivent pas l'individu de la même manière. Généralement,

¹ Doina Cornea, *Scrisori deschise și alte texte*, Bucarest, Humanitas, 1991, p. 62.

tandis que le libéralisme valorise l'individu pour sa liberté et la singularité de son destin, la démocratie représente l'individu sous le signe de l'égalité et du destin solidaire¹.»

Alors que l'intérêt commun de ces deux projets est, donc, l'individu – le seul acteur légitime dans le processus de légitimation de l'autorité politique –, le totalitarisme (l'antipode de la démocratie) et l'autoritarisme (le contraire du libéralisme) accordent un rôle minime à l'individu². Vu cette antinomie, la résistance anti-communiste se voit obligée de déboucher sur une lutte totale, destinée à instaurer le régime de la liberté civile à la place de la limitation des droits civils, le pluralisme politique à la place de la dictature du parti unique, le multiculturalisme et la tolérance à la place de l'uniformisation culturelle, de l'intolérance et de la haine.

Selon Jeffrey Isaac, «le triomphe du libéralisme» et la chute du système monarchiste à la fin des années '80 se sont produits en plusieurs étapes. Dans une première étape, a eu lieu le «triomphe pratique des institutions démocratiques libérales» (les Constitutions, la séparation des pouvoirs, les systèmes de partis, les élections libres et fréquentes). On assiste, donc, à la normalisation de la politique, à l'institutionnalisation du pluralisme politique et de l'économie capitaliste. La première étape a été suivie par le triomphe du libéralisme «en tant qu'impératif éthico-politique».

Dans ses écrits, Doina Cornea fait appel très souvent à des considérations d'ordre philosophique et éthique. Ainsi, à son opinion, la solidarité dérive de l'amour, la justice – de la vérité, le pluralisme – de la vertu de l'humilité, de la tolérance.

György Konrád, réfléchissant à ses raisons d'être libéral, écrivait: «Parce que je suis sceptique devant tout ce qui est humain, devant notre identité collective; parce qu'à mon avis il n'y a pas d'institutions, de personnes ou de concepts qui soient sacro-saints ou supérieurs à toute critique. À mon sens, le libéralisme est, avant tout, un style: cosmopolite, civilisé, personnel, ironique³». Tout comme György Konrád, Doina Cornea, sans être un philosophe du libéralisme, réussit non seulement à justifier épistémologiquement sa démarche mais aussi à exprimer un état d'esprit et une attitude spécifiques au libéralisme et que les mots n'ont pas toujours la force de transmettre.

En guise de conclusion

On pourrait considérer que l'enjeu central du discours dissident de Doina Cornea est ce que Bruce Ackerman nommait le «retour au libéralisme démocratique révolutionnaire»⁴ et Ralf Dahrendorf, le «rejet d'une réalité insupportable». En fait, le discours sur le rejet soutient celui sur la renaissance du projet politique, sur la réaffirmation des idées victorieuses d'après guerre (démocratie, pluralisme, citoyenneté, etc.)⁵ et vitales pour la reconstruction de la «société ouverte». Il ne s'agit pas de nouvelles idées, elles sont entrées dans le discours politique à la fin du

1 Daniel Barbu, *Republica absentă*, Bucarest, Nemira, 1998, p. 118 (notre traduction).

2 Terence Ball, Richard Daegger, *Ideologii politice și idealul democratic*, traduit par Monica Marchiș, Romana Careja, Olivia Rusu-Toderean, Cristian Urziceanu, Adriana Ciotti et Cornel Ferenczi, Iassy, Polirom, 2000.

3 György Konrád, cité par Jeffrey Isaac, *Democrația în vremuri întunecate*, traduit par Cristina Irimia, Iassy, Polirom, 2000, p. 144. Voir également György Konrád, "Change Wanderings: Reflections of a Hungarian writer", *Dissent*, Spring-Summer 1990, p. 189.

4 Jeffrey Isaac, *Democrația în vremuri întunecate*, traduit par Cristina Irimia, Iassy, Polirom, 2000, p. 142.

5 Ralf Dahrendorf, *Réflexions sur la Révolution en Europe 1989-1990*, Paris, Le Seuil, 1991.

XVIII^e siècle. Ce qui est, néanmoins, nouveau, nous explique Timothy Garton Ash, ce sont les justifications utilisées pour la restauration de ces idées: la suprématie de la loi, la justice indépendante par rapport au pouvoir politique, le gouvernement parlementaire, etc. L'une des plus grandes frustrations des dissidents dans les pays communistes résultait exactement de cette situation les obligeant à refaire toute la démarche de théorisation des idées.

Bien qu'ils aient déclaré ouvertement l'attachement aux désidératas libéraux, les opposants au totalitarisme n'ont pas été tous des supporteurs de la doctrine libérale. Une partie d'eux pourraient être considérés des sympathisants de ce courant politique, des dissidents à vocation libérale, tandis qu'une autre partie d'eux, des libéraux par essence. Cependant, il est intéressant que le discours des dissidents roumains s'est greffé presque entièrement sur les principes qui sont communs aux idéaux libéral et démocratique, laissant l'impression d'une société civile antitotalitaire unitaire de ce point de vue. Immédiatement après la Révolution de 1989, ce fait aurait pu nous déterminer à nous poser une question que Daniel Barbu examine de manière plus approfondie: «Est-il l'anticommunisme la dernière idéologie ?».

Immédiatement après les évènements du mois de décembre, en 1990, Doina Cornea est devenue membre actif de la société civile. Elle a démissionné du FSN (Front du Salut National) qui l'avait cooptée sans lui demander l'accord. Selon Doina Cornea, le FSN représentait un ennemi de la démocratie, condamnable pour le fait d'avoir monopolisé le pouvoir, d'avoir préjudicié les autres partis par sa propagande électorale non loyale, par la «manipulation des consciences», la «désinformation publique», manœuvres mises en œuvre par ses membres, anciennement cadres du Parti Communiste². Selon elle, Ion Iliescu, le leader du FSN, était sans doute un marxiste. Ce ne sont que quelques raisons qui ont déterminé Doina Cornea à continuer son combat pour la dépolitisation des institutions de la démocratie, pour une loi électorale, la réhabilitation du statut de la femme dans la société postcommuniste, etc. De son point de vue, la re-création des partis historiques était essentielle pour la formation des institutions modernes de l'État, car ces partis se trouvent au pôle opposé des «émanations de la Révolution» et du complot. C'est cette conception qui nous mène à considérer Doina Cornea un adepte de la démocratisation par voie non-révolutionnaire, d'une démocratisation tocquevillienne. Et la plupart des principes que Doina Cornea propose dans ses lettres dissidentes appartiennent au libéralisme classique, fondé sur l'idée de liberté en tant que droit négatif et de l'intervention minime de l'État dans la sphère des libertés individuelles.

BIBLIOGRAPHIE SÉLECTIVE

ARENDT Hannah, *Originile totalitarismului*, traduit par Ion Dur et Mircea Ivănescu, Bucarest, Humanitas, 1994.

BALL Terence, Richard DAEGGER, *Ideologii politice și idealul democratic*, traduit par Monica Marchiș, Romana Careja, Olivia Rusu-Toderean, Cristian Urziceanu Adriana Ciotti et Cornel Ferenczi, Iassy, Polirom, 2000.

BARBU Daniel, *Republica absentă*, Bucarest, Nemira, 1998.

CORNEA Doina (1991), *Scrisori deschise și texte*, Bucarest, Humanitas, 1991.

DAHRENDORF Ralf, *Réflexions sur la Révolution en Europe 1989-1990*, Paris, Le Seuil, 1991.

¹ Daniel Barbu, *Republica absentă*, Bucarest, Nemira, 1998, p. 101.

² Doina Cornea, „Scrisoare deschisă adresată domnului Ion Iliescu (II)”, in Doina Cornea, *Scrisori deschise și alte texte*, Bucarest, Humanitas, 1991, p. 167.

GELLNER Ernest, *Condițiile libertății. Societatea civilă și rivalii ei*, traduit par Andreea Poruciuc, lassy, Polirom, 1998.

GRAY John, *Liberalismul*, traduit par Anca Gheauș, Bucarest, Du Style, Bucarest, 1998.

ISAAC Jeffrey, *Democrația în vremuri întunecate*, traduit par Cristina Irimia, lassy, Polirom, 2000.

RICCI David M., *The Tragedy of Political Science. Politics, Scholarship and Democracy*, New Haven et Londres, Yale University Press, 1984.

XIXth Century Romanian Intellectual Anti-Semitism in a Comparative Perspective

■ VALENTIN STOIAN

[Central European University]

Abstract

The article investigates the differences and similarities between Romanian intellectual anti-Semitism and well-known theories of race during the XIXth century. It argues that Romanian anti-Semitism was not infused with theories of race, but based on attacks on the Jewish culture. It finds that, unlike in the case of racists, Romanian anti-Semites envisioned assimilation as a way to get rid of the „Jewish” threat. The article argues that it is the absence of assimilation in the case of Romanian Jews which precluded the development of racial anti-Semitism. The article tries to improve the conceptualization of anti-Semitism by distinguishing racism from other streams of thought.

Keywords

anti-semitism; Holocaust; Jews;
Iorga; Eminescu

Résumé

• *L’article analyse les différences et les similarités entre l’antisémitisme intellectuel roumain avant-guerre et les théories raciales du XXe siècle. Comme principal argument, cet article soutient que l’antisémitisme intellectuel roumain n’est pas fondé sur les théories raciales du XXe siècle, mais sur une forme de refus de la culture juive. A la différence des racistes biologistes, les antisémites roumains considéraient l’assimilation et non l’extermination comme une solution à la « menace juive ». L’article soutient aussi que l’absence de l’assimilation dans le cas des Juifs roumains a eu comme effet l’inhibition du développement de l’antisémitisme raciste. La principale contribution de l’article consiste dans la conceptualisation de l’antisémitisme qui distingue le racisme biologique d’autres formes de la pensée antisémite.*

Mots clés

anti-semitism; Holocaust; Jews;
Iorga; Eminescu

Introduction

In the post-Holocaust world, a vast amount of research has been focused on the origins, means, methods, reasons, and arguments of Nazi anti-Semitism. Due to the centrality of Germany in the Holocaust, the research on anti-Semitism has focused on Germany and has neglected, to some extent, the pan-European phenomenon which was XIXth century anti-Semitism. Romania occupies a particularly marginal position in Western research because of its isolation during the communist period, as well as because of its refusal to admit the existence of the Romanian Holocaust and to fund and encourage research on this topic until 2004. The western bibliography on the Iron Guard is rather small as compared to that on Nazism while the one dealing with the pre-World War I period is even smaller. Actually, most analyses of pre-World War I Romanian anti-Semitism can be found as prefaces to histories of interwar Romania and the Iron Guard. Moreover, only a small number of people, many times personal witnesses and victims of the events in question, have taken up the study of Romanian anti-Semitism. This study seeks to redress such a problem.

In addition to fact that the bibliography on this field is rather small, very little of it is analytic, providing causes and explanations. Most of the literature is descriptive, discussing similar authors and problems, but rarely attempting conceptualizations, explanations and comparisons. Comparatively analyzing Romanian intellectual anti-Semitism could shed answers on several questions and contradictions. William O. Oldson begins his book by stating one of them: if Romania was, as Hannah Arendt calls it, „the most anti-Semitic country in pre-war Europe” how come that its genocide was also associated with the survival of half of the Jewish community in Romania?

How come that Romania bluntly refused to participate in the execution of the Final Solution, just after it had deported hundreds of thousands of Jews to the far-off territories of Transnistria?² Dennis Deletant notes the same contradiction when claiming that, to Marshall Antonescu, Jews were not a racial threat, but unpatriotic and unassimilated inhabitants. Deletant also points to the survival of the assimilated Walachian and Transylvanian Jewish communities.³

Secondly, a comparative investigation of Romanian anti-Semitism could also shed light on another debate still fresh in Western scholarship. An approach related to the intentionalist perspective on the Final Solution sees anti-Semitism in Germany as an „eternal hatred” surviving from pre-Christian times, and forming the backbone of the new, racist anti-Semitism of the Nazis⁴. In this view, there is some similarity or at least compatibility between the anti-Semitism practiced as a „cultural code”⁵ in the XIXth century and the Nazi form of biological racism. Conversely, the other point of view argues for the novelty of the Nazi anti-Semitism, in view of its biological racism.⁶ A comparison between well-known XIXth century biological

¹ William O. Oldson, *A Providential anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth Century Romania*, Memoirs of the American Philosophical Society v. 193, Philadelphia, American Philosophical Society, 1991, pp. 2–3.

² Oldson, *op cit*, p. 4.

³ Dennis Deletant, „The Holocaust in Transnistria: An Overview in the Light of Recent Research,” in *Moldova, Bessarabia, Transnistria, Occasional Papers in Romanian Studies*, ed. Rebecca Haynes, London, School of Slavonic and East European Studies, 2003, p 143–161.

⁴ William W. Hagen, „Before the ‘Final Solution’: Toward a Comparative Analysis of Political Anti-Semitism in Interwar Germany and Poland,” *The Journal of Modern History*, 68, no. 2, June 1, 1996, pp. 351–381.

⁵ Shulamit Volkov, *Germans, Jews, and Antisemites: Trials in Emancipation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 106–118.

⁶ Hagen, „Before the ‘Final Solution’, *op. cit*”, p. 362.

racists and the thinkers of a society which is known to have practiced anti-Semitism as a „cultural code” would shed some light on the argument of compatibility. If there is any similarity between the two, then the adepts of the continuity thesis could argue that there is indeed a continuity between XIXth century anti-Semitism and its Nazi variant.

Thirdly, by examining XIXth century intellectual Romanian anti-Semitism in a comparative perspective, one could focus on aspects relating to its causes and the causes of anti-Semitism in general. Authors seem to point to different factors. William Oldson and Leon Volovici focus extensively on political causes by showing the negative impact on the Romanian intellectuals of the Berlin Congress of 1878 and the humiliation which they felt at being forced by the Western Powers to emancipate the Jews.¹ Other authors stress the importance of economic dislocation during the processes of modernization coupled with the absence of a native middle class.² Yet another argument focuses on the lack of assimilation of the *Ostjuden*, in the midst of a society gripped by romantic nationalism.³ The comparative examination could illuminate readers by observing the accusations which Romanian anti-Semites brought against Jews and discovering which were more frequent.

This article will investigate the particular specificities of Romanian anti-Semitism during the XIXth century. The paper will argue that Romanian anti-Semitism was based on attacks related to the Jewish culture rather than biological anti-Semitism. While the racial strand of anti-Semitism is a product of modernity, economic and religious anti-Semitism argued from a cultural perspective are remnants of a past in which two societies live separately and perceive each other as foreign.

Firstly, such an argument would support the idea that cultural anti-Semitism did not envision mass murder, but assimilation and deportation of those seen as unwilling to assimilate. It would explain why Romanian anti-Semitism was „providential” in the death of so many and the survival of so many others.⁴ Secondly, it would support the thesis that Nazi anti-Semitism was essentially different from anything before or after. While many similarities can be gleamed between the Romanian anti-Semitism and that of persons such as Karl Lueger, the comparison with Gobineau and Chamberlain will reveal large differences. Finally, the argument that Romanian anti-Semitism was based on culture will support an argument which claims that it is a product of the absence of assimilation.

This article seeks to contribute to a better conceptual distinction between racial anti-Semitism and cultural anti-Semitism. The first is the ideology which attributes the „evil of Jews” to biological nature, while the second attacks Jews by focusing on religion and culture. In order to establish this conceptual distinction, the research will focus on the reasons for which the Jew is evil in the anti-Semite’s mind. They can be cultural, in the case in which the Jew has a choice, to assimilate and abandon Jewishness and biological, when evil is inherent. Thus, in this text, the term cultural anti-Semitism will be used to denote a type of anti-Semitism in which the Jew thinks „the wrong way” because of his religion and cultural universe. Racial anti-Semitism will denote the type of argument in which the Jew is evil because of his blood inheritance.

The methodology of this study will be a comparative analysis of different anti-Semitic authors, focusing on understanding their arguments and placing them

¹ Oldson, *A Providential anti-Semitism*, op. cit, p. 9.

² Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: a History of Fascism in Hungary and Rumania*, Hoover Institution Publications 85, Stanford, Calif, Hoover Institution Press, 1970, p. 50.

³ *Ibid.*, p. 52.

⁴ Oldson, *A Providential anti-Semitism*, op. cit, p. 10.

in both their intellectual and their social context. In order to do this, historical literature will allow us to compare the situations in several societies, which vary in their degree of modernization and Jewish assimilation. The period of study has been chosen because it represents the explosion of intellectual anti-Semitism at both a European and a Romanian level. The time-frame is set between two very important moments: the first one is the Emancipation of Jews done by the French Revolutionary Assembly on the 27th of September 1791 and the second is the eruption of the First World War and the rise of the radical ideologies. These are the end limits of an interval of time in which intellectual and pseudoscientific/racial anti-Semitism appeared. During this time, the West saw the emancipation of Jews (immediate in France and gradual in Prussia and Austria), the „march out of the ghetto” and their gradual assimilation. The spread of the ideas of equality of rights to the mass of the population, as well as to most elites and the decrease of the role of religion in the life of both Christians and Jews led to the extinction of the religious anti-Semitism as a force in Western society.

For the purposes of this paper, the term „West” will include countries in which the Jews were emancipated (granted political and civil rights) in the early and mid-XIXth century and by the turn of the XXth had undergone a process of assimilation (adopted norms and customs of mainstream society). France and Germany, the two countries which had the most progressive Jewish legislation by the 1870s will be discussed. Conversely, in Romania (especially Moldavia), traditional Judaism continued to survive and assimilation was refused by both the authorities and by the Jews themselves. Jews continued to live as an alien element, wearing traditional clothing and living according to traditional community rules, and, at the same time, suffered persecution from the authorities by being expelled, deported or arrested.

The case studies on which the research is based have been carefully selected: on the one hand, the two main theoreticians of XIXth century racism, J.A. Gobineau and H.S. Chamberlain, on the other three towering representatives of Romanian nationalist thought, M. Eminescu, Nicolae Iorga and A.C. Cuza. In the first case, H.S. Chamberlain was deeply admired by the Nazis, was visited by Hitler and Alfred Rosenberg entitled his book *The Myth of the XXth Century* as a response to his *Foundations of the XIXth century*. In the second case, the influence of Iorga and Eminescu on Romanian thought is impossible to underestimate. Thus, these choices are highly representative of the strands of thought which they illustrate.

The situation of Jews in Romania and the West during the XIXth century

The West –The Emancipation and its effects

During the post-Emancipation period, Jews in Western Europe have to deal with the consequences of assimilation. Jewish individuals begin to enter the professions and to establish a social position. Religion is treated as a private matter so church and synagogue attendance drops dramatically. Even conversion is not anymore seen as an act of betrayal by many secularized Jews, but a „ticket into the modern society”¹. The community-centered life of traditional society breaks down and a new, individual-centered way of living emerges. Jews in Western Europe had to adapt in just one generation, as compared to the rest of the European societies which did it in several². Thus, in a very short time, Jews become indistinguishable from their fellow citizens.

¹ Paul Johnson, *O Istorie a Evreilor*, trad.. Irina Horea, Bucureşti, Hasefer, 2001, p, 150.

² Fritz Richard Stern, *Dreams and Delusions: The Drama of German History* (New Haven: Yale University Press, 1999), 101.

In France, emancipation occurs immediately and in full. Anti-Semitism is rejected in the name of freedom and equality for all citizens. The Damascus affair, an oriental complication of the French foreign policy in which the French government sees it as more expedient to blame some oriental Jews, or at least to tolerate such accusations, of a ritual killing leads to the resignation of the prime-minister which had thrown such accusations. Therefore, France comes out as the most liberal country in its Jewish policy¹. Anti-Semitism disappears as public policy and from the minds of most people („Decent people, Jews and non-Jews alike, did not attribute much weight to the so-called Jewish Question“)².

According to Eugen Weber, modern anti-Semitism emerges in late XIXth century France, after the arrival of unassimilated Eastern Jews, chased by Russian pogroms. This phenomenon leads anti-Semites to lump together assimilated Jews with their unassimilated brethren.³ France is the birthplace of the new form of anti-Semitism also according to Paul Johnson. Johnson stresses the pseudo-scientific stratum of anti-Semitism, which is given by such authors as Joseph Arthur de Gobineau, Ernest Renan and Edouard Drumont⁴.

The German lands present a much more interesting case, offering anti-Semitism derived out of a biologized form of the cult of the Germanic race and of romantic German nationalism. Leon Poliakov views German romanticism and particularism, the opposite of French messianic universalism as the „root of evil“⁵. In Germany, emancipation is gradual and is initiated under French occupation, to be completed only in 1871 by the German Empire. However, in the militarist Germany, its *sanctum sanctorum*, the officer corps, is not accessible to Jews.⁶

Richard Wagner stands out as the most prominent anti-Semite in mid XIXth century Germany. From the cultural protégé of a rich Jew, Wagner turns pan-germanist and elaborates powerful works denouncing Judaism in music and glorifying the Aryan race⁷. His view is that assimilated Jews are the most evil of them all because they integrated themselves into a certain society and destroy it by destroying its art. According to Wagner, art needs to be emancipated from the Jewish dominance. He follows his own advice in his works such as the *Ring of the Nibelung* or *Parsifal*, which all deal with Germanic mythology, seen as the true embodiment and spiritual guide of the German people.

Romania and the Absence of Emancipation

Romania regulates anti-Semitism after the adoption, despite the protests of the Great Powers and the Universal Israelite Alliance, of article 7 of the 1866 constitution, which forbade any non-Christians from acquiring political rights. During the 1866-1879 period a series of expulsions of Jews from villages are undertaken, ordered by Ion Bratianu in 1866 and by Mihail Kogalniceanu in 1869⁸.

1 Leon Poliakov, *Istoria Antisemitismului*, trad. Lelia Balus, vol. 3 Bucureşti, Hasefer, 1999, p. 349.

2 Schmucl Almog, „Theorizing About Antisemitism, the Holocaust and Modernity,” *The Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism*, accessed February 15, 2013, <http://sicsa.huji.ac.il/modernity.html>.

3 Eugen Joseph Weber, *France, Fin de Siecle*, Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 1986, pp. 130–140.

4 Johnson, *O Istorie a Evreilor*, op cit, pp. 300–302.

5 Poliakov, *Istoria Antisemitismului*, op. cit 3:373 ; George L. Mosse, *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich* New York, Schocken Books, 1981.

6 Jacques Le Rider, *Modernitatea Veneza Si Crizele Identitatii*, trad. Magda Jeanrenaud Iasi: Editura Universitatii „Al. I. Cuza,” 1995, p. 211.

7 Poliakov, *Istoria Antisemitismului*, op cit. 3, p. 487.

8 Carol Iancu, *Evreii Din Romania, 1866 -1919: De La Excludere La Emancipare*, trans. Carol Litman, Bucuresti, Hasefer, 1996, p. 71.

Analyzing popular Romanian anti-Semitism, Carol Iancu notes the predominance of the xenophobic and the economic factors, combined with the religious one. Religious anti-Semitism had as a main factor the attack on traditional Judaism, still harbored by most Romanian Jews and denoted by such acts as the profanation of holy Jewish books, refusal to build synagogues and especially the perpetuation of humiliating forms of oath-taking.¹ Economic anti-Semitism is based on the perception that Jews form an exploiting class, destroying the backbone of the nation by introducing capitalism and creating a middle class between the large landowners and the peasants, a class that destroys the unity of the nation and leads to its impoverishment by taking away an undeserved part of the national income². In 1866, a petition against Jews claims that they have taken up the commerce, industry and artisan shops. Bratianu accuses them of monopolizing commerce in order to destroy the Romanian nation³.

Unlike their Western counterparts, Romanian Jews were clearly distinguishable by their manners of speaking and dressing. Their black robe, beard and specific hair arrangement, made Marcel Emerit, not an anti-Semite by far but a progressive Frenchman, see them as an invasion of dirty, humpbacked foreigners⁴. This conspicuous difference allowed the formulation by the Romanian officials of a type of anti-Semitism, related to the „quality” of the Jews, justifying the lack of emancipation by pointing to poverty and lack of assimilation⁵.

It is on this backdrop that Romania takes part in the 1877-1878 Russo-Turkish war. At its end, it is forced to remove article 7 of the constitution, granting political rights to Jews. This crucial moment is seen by many in the intelligentsia as an impermissible interference by the Great Powers in the internal affairs of the young state⁶. In order to do what they desire, but at the same time, please the Great Powers, the Romanians adopt naturalization on an individual basis, and link it to complicated bureaucratic procedures. This makes C.A. Rosetti to admit that the Romanians had managed to solve the problem without submitting to the spirit of the Berlin Treaty⁷.

Anti-Semitic Arguments: cultural and biological

This paper defines two categories under which writings and writers will be grouped. The first will be named „cultural anti-Semitism” and the second will be termed „biologic anti-Semitism”. These categories have been developed based on the different types of arguments that anti-Semitic literature uses in order to justify the perniciousness of Jews. It will be argued that under the first label, the „guilt” is something subjective, pertaining to a culture or a religion but which can be changed in the individual person by conversion and assimilation. The second category, postulates an objective guilt which is inherent in the nature of a race and which cannot be changed.

Cultural anti-Semitism is a strain of thinking which sees the „guilt” of Jews in their culture, of religious or social inspiration. Such a belief starts from the premise that it is „nurture” rather than „nature” which mostly influences the individual and that the nurture of the Jew makes him evil. According to such writings, Jewish

¹ *Ibid.*, p. 125.

² *Ibid.*, p. 128.

³ *Ibid.*, p. 130.

⁴ C. Iancu, *Ebreii Din Romania*, op. cit., p. 114.

⁵ Oldson, *A Providential anti-Semitism*, op. cit., p.139.

⁶ *Ibid.*, p. 41.

⁷ *Ibid.*, p. 90.

culture would nurture a disdain of „healthy” work, a desire to live off the products of others, an intended isolation and hatred of non-Jews. As a result, Jews are accused of engaging in intentionally unfair business practices in regard to non-Jews and fair practices in regard to other Jews.

The other strand of thinking, biologic anti-Semitism is a combination of anti-Semitism and biological determinism. The first element is the restatement of classical attacks on Jews. These include the evil of their religion, which is materialistic and not metaphysic, precluding thus true salvation, their economic behavior and their weak biological traits that make them effeminate and unable to fight. The justification that is attached to such beliefs is not anymore cultural-the evil enters „the blood”¹.

Biological determinism can be understood as the doctrine which claims that it is the biological traits that determine moral and intellectual qualities, or, that at least, these are in a close relationship. In this paradigm, moral and intellectual traits depend on „nature” rather than culture-they are unchangeable by individual striving and will. Moreover, outward appearance can be a clear indicator of the inner qualities or defects: black skin color can signify low intelligence and a hooked nose a predisposition to trickery, manipulation and deceit in financial occupations. Another premise of biological determinism is that moral and intellectual as well as physical traits are inherited and common to all individuals of the same „race.” Finally, races are defined not only by biological characteristics, but predominantly by their moral ones.

Gobineau and Chamberlain

J.A. de Gobineau

J.A. de Gobineau begins his book, *An Essay on the Inequality of the Human Races* by claiming that the violent death of civilizations is due to a common cause. He attacks the classical theories which claimed that civilizations fall because of fallen morals, luxury, decay of religious ideas, bad government institutions or vice. He contradicts ancient authors that had attempted to use these factors to explain the fall of the Roman Empire².

After having rejected these claims, he defines degeneration as the dilution of the racial principle out of which a certain nation had arisen. Racial degeneration is the true cause of the decay of civilizations, Gobineau claims. The degenerated man lacks the same blood as the original one, is not as strong or moral due to the mix of heterogeneous elements in his blood³. Because a superior people, at the same time, needs to expand and to subject inferior peoples and to mix with its new subjects, degeneration is unavoidable⁴. Gobineau argues for the inequality of the human races by pointing to the absence of great men or scientific inventions among such civilizations as the Huron Indians or the aborigines of Australia, or the absence of free and superior political institutions among such peoples⁵. He views political institutions and technological progress as another result of the moral characteristics inherent in the blood of the race.

¹ Neil Gregor (ed), *Nazism*, New York, Oxford University Press, Oxford Readers, 2000, pp. 279–283.

² Joseph Arthur comte de Gobineau, *Eseu Asupra Inegalitatii Raselor Umane*, trans. Andreea Năstase, Bucureşti, Incitatus, 1995, pp. 12–19.

³ *Ibid.*, p. 27.

⁴ *Ibid.*, pp. 29–32.

⁵ Gobineau, *Eseu Asupra Inegalitatii Raselor Umane*, *op cit.*, pp. 40–45.

The next section of the book is dedicated by Gobineau to explaining the natural or racial origins of the decay of the human civilizations. He begins by supporting the idea that humans originate from the same ancestor. According to him, the original races have separated from times immemorial due to large differences in climate or natural conditions present in those periods. Then, he claims that these convulsions of the planet have disappeared today, thus precluding any natural modification in the conformation of the human races and making their distinctions permanent¹. Eventually, Gobineau tries to reconcile racism with the religious belief in a common origin of mankind by rhetorical devices. In the absence of more scientific arguments, he is forced to recur to speculation and myth in a hyperbolic form:

„In this situation, the atmospheric conditions were making themselves felt due to the general lack of equilibrium. The struggle between Earth, Fire and Water brought about quick variations of the humidity, drought, heat and cold and the exhalations of a still moving soil exercised upon beings an effect impossible to resist [...] This nature, so well endowed, exercised on itself and in human being changes so powerful that today they have become impossible”².

Finally, based on biblical genealogy, Gobineau arrives at the definition of the three original races. Whites are the descendants of both Japhet and Sem (thus allowing Jews closer to the superior race) and blacks are the descendants of Ham. However, Gobineau cannot explain what the „Yellows“ are in this scheme³. Then, Gobineau claims that these „secondary“ races do not exist in pure form and that the present-day „tertiary“ races are sub-types of the original principle. Eventually, by mixing, a „quaternary“ category will be created there will be a homogenization of all peoples.

Gobineau first argues for the inequality of these races in beauty, strength, intelligence and then he creates the hierarchy of races. He places blacks at the end of the scale, blaming them for being closest to animals, simply powerful in sensations but not intelligence, eating everything, and being unstable emotionally. The yellow race is predisposed to apathy, endowed with weak desires and a tendency to mediocrity and imitation. The whites are energetic, practical, intelligent, more powerful and better able to endure hardship, much more idealistic and lovers of freedom⁴. Jews belong in the end to the white race, but with some black elements, thus allowing them a place never to be seen again in other racist authors.

H.S. Chamberlain

H.S. Chamberlain's immense book, *The Foundations of the XIXth Century* is a monumental work, haunted by the specter of a gigantic duel of civilizations between the two pure races left in history: the Teutons or Germanics and the Jews. The first are metaphysical and intelligent, the second a racial monstrosity, barren intellectually and dominated solely by will. It is much more optimistic about the final triumph of the Germanics and owes very much to Social Darwinism, developed in the 50 years since Gobineau⁵.

Chamberlain starts by describing the importance of Race as the key principle of explanation in history. He defines races based on a mix of craniology and physiognomy: a race is the grouping of individuals with the same physical and moral

¹ *Ibid.*, p. 100.

² *Ibid.*, p 101.

³ *Ibid.*, p 107.

⁴ Gobineau, *Eseu Asupra Inegalitatii Raselor Umane*, op. cit., p. 148.

⁵ Mosse, *The Crisis of German Ideology*, op cit., p. 63.

characteristics. Race is the key to explaining everything from Greek poetry to the decay of Rome. Then, Chamberlain derives the Five Cardinal Laws of Race—the principle by which a superior race is born: the presence of excellent material at the origin, the maintenance of a pure race by inbreeding, the acceptance of limited mixing with other good races, the presence of artificial selection and the rejection of mixing with degenerate or alien races¹. Nation-states, according to Chamberlain, allow the maintenance of pure races, as they comprise individuals of only one race and lead to the formation of the race's elite, while multinational empires promote the mixing of races².

The next chapter is dedicated to the entrance of the Jews into the history of the West. Chamberlain begins by accusing the Jews of maintaining themselves pure while destroying the purity of Indo-Europeans by infiltrating them³. The alien character of the Jews and the difference in their moral character from the Indo-Europeans is revealed by the fact that Jews simply cannot understand the revelation of Christ. Christ is, according to Chamberlain, a Savior who suffers and Christianity is a metaphysical religion. However, Jewish nature is purely materialistic. In Chamberlain's view, this led Jews to become such great financiers during the ages and to determine princes who needed their money to keep them around⁴.

Next, Chamberlain delineates the history of the Jew: The Jew was formed by the mix of a Semitic tribe, the Syrians inhabiting Palestine during Biblical times and the Aryan Amorites. Chamberlain claims that after a disastrous conquest of Palestine, only a small portion of the inhabitants survived and these, led by a priestly caste, created a pure race by organized inbreeding inscribed as religious law⁵. The low moral character of the Jew is taken from his Bedouin-Semitic ancestor and his „Jewish nose” from the Hittite Syrians⁶. Finally, any good that might have come into the Jewish blood is derived from the Aryan Amorites. The Amorites were a brave people but, because of their own divisions and love of war, allowed the Israelites to conquer them during the reign of David. This bravery was then passed on to the Jews.

Chamberlain maintains that, conscious that their existence is a sin against the race, the Jews decided to maintain themselves a pure race. This was accomplished by falsifying their own history and by inscribing a religious duty to reject breeding with other races. The mix with other races would have led the Jews to the unavoidable destruction which is the characteristic of the mongrel races⁷.

When detailing the moral characteristics of the Jew, Chamberlain describes the original Semite as unable to comprehend anything deep, scientific or religious. There is only selfishness and inability to transcend the Ego in both Semitic religion and art. Moreover, there is no concept of individual freedom, but only subjection to the group, no tolerance but only a predominance of the Will. The Will is the absolute quality of the Jew, which determines all others: it precludes the existence of imagination and thus creates a religion based on absolute obedience to a law which is a contract-like relation to God. Fables rich in symbolical content are turned into simple narratives, much in contrast to the Christian religion, made up of mystery, symbolism, faith and inner revelation⁸.

¹ Houston Stewart Chamberlain, *Foundations of the Nineteenth Century*, New York, John Lane Company, 1911, pp. 280–284.

² *Ibid.*, p. 295.

³ *Ibid.*, p. 332.

⁴ *Ibid.*, pp. 340–350.

⁵ *Ibid.*, pp. 358–360.

⁶ *Ibid.*, pp. 370–375.

⁷ Chamberlain, *Foundations of the Nineteenth Century*, op. cit, 390–392.

⁸ *Ibid.*, pp. 400–422.

Opposite to the Jew stands the Teuton or the Germanic. It is the other true pure race, who twice saved Europe from racelessness: firstly teutons destroyed the Roman Empire and then accomplished the Reformation¹. Chamberlain purports to draw the picture of the Teuton. He is distinguished by a desire for individual freedom and by loyalty. The Teuton selects his own masters and is loyal to them to the death. The Teuton has a tendency to the ideal, as delineated by Kant's moral philosophy, but also to practical inventions such as the invention of the railway or the steam engine². In a few words, all the desirable moral characters belong to the Teuton, the creator of Reformed Christianity, of metaphysics and of science, contrasted to the Jew, who is barren, has a purely materialistic religion and makes nothing but money.

Romanian Anti-Semitism: Eminescu, Iorga and Cuza

Mihai Eminescu

Mihai Eminescu attacks Jews because he believes that the capitalist economy, which the Jews are the carriers of, will eventually bring the ultimate destruction of the Romanian peasantry³. Eminescu argues that, in Romania, ethnic Romanian must predominate in all sectors and minorities can be accepted only if they do not predominate anywhere. Only this way, Eminescu claims, all sections of the society can be infused and guided according to the interest of the Romanians. In his articles *Usury (Uzura)* and *The Effects of Usury in Romania (Efectele Uzurii in Romania)*, Eminescu develops the idea that, however, Jews predominate in trade and act as intermediaries between peasants and the urban classes⁴. Due to the peasants' lack of education and their inability to commercialize their products, Jews extract an unworked profit out of activities such as usury (the flow of money into the villages) and the sale of agricultural products in the cities and of alcoholic beverages into the villages⁵. The economic „transmission belt” between the villages and the cities is made up of an alien element, which refuses assimilation and does not act in accordance with the interests of the Romanian nation as a whole.

Only the complete assimilation and dispersion of Jews in multiple sectors of the economy can allow the nation to survive and prosper⁶. The best way to assimilate is, according to Eminescu, to give up Yiddish and particular dressing habits⁷. However, although he demands assimilation, Eminescu strongly opposes the possibility of a massive granting of rights to Jews. In two articles in *Timpul*, published in the period around the Berlin congress, one in 1876 and another in 1879, Eminescu strongly opposes any massive granting of rights to Jews. He uses the following argument: Jews are by necessity parasites and granting rights to 600.000 Jews would force the 700.000 Romanian peasants to produce enough food to feed them also. In such a situation, there would be a „Jew at the table of each Romanian peasant”⁸.

¹ *Ibid.*, p. 512.

² Chamberlain, *Foundations of the Nineteenth Century*, op. cit, pp. 539–552.

³ Leon Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, 1st ed, Studies in Antisemitism Oxford, England: Published for the Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, Hebrew University of Jerusalem by Pergamon Press, 1991, pp. 12–13.

⁴ Dumitru Murăraşu, *Nationalismul Lui Eminescu*, Bucureşti, Pacifica, 1994, p. 110.

⁵ *Ibid.*

⁶ Murăraşu, *Naționalismul lui Eminescu*, p. 111.

⁷ Joachim-Peter Storfa, *Scrierile Politice Ale Lui Mihai Eminescu*, trans. Maria Sass, Bucureşti, Paideia, 2003, p. 64.

⁸ *Ibid.*, p. 65.

Nicolae Iorga

Iorga starts from the same romantic-nationalistic premise: the interests of the nation can be expressed only by ethnic Romanians. According to Iorga, in a country that has people of different ethnicities, there should be a dominance of the majority. National minorities, those that have taken part in the struggles of the Romanian people and have created a distinct culture have the right to have this culture protected. However, the protection extends only as long as the minorities don't act politically, admit the predominance of the majority and are loyal to the Romanian state. However, due to the Jews' lack of national culture and predominance in the area of trade, they do not deserve the status of a national minority¹. However, as long as they don't threaten the exclusive Romanian control in any sector Iorga Jews can be accepted². For Iorga, the Jewish problem is a mostly an economic one and can be remedied by spreading Jews around in the economy, turning them to physical labor and thus defending the life of the nation³.

Once again, as in many other authors, Iorga's practical conclusion out of this argumentation is that Romanians must take over their own economy and build the economic component of their national state by themselves. Romanians must eliminate the predominance of Jews in this sector. Due to the Jewish inability and unwillingness to assimilate, even after being granted political rights in 1878, and even a possible conscious organization with the stated goal of colonizing Romania, the Jews cannot represent the interest of the collective Romanian nation. Therefore the economy cannot be left out of predominantly Romanian hands⁴.

In another one of Iorga's works *Istoria evreilor în Terile noastre*, (History of the Jews in Our Lands) one can follow the same argument as in *Iudaica*. Jews came in Romania from two different sources: the Sephardic, or Spanish Jews, came as merchants starting the XVIth and XVIIth centuries. They came from the Ottoman Empire, where they resided after their expulsion from Spain and fulfilled important finance-related functions at the courts of the Romanian princes⁵. The most important example that Iorga quotes is the presence of many Jewish money lenders in the group of creditors that Michael the Brave slaughtered⁶. With the increase of the influence of the Ottoman Empire, the influence of the Jewish moneylenders increases also, and the apogee is reached in the Phanariote period⁷. To exemplify this, Iorga shows that around 1663, Jews are observed as innkeepers in the Romanian villages and that during the time of Constantin Brancoveanu, the Synagogue in Bucharest was built⁸. However, these Sephardic Jews are very few and end up assimilating in the more developed society of Wallachia.

According to Iorga, the influx of the „bad Jews” starts from the north, from Poland and Galititia. These become pests for the villages, they sell drinks to destroy the peasants, use credits, fake testimonies and forged documents. Jews take advantage of their influence around the court to get to be recognized as a guild in Moldavia⁹. One important impulse given to this migratory flux is the annexation of Galititia by the Austro-Hungarian Empire. It leads to their expulsion and their relocation to Romania. The Austrian occupation of the Romanian lands during the

¹ William O. Oldson, *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga*, East European Monographs no. 5 Boulder [Colo.], East European quarterly, 1973, p. 85.

² *Ibid.*, p. 85

³ *Ibid.*, p. 87.

⁴ Nicolae Iorga, *Iudaica*, Bucureşti, Bucovina, 1914, pp. 12–17.

⁵ Nicolae Iorga, *Istoria Evreilor Din Terile Noastre*, Bucureşti, Socec, 1913, pp. 4–5.

⁶ *Ibid.*, p. 7.

⁷ Iorga, *Istoria Evreilor*, op. cit, p. 11.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*, pp.14–17.

Napoleonic wars and the help given by the Jewish international agency only aid the „invasion”. Moreover, the granting of privileges to some Jews only determines them to bring more of their fellows¹.

The last stage in Iorga's imagined Jewish plan to colonize Romania takes place after the defeat of the 1821 revolution, when Jews take over the financial assets of those formerly loyal to Tudor Vladimirescu. Taking advantage of their economic and demographic powers, the Jews „surround” the Mitropolie of Iasi by taking over the abandoned Greek schools and setting up their commercial sites². Despite the favorable intentions of the 1848 revolutionaries and of A.I. Cuza, the Jews refuse to assimilate and serve the Romanian nation. For example, according to Iorga, A.I. Cuza's law which allowed the Jews to become citizens in case of special merits was undermined from the beginning, as Jews refused to have special merits³. Thus, the anti-Semitic measures, such as those of Kogalniceanu and Bratianu were justified as a measure of national self-defense against the economic Jewish peril⁴.

By reading this work, one can see Iorga's distinction between the „good” assimilated Walachian Jews and the „bad” unassimilated Moldavian one. What one can deduce from here is Iorga's belief that assimilation is possible. Radu Ioanid quotes another example to support Iorga's belief in the possibility of assimilation: „I urge the Jews to abandon Zionism and Maccabeism, to give up the two-homeland system and to find their way into the Romanian soul, a road which is not closed to them, as long as they don't close it”⁵. However, in Iorga's view it is important that the Jewish community offer itself up for assimilation before the Romanians can grant them anything, rather than the normal process, which occurred in the West, of emancipation as a prelude to assimilation.

A.C. Cuza

The most famous Romanian anti-Semite before the emergence of fascism and the mentor of C.Z. Codreanu was A.C. Cuza, a professor of political economy at Iasi. Cuza founded, together with Iorga the „Nationalist Democratic Party” and edited the newspaper „The Romanian Nation”. After Iorga's 1922 break with him, Cuza continues his virulent anti-Semitic attacks and founds together with N.C. Paulescu, another fierce anti-Semite the „National Christian Union”. They edit the newspaper „The National Defense.” Cuza's last party is the famous LANC-Liga Apararii National Crestine, „The League for the National-Christian Defense” (the place for the start of Codreanu's political career). Cuza also participated in the late 30s in the last government before the royal dictatorship, the government which established the anti-Semitic legislation and took away the citizenship of the Jews. The pre- World War I phase of Cuza's Anti-Semitism is strongly focused on the idea of the Jew as an economic and ethnic threat⁶.

One of Cuza's most famous works is his attempt of scientific contribution to the field of political economy, called *Despre poporatie*. Cuza starts his excursus from the Malthusian theory of limited resources and Darwin's idea that populations tend to reproduce until they reach the limit of the resources available. These resources have an absolute limit: the limit of the planet or of space and a relative limit: what the population can produce at the time with the available technological means.

¹ *Ibid.*, pp. 15–20.

² *Ibid.*, pp. 20–25.

³ Iorga, *Istoria Evreilor*, *op. cit.*, p. 36.

⁴ *Ibid.*, pp. 38–41.

⁵ Radu Ioanid, „Nicolae Iorga and Fascism,” *Journal of Contemporary History*, 27, n° 3, July 1, 1992, pp. 467–492.

⁶ Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism*, *op. cit.*, p. 23.

The increase of the relative limit by technological innovation or innovation in the sphere of social organization is what is generally called progress¹.

Cuza starts to analyze the rise and fall of nations and claims that individuals must procure by means of sustenance in a way that avoids two extremes: one the one hand the over-exhaustion of their forces by working too much for a nourishment lower than the energy consumed to get it and, on the other hand, the atrophy caused by insufficient work for food². This makes agriculture, the profession which requires most physical effort, the most noble and healthy of all professions, and the one which produces the best people³. Then, Cuza likens nations to individuals. He claims that, like an individual must exercise all its organs, a society must exercise all its classes by their struggle against each other. As long as the struggle is kept within the nation, all is fine and the nation can survive and prosper⁴. Cuza's comparison between a nation and an individual and between classes and organs is the key to linking the Malthusian theory with the theory of nationality.

Cuza argues that the insertion of a parasitic people in the middle of the nation leads to a struggle which this time has negative effects: the destruction of the healthy element of society, the peasant class. This has, as a final effect, the eventual extinction of the nation by the withering away of the other organs⁵. Therefore, the only possible solution is the expulsion of any foreign bodies out of a healthy nation and the full social harmony between the lower classes and the upper classes. In order for the ruling class, which is the one entrusted with the direction of the nation, to truly represent its interest, it must be in direct rather than mediated contact with the healthy element of the nation, the peasantry. Thus, Cuza attacks the practice of using Jewish rentiers as middlemen between the Romanian land-owners and the Romanian peasants. The peasantry is also important for renewing the urban classes, which cannot survive by themselves but need a fresh infusion of people at regular intervals⁶. Cuza's conclusion is that civilizations have risen and fallen through the destruction of their peasant classes and his practical proposal is the elimination of any foreign elements from the body of the nation⁷.

In *Nationalitatea in artă*, Cuza discusses national artistic production. He starts from claiming that art is the product of the nation and belongs to it. Only nations that can produce culture are worthy of being called nations⁸. Then, he explains that whatever an individual creates is determined by his or her national make-up, being the expression of the national soul as much as that of the individual. The nation is to be understood here as not just the community of individuals, but also the natural environment and the language as a living entity⁹.

Jews are, according to Cuza, culturally sterile because their unique culture is determined solely by their religion. They miss the link to a natural landscape of a fatherland and to a national language. Yiddish is, in Cuza's view, a mix of other languages, but not a natural language capable of creating and nourishing a culture.

1 A.C. Cuza, *Despre Poporatie: Statistica, Teoria, Politica Ei, Studiu Economic Politic* Bucuresti, Imprimeriile „Independenta”, 1929, pp.410–417.

2 *Ibid.*, pp. 440–441.

3 *Ibid.*

4 *Ibid.*, p. 443.

5 Cuza, *Despre Poporatie*, op. cit. pp. 450–51.

6 *Ibid.*, p. 447.

7 *Ibid.*, p. 449.

8 A.C. Cuza, *Naționalitatea în Artă: Principii, Fapte, Concluzii*, București, Institut de Arte Grafice și Editura, 1908, p. 5.

9 Cuza, *Despre Poporație*, op. cit., pp. 10–12.

Heinrich Heine is the best example of Jewish sterility, as his poetry, although expressed in German only shames that language. However Goethe, a real German can truly express the German soul. Cuza concludes that the practical results of his study are: the necessity to promote nationality in schools, the necessity of eliminating from the economy the Jews, which cut the link between the peasants-the keepers of the Romanian soul- and the artists and leaders, the expulsion of the Jews from the national territory and the promotion of national culture at all costs¹.

Conclusion

By the comparative examination of Romanian and Western intellectual anti-Semitism, the paper has brought evidence to support the argument that Romanian intellectual anti-Semitism in the XIXth century was based on attacks against the Jewish culture. As can be seen from the writings of Iorga and Eminescu, assimilation is the key to integration in the Romanian mainstream. What had to be destroyed was Jewish culture, especially the culture of the poor and unassimilated Moldavian Jews and not the Jews themselves. On the other hand, the theories of Chamberlain could lead to nothing but complete expulsion or extermination. His emphasis on the Jews as a racial monstrosity and intrinsic enemies of the superior Teutons leave little doubt to his solution to the „race question”. Even the most virulent Romanian anti-Semite of all, A.C. Cuza did not envision mass murder. His arguments, at best, demand expulsion and confiscation of assets, as well as the famous *numerus clausus*. On the contrary, Chamberlain’s view of a permanent struggle of races must conclude with the total victory of one.

The article also argued that the lack of assimilation was the key variable to understanding the specificities of Romanian anti-Semitism. Only without assimilation, the distinction between „good” (assimilated) Jews and „bad” (unassimilated) Jews can exist. It is not surprising that Iorga, Cuza and Eminescu all came from Moldova, where Jewish poverty and lack of assimilation was at its peak. Conversely, where the unassimilated Jews have disappeared can racial anti-Semitism flourish. Both Gobineau and Chamberlain came from societies where Jews were virtually indistinguishable from others.

Romanian cultural anti-Semitism was the justification for the deportation and murder of between 280 000 and 380 000 Jews². Most of the victims were Jews from Bessarabia and Transnistria. Conversely, most of the Jewish Community in the Old Regat survived. This article has argued that it was in the XIXth century when the ideas which led to the drama of the XXth were crystallized. By focusing on XIXth century intellectual arguments, the article offered a possible explanation of the contradictions of the events in the XXth.

¹ *Ibid.*, pp. 17, 26, 100, 131.

² International Commission on the Holocaust in Romania, *Final Report*, Iași, Polirom, 2005, p. 388.

BIBLIOGRAPHY

- ALMOG Schmuel, „Theorizing About Antisemitism, the Holocaust and Modernity”, *The Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism*, Accessed February 15, 2013. <http://sicsa.huji.ac.il/modernity.html>.
- CHAMBERLAIN Houston Stewart, *Foundations of the Nineteenth Century*, New York, John Lane Company, 1911.
- CUZA A.C., *Despre Poporăție: statistică, teoria, politica ei. Studiu Economic Politic*. București, Imprimeriile „Independența”, 1929.
- CUZA A.C., *Naționalitatea în Artă : Principii, Fapte, Concluzii*, București, Institut de Arte Grafice și Editura, 1908.
- DELETANT Dennis, „The Holocaust in Transnistria: An Overview in the Light of Recent Research”, in Rebecca Haynes (ed), *Moldova, Bessarabia, Transnistria, Occasional Papers in Romanian Studies*, London, School of Slavonic and East European Studies, 2003.
- GOBINEAU Joseph Arthur, *Eseu asupra inegalității raselor umane*, translated by Andreea Năstase, Bucuresti, Incitatus, 1995.
- GREGOR Neil (ed.), *Nazism*, New York, Oxford University Press, Oxford Readers, 2000.
- HAGEN William W., „Before the ‘Final Solution’: Toward a Comparative Analysis of Political Anti-Semitism in Interwar Germany and Poland”, *The Journal of Modern History*, 68, n° 2, June, 1996, pp. 351–381.
- IANCU Carol, *Evreii Din Romania, 1866 -1919: De La Excludere La Emancipare*, translated by Carol Litman, București, Hasefer, 1996.
- International Commission on the Holocaust in Romania, *Final Report*, Iași, Polirom, 2005.
- IOANID Radu, „Nicolae Iorga and Fascism”, *Journal of Contemporary History* 27, n° 3, July 1992, pp. 467–492.
- IORGA Nicolae, *Istoria Evreilor Din Terile Noastre*, București, Socec, 1913.
- IORGA Nicolae, *Iudaica*, București, Bucovina, 1914.
- JOHNSON Paul, *O Istorie a Evreilor*, translated by Irina Horea, București, Hasefer, 2001.
- LE RIDER Jacques, *Modernitatea Vieneză și crizele identității*, translated by Magda Jeanrenaud. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza,” 1995.
- MOSSE George L., *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*, New York, Schocken Books, 1981.
- MURĂRĂȘU Dumitru. *Naționalismul Lui Eminescu*. București, Pacifica, 1994.
- NAGY-TALAVERA Nicholas M. *The Green Shirts and the Others: a History of Fascism in Hungary and Rumania*, Hoover Institution Publications 85, Stanford, Calif, Hoover Institution Press, 1970.
- OLDSON William O., *A Providential anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth Century Romania, Memoirs of the American Philosophical Society*, 193, Philadelphia, American Philosophical Society, 1991.
- OLDSON William O., *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga*, East European Monographs, 5, Boulder [Colo.], East European Quarterly, 1973.
- POLIAKOV Leon, *Istoria Antisemitismului*, vol. 3, translated by Lelia Balus, București, Hasefer, 1999.
- STERN Fritz Richard, *Dreams and Delusions: The Drama of German History*, New Haven, Yale University Press, 1999.
- STORFA Joachim-Peter, *Scriserile Politice Ale Lui Mihai Eminescu*, translated by Maria Sass. București, Paideia, 2003.
- VOLKOV Shulamit. *Germans, Jews, and Antisemites: Trials in Emancipation*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

VOLOVICI Leon. *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, 1st ed. Studies in Antisemitism, Oxford, England: Published for the Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, Hebrew University of Jerusalem by Pergamon Press, 1991.

WEBER Eugen Joseph, *France, Fin de Siecle*, Cambridge, Mass, Belknap Press of Harvard University Press, 1986.

Este toleranța învățată? Evaluarea educației civice în România¹

■ ALEXANDRU CLIMESCU

[University of Bucharest & INSHR-EW]

Abstract

The present study evaluated the resources used for the teaching of civic education in the Romanian secondary educational system in relation to the prevention and fight against racism and xenophobia. The research was focused on two directions: the analysis of official textbooks and documents in the field of civic education and the study of teachers' representations regarding racism, xenophobia and the role of civic education in combating these manifestations. The main findings suggest that policy documents formally pay attention to values as inter-ethnic tolerance, pluralism and solidarity, but do not provision the means necessary in transmitting these values to pupils. Furthermore, textbooks reflect xenophobia, anti-Semitism and racism as marginal issues which usually are not learned about during classes since they are included in the dispensable curricula.

Keywords

tolerance; racism; xenophobia; civics; textbooks; Romania

Résumé

La présente étude évalue les ressources utilisées afin d'enseigner l'éducation civique en Roumanie dans l'enseignement secondaire concernant la prévention et le combat contre le racisme et la xénophobie. L'étude comprend d'un côté, une analyse des textes de livres et des documents officiels du champ de l'éducation civique, de l'autre, une analyse des représentations des enseignants concernant le racisme, la xénophobie et le rôle de l'éducation civique dans le combat de ces manifestations. Les principales conclusions suggèrent que dans les documents en question on s'intéresse aux valeurs comme la tolérance interethnique, le pluralisme et la solidarité sans fournir cependant les sens nécessaires pour transmettre ses valeurs aux élèves. Qui plus est, les textes de livres traitent de la xénophobie, de l'antisémitisme et du racisme comme des problèmes marginaux, dont on n'apprend pas toujours puisqu'ils sont inclus dans le programme d'enseignement facultatif.

Mots-clés

tolérance; racisme;xénophobie; instruction civique; manuels; Roumanie

¹ Studiu realizat în cadrul proiectului „Educational Solutions for the Promotion of Tolerance and the Combating of Racism and anti-Semitism”, sprijinit de Konrad Adenauer Stiftung, România.

Introducere

Studiul de față a evaluat resursele utilizate în predarea educației civice la ciclul gimnazial și liceal din punctul de vedere al adecvării acestora în raport cu prevenirea și combaterea racismului, xenofobiei și promovarea toleranței. Totodată, studiul a luat în considerare și reprezentările profesorilor privind predarea educației civice, atitudinea și măsurile luate de aceștia în situațiile în care s-au confruntat cu exprimarea unor convingeri xenofobe sau rasiste, precum și pozițiile formulate în legătură cu resursele de învățare existente.

Datele utilizate în cadrul acestei lucrări provin din două studii anterioare privind implicarea civică a tinerilor și predarea educației civice în România, publicate de Fundația Soros în anul 2010 și 2011 și propriile analize ce au luat în considerare documentele oficiale ce reglementează statutul disciplinelor destinate consolidării culturii civice a elevilor, manualele utilizate în ciclul gimnazial la clasa a VII-a și a VIII-a, precum și examinarea unor chestionare aplicate unui număr de 126 de profesori de liceu din 18 județe ale țării.

În primă fază se impun câteva precizări privind nivelul de toleranță a elevilor români, stabilit în funcție de grupurile pe care aceștia nu i-ar dori ca vecini. Conform unei cercetări realizate pe un eșantion de 5861 de elevi din clasele 8-12, provenind din 86 de școli¹, 75% din elevi au afirmat că nu i-ar dori ca vecini pe homosexuali, 66% persoane bolnave de SIDA, 68% persoane de etnie romă, 42% musulmani, 35% maghiari, 34% evrei, 20% alte religii. Un studiu publicat de Agenția Națională pentru Tineret și Sport în decembrie 2012² oferă de asemenea cifre îngrijorătoare. Sondajul de opinie, reprezentativ pentru grupa de vîrstă de 18-35 de ani, ne arată că 31% dintre respondenți consideră relațiile dintre români și romi conflictuale, în timp ce 32% consideră că aceste relații sunt de ignorare reciprocă. În cazul relațiilor dintre români și maghiari din România, 22% le percep ca fiind conflictuale, în timp ce 29% consideră că acestea sunt de ignorare reciprocă. Această cercetare evidențiază de asemenea că homosexualii sunt considerați indezirabili în foarte mare măsură de către 32% din respondenți și în mare măsură de către 13% din aceștia. 23% și respectiv 15% dintre respondenți resping ideea de a avea pe romi drept vecini în foarte mare și mare măsură, în timp ce maghiarii sunt considerați indezirabili în foarte mare măsură de 15% dintre respondenți și în mare măsură de 10% dintre aceștia.

Educația civică la nivelul învățământului gimnazial

Politica oficială a Ministerului Educației Naționale în materie de educație civică se reflectă în câteva documente prin care se orientează activitatea de predare a disciplinei intitulată Cultură Civică: planul cadru de învățământ, programa școlară, catalogul manualelor aprobate pentru învățământul preuniversitar și standardele de evaluare.

Planul cadru de învățământ pentru clasele a VII-a și a VIII-a³ prevede minim o oră și maxim două ore pe săptămână la disciplina „Cultură civică”, în realitate, la clasele menționate optându-se pentru numărul minim de ore. Programa școlară de cultură civică pentru clasa a VII-a⁴ prevede ca obiectiv cadru cunoașterea valorilor

¹ Gabriel Bădescu et. al., *Implicita civică și politică a tinerilor*, Constanța, Dobrogea, 2010.

² Planul cadru de învățământ pentru clasele I-VIII, descărcat de la <http://www.isj.cl.edu.ro/upload/Plan%20cadru%20%20gimnaziu.pdf> în mai, 2013.

³ Institutul Român pentru Evaluare și Strategie, *Barometrul de opinie publică – tineret*, descărcat în mai 2013 de la http://www.anst.gov.ro/documente/diverse/IRES_ANST_Barometru%20tineret_Report%20grafic%20si%20interpretari.pdf

⁴ Ministerul Educației, Cercetări și Inovații, *Ordinul nr. 5097 / 09. 09. 2009*, publicat în Monitorul Oficial, Partea I nr. 761 din 09/11/2009.

fundamentale ale democrației, a practicilor democratice și a drepturilor omului și totodată dezvoltarea capacitaților de a dialoga și coopera în condițiile acceptării pluralismului și valorizării pozitive a diferențelor. Accentul este însă pus pe caracterul expozițiv și transmiterea unor cunoștințe teoretice. La capitolul „cunoașterea valorilor fundamentale ale democrației, practicilor democratice și drepturilor omului”, obiectivul de referință este „identificarea valorilor, principiilor și conceptelor democratice, identificarea și explicarea unor valori și principii constituționale, singura competență atitudinală menționată fiind „inițiativa de a rezolva unele probleme ale grupurilor din care fac parte”. Nici pentru obiectivul cadru referitor la dialog, cooperare și acceptarea pluralismului și valorizării pozitive a diferențelor programa nu ieșe din matricea expozițivă. Astfel, obiectivul de referință enunțat de documentul în cauză se referă la „capacitatea de a organiza într-un discurs scris sau oral informații extrase din mass-media”.

Obiectivul cadru referitor la manifestarea unor atitudini pozitive față de sine și de ceilalți are un corespondent în obiectivul specific, de altfel formulat în termeni foarte generali, de a manifesta respect și bună-cuvînță în relațiile cu ceilalți. Un element de interes în legătură cu acest aspect este menționarea obiectivului specific 4. 2 – „recunoașterea asemănărilor și diferențelor dintre oameni, identificarea conflictelor valorice din societate și modalitățile de soluționare a acestora”. Trebuie menționat însă că acest obiectiv este un element al curriculumului extins. Astfel, îndeplinirea sa este facultativă și dependentă de efectuarea numărului maxim de ore, alocat prin planul cadru de învățământ. Or în condițiile în care practica generalizată este de a aloca numărul minim de ore disciplinei Cultură Civică, posibilitatea ca acest obiectiv să fie abordat de profesori la clasă este minimă.

Aceeași situație este prezentă și în programa școlară pentru clasa a VIII-a. Definirea valorilor, principiilor și conceptelor democratice este un element al curriculumului de bază, în timp ce exersarea practicilor democratice în rezolvarea unor probleme este parte a curriculumului extins. În aceeași categorie a curriculumului extins este menționată și recunoașterea diferențelor și asemănărilor dintre oameni, identificarea conflictelor valorice din societate și modalitățile de soluționare constructivă a acestora. În programele școlare aprobată pentru ambele clase, construirea unor strategii pentru rezolvarea unor probleme civice, discutarea unor cazuri reale sau imaginare de conflicte valorice și formularea unor soluții pentru depășirea acestor conflicte sunt menționate ca activități de învățare în cadrul aceluiași curriculum extins.

Referindu-ne la conținutul lecțiilor pe care programa școlară îl propune, xenofobia și șonivismul sunt incluse, alături de demagogie, ca sub-teme în ultimul capitol, intitulat „Patriotismul”. Însă și acestea fac parte din curriculumul extins, alături de activități relevante în ceea ce privește combaterea fenomenului xenofob: discutarea unor prejudecăți și stereotipuri referitoare la noi și la ceilalți, imaginea străinului, strategia țăpului ispășitor. Egalitatea, diferența și competiția într-o societate democratică, diferențele ce țin de structura și tradițiile comunității și implicațiile acestora pentru conceperea și înfăptuirea dreptății, prejudecățile și stereotipurile în mass-media și opinia publică sunt teme care se regăsesc în aceeași situație, a curriculumului extins. Abordarea unor valori civice precum solidaritatea, toleranța și respectul se regăsește însă în curriculumul nucleu pentru clasa a VII-a la capitolul I, intitulat „Viața în societate”.

În conformitate cu perceptiile profesorilor, inspectorii școlari semnalează manualul ca fiind o resursă principală și, în multe cazuri, unică de informare pentru elevi. Lecțiile de cultură civică includ de obicei evaluarea conținutului predat în lecția anterioară, predarea unui conținut nou și, în unele cazuri rezolvarea exercițiilor propuse de manual. Mai mult, reproducerea de către profesor a manualului reprezintă regula de bază a desfășurării lecțiilor de cultură civică.¹

¹ Cătălina Ulrich et. al., *Predarea educației civice în România*, Constanța, Dobrogea, 2011, pp. 27-47.

Catalogul manualelor școlare valabile în învățământul preuniversitar¹, aprobat de Ministerul Educației pentru ultimii ani școlari, prevede câte trei manuale de cultură civică la clasa a VII-a și a VIII-a pentru învățământul în limba română. Aceleși manuale, într-o versiune tradusă, sunt aprobate pentru învățământul în limba maternă germană și maghiară. Modul în care acestea abordează teme legate de identitate și diferență, prejudecăți, conflicte, toleranță, relațiile dintre majoritate și minoritate, discriminare, racism, xenofobie, democrație și cetățenie este reprezentativ pentru finalitatea studiului nostru. Astfel, analiza noastră s-a concentrat pe atitudinile și valorile civice evidențiate în conținutul manualelor, criteriile utilizate în ilustrarea diferențelor dintre indivizi, valorile prin intermediul cărorademocrația este reprezentată, tipul de conflicte exemplificate și legătura dintre conduitelor anticivice discutate și istoria națională.

În ceea ce privește detalierea noțiunilor de identitate și diferență, principală caracteristică a manualelor de „Cultură Civică” constă în existența unui decalaj între intenția autorilor și finalitatea practică a lectiilor detaliate. Conținutul acestor anu oferă posibilitatea unei înțelegeri a conceptelor în profunzime. Astfel, explicațiile oferite de autor au un grad ridicat de abstractizare, în timp ce exemplele menite să contribuie la înțelegerea noțiunilor în cauză simplifică realitatea și nu au potențialul de a-i angaja cognitiv și afectiv pe elevi.

Diferențele și identitatea, așa cum se prezintă acestea la nivel individual, sunt tratate fie ca statusuri atribuite (gen, religie, caracteristici de ordin anatomo-morfologic), fie în calitate de construcțe sociale și culturale dobândite (obiceiuri, preferințe valorice, moduri de gândire). Manualul editurii Univers² invită la reflectie pe baza acestor diferențe, accentuând asupra principiului nediscriminării. Așa cum am subliniat mai sus, demersul autorilor este lipsit de finalitate întrucât, pentru a se exemplifica diferențele existente între indivizi, elevilor li se cere să se pronunțe asupra deosebirilor dintre ei și colegi, familie și prieteni, evitându-se astfel discutarea unor aspecte controversate legate de valorizarea negativă a diferențelor. Mai mult, se omite punerea în relație a diversității cu respectul pentru celălalt sau cu valorizarea morală a demnității alterului, iar noțiunea de drept al individului de a fi diferit și respectat ca atare, nu este prezentă. Deși manualul editurii Humanitas³ își propune să exemplifice consecințele negative pe care le poate avea intoleranța față de cei diferenți, situația la care face referire, respectiv raporturile dintre sclavi și stăpânii lor în antichitate, este lipsită de relevanță pentru situația curentă și contribuie la crearea unei imagini conform căreia valorizarea negativă a diferențelor este specifică unor epoci istorice îndepărtate.

Diferențele și identitatea la nivel de grupuri naționale sunt de asemenea tratate superficial de către manualul Editurii Allcare, care include un capitol referitor la națione și câteva exerciții *potential* relevante. Unul dintre acestea specifică faptul că diferențele dintre persoane decurg din apartenența acestora la grupuri naționale și sunt de ordin cultural. Însă aplicația propriu zisă este mai degrabă etnocentristă, constând în discutarea cu colegul de bancă despre trăsăturile specifice românilor, descrierea portului popular românesc și compararea acestuia cu vestimentația de astăzi a adolescentilor.

În legătură cu modul în care manualele abordează problema prejudecăților, se constată accentul pus pe diferențele de gen în exemplificarea acestora: bărbații sunt mai buni în politică decât femeile, femeile îngrijesc mai bine bolnavii, copiii

¹ Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului, Centrul Național de Evaluare și Examinare, Catalogul manualelor școlare valabile în învățământul preuniversitar, descărcat de la <http://administraresite.edu.ro/index.php/articles/17002> în mai, 2013.

² Maria-Liana Lăcătuș, *Cultură civică. Manual de clasa a VII-a*, București, Univers, 2007, pp. 34-37.

³ Dakmara Georgescu, Doina-Olga Ștefănescu, *Cultură civică. Manual pentru clasa a VII-a*, București, Humanitas, 2011, pp. 12-14.

sunt mai inventivi decât adulții¹. Manualul editurii Univers este de asemenea reducționist în ilustrarea prejudecăților, concentrându-se exclusiv asupra unor stereotipii de gen: femeile se autorealizează în cadrul familiei, în timp ce, pentru bărbați, cariera este mai importantă. În acest context, apelul la solidaritate devine desuet și neadecvat pentru un elev de 13-14 ani: „și totuși, băieții și fetele pot fi prieteni”².

Prejudecățile referitoare la alte grupuri naționale sunt de asemenea prezente în termeni irelevanti, lipsind resursa valoroasă pentru problematizare: englezii flegmatici, americanii pragmatici, italienii consumatori de spaghetti, românii poeti, germanii disciplinați, evitându-se concentrarea pe stereotipuri cu posibilitate reală de prejudiciere pentru grupul de referință³. Conexiunea existentă între stereotipuri, prejudecăți și discriminare este abordată doar de manualul editurii All în cadrul capitolului ce tratează mass-media, recurgându-se la un exemplu legat de istoria segregării sociale în SUA și drepturile afro-americanilor⁴.

Deși abordează tema conflictelor existente în societate, manualele se deosebesc prin maniera în care situațiile de conflict sunt valorizate, cât și prin observațiile legate de nivelul social la care conflictele sunt plasate: între grupuri, între indivizi, între indivizi și stat. Manualul editurii Allnu recurge la o exemplificare a conflictelor și le atribuie o conotație pozitivă. Astfel, se precizează că situațiile de conflict sunt preferabile apatiei și indiferenței, acestea din urmă fiind sterile și dăunătoare⁵. Conflictele sunt prezentate astfel ca un element de diversitate cu potențial social animator. Exemplificările contribuie de asemenea la simplificarea realității. Cele mai des invocate conflicte sunt prezentate într-o manieră generalizatoare: violența fizică, furtul sau jignirile. Deși conflictul fizic pe terenul de sport sau afirmațiile jignitoare sunt fenomene frecvente în școli, concentrarea exclusivă a manualelor pe acest tip de situații este redundantă, cu atât mai mult cu cât principiul nonviolenței și bunele maniere sunt deja învățate în familie sau în clasele mai mici.

Mai mult, manualele evită să sublinieze legătura dintre conflicte și aspecte privind realitatea imediată, contextul social actual sau specificul societății românești. Deși este exprimată ideea conform căreia diferențele dintre oameni reprezintă o sursă a conflictelor, cerințele exercițiilor se limitează la exemplificarea unor situații plasate la distanțe geografice considerabile față de România, evitându-se astfel discutarea unor cazuridin istoria națională. În același timp, exercițiile privind învățarea toleranței ca o condiție a prevenirii conflictelor iau în discuție relațiile dintre elevi și persoane cu care aceștia dezvoltă deja relații afective (colegii, prietenii sau membrii familiei).

Referindu-ne la teme precum toleranța și acceptarea diversității, sesizăm că manualele enumeră un evantai complet al virtuților civice, care include acceptarea și tolerarea diversității de opinie și credințe, solidaritatea, consimțirea compromisului, respectul față de sine și celalți. Însă o abordare echilibrată a acestui set de valori ar presupune focalizarea atenției atât asupra dimensiunii sale verticale (attitudinile indivizilor față de structurile de autoritate care asigură ordinea socială, sistemul politic, instituțiile statului) cât și a dimensiunii sale orizontale (attitudinile indivizilor față de ceilalți cetățeni). Prezentarea relației dintre cele două dimensiuni ar reprezenta un tip ideal de funcționare al acestui ansamblu de virtuți civice. Manualul editurii Humanitas pune un accent sporit pe valorile civice menite să ghideze comportamentul individual față de instituțiile politice, în detrimentul unei valorizări a attitudinilor manifestate față de cetățeni. Același manual menționează

¹ Ibid., pp. 12-14.

² Maria-Liana Lăcătuș, *Cultură civică. Manual de clasa a VII-a*, op. cit., pp. 34-37.

³ Ibid., pp. 34-37.

⁴ Enela Nedelcu, Ecaterina Morar, *Cultură civică. Manual pentru clasa a 7-a*, București, All Educational, 1999.

⁵ Ibid., p. 12.

relațiile pozitive ce trebuie dezvoltate între indivizi, precum cele de colaborare, solidaritate, respect, afectiune sau ajutor, fără a detalia conceptul de toleranță care este menționat ca termen cheie. De asemenea, toleranța este abordată unilateral, dintr-o perspectivă de gen, astfel încât concluzia care se desprinde din conținutul manualului este că a fi tolerant înseamnă a accepta egalitatea de gen.¹ Totodată, manualul editurii All include anumite detalii ce stimulează dezvoltarea unor atitudini intolerante, sugerând, în termeni mai degrabă populisti, că anumite minorități etnice se comportă, în raport cu statul, ca niște dușmani „dinăuntru”. Astfel, se precizează că există forțe – pe care autorii nu le identifică textual – care încearcă transferarea puterii politice dinspre statul național spre minoritățile naționale².

Problema raporturilor dintre minorități și majoritate reprezintă de altfel un punct vulnerabil în toate manualele de Cultură Civică. În cadrul lecției privind teoriile despre stat³, manualul editurii Humanitas menționează ca subtemă problema guvernării în numele majorității, prin respectarea drepturilor minorităților etnice, profesionale, religioase sau sexuale, fără a fi detaliate criteriile în funcție de care aceste minorități se definesc. Unul dintre exerciții propune exemplificarea situațiilor de respectare a drepturilor minorităților din România și formulează o cerință cu grad de dificultate ridicat, prin care secere elevilor să identifice situații în care minoritățile etnice și-au exprimat nemulțumirea față de felul în care sunt tratate.

Aceeași lipsă de claritate în definirea minorităților este specifică și manualului publicat de editura Univers, explicațiile oferite de acesta limitându-se la precizarea conform căreia o minoritate este o „comunitate cu caracteristici comune”, deosebită de grupul dominant. Exemplificarea se face în cadrul unui exercițiu prin invocarea unui grup etnic nereprezentativ și care oferă posibilitatea de a evita discutarea unor probleme controversate despre integrare și intoleranță interetnică: aromâni⁴.

Discriminarea este menționată doar ca o conduită inacceptabilă întreprinsă de presări partidele politice, alături de ura națională, rasială sau de clasă, religioasă, fără a se detalia aceste concepte⁵. Rasismul, sexismul, naționalismul șovin, antisemitismul și xenofobia sunt menționate ca forme de nerespectare a diferențelor și intoleranței, însă niciunul dintre aceste fenomene nu este definit în funcție de elementele specifice și nici nu este exemplificat.⁶ În același manual se distinge observația autorilor conform căreia, deși în societățile democratice discriminarea pe criterii de rasă, apartenență etnică sau religioasă este interzisă de lege, practica socială cunoaște discriminare realizată de către instituții, companii, școli, spitale, organizații guvernamentale sau indivizi, fără a se ilustra astfel de situații.

Analiza a evidențiat de asemenea existența unor confuzii între definirea conceptelor și poziția exprimată de autori. Astfel, deși autorii manualului de clasa a VII-a publicat de editura All definesc în termeni clari rasismul, aceștia exprimă o poziție rasistă prin observațiile conform cărora educația civică are ca scop egalitatea raselor.⁷ În ceea ce privește exemplificarea manifestărilor rasiste sau xenofobe, se constată aceeași strategie de a se evita referirile la contextul românesc și de a externaliza cazurile de discriminare. Regimul de apartheid din Africa de Sud, conflictul inter-etnic din Kosovo sau istoria sclaviei practice din Statele Unite sunt subiectele cel mai frecvent abordate, în detrimentul unor capitole din istoria României.

¹ Dakmara Georgescu, Doina-Olga Ștefănescu, *Cultură civică. Manual pentru clasa a VII-a*, op. cit., 21.

² Enela Nedelcu, Ecaterina Morar, *Cultură civică. Manual pentru clasa a 7-a*, op. cit., p. 26.

³ Ibid., pp. 28-30.

⁴ Mariana-Liana Lăcătuș, *Cultură civică. Manual de clasa a VII-a*, op. cit., p. 36.

⁵ Ibid., pp. 82-102.

⁶ Enela Nedelcu, Ecaterina Morar, *Cultură civică. Manual pentru clasa a 7-a*, p. 13.

⁷ Ibid., p. 5.

Abordarea manifestărilor xenofobe este de asemenea limitată, realizându-se în afara contextului care determină manifestarea acesteia. Manualul editurii Humanitas inserează conceptul de xenofobie în cadrul unei singure fraze, iar exercițiul pe care îl propune pentru a explica acest concept este invitația la consultarea dicționarului și descrierea unor consecințe negative. Abordarea utilitaristă a xenofobiei care se propune în acest caz limitează discuția și nu o conectează la valori și atitudini civice cu care această manifestare de intoleranță intră în conflict.

Deși manualele de Cultură Civică aprobată pentru clasa a VIII-a tratează probleme precum xenofobia, naționalismul șovin sau rasismul în cadrul ultimei lecții, dedicate patriotismului, caracterul facultativ al acestui conținut, prin includerea sa în curriculumul extins, limitează impactul pe care această lecție l-ar putea avea.

În cadrul capitolului despre patriotism, subtema privind lipsa unei atitudini patriotice face referire la demagogie, alături de șovinism și xenofobie. Două casete de textenunțădefiniția termenilor șovinism și xenofobie, însă nu se specifică valorile civice care sunt încălcate atunci când se susține că „românii sunt mai buni decât străinii sau alte etnii”. De asemenea, se constată absența unor exerciții legate de manifestările șoviniste sau xenofobe, preferându-se spre exemplu adresarea întrebării: „Credeti că un elev care are nota 6 la o disciplină este mai puțin patriot decât un elev care are nota 8?”.

Lecția despre identitate conține și de această dată elemente cu specific etnocentrism. Exercițiile se concentrează asupra descrierii elementelor identității naționale³ iar conflictele care își pot avea sursă în coexistența unor multiple identități la nivelul statului nu sunt discutate.

În manualul editurii Sigma⁴, capitolul despre democrație se rezumă la două pagini, prezentate sub forma unei introduceri. Toleranța nu este inclusă printre valorile democratice fundamentale iar pluralismul, menționat ca principiu democratic fundamental, nu îi se atribuie explicații. Cu toate acestea, conținutul manualului se distinge în mod clar de celealte texte discutate prin modul în care este dezvoltat capitolul referitor la patriotism: se pune accent pe identitatea de grup, menționându-se normele și valorile culturale pe care le deprinde individul ca elemente identitare; printre tipurile de comunități sunt enunțate cele etnice și religioase; conceptul de identitate multiplă este explicit și se detaliază modul în care pluralismul democratic recunoaște și acceptă diferențele rezultate din manifestarea unor identități multiple. Exercițiile fac referire la grupurile etnice care trăiesc în România, cerându-se elevilor să realizeze un proiect pe tema tradițiilor etniei căreia aceștia aparțin și oferind ocazia ca rezultatele activității să fie diseminat în clasă. În mod evident, succesul unui astfel de exercițiu depinde și de existența unei diversități etnice în cadrul aceleiași clase.

Același manual oferă cele mai extinse informații despre prejudecăți, xenofobie, șovinism și descrie consecințele naționalismului prin referiri la segregare, ghetouri, lagăre de concentrare, genocid. Se exemplifică modul în care anumite prejudecăți au avut ca rezultat persecutarea unor minorități etnice și religioase. Exercițiile propuse sunt echilibrate din punct de vedere al raportării lor la prezent și trecut. Identificarea xenofobiei în mass-media și a mijloacelor de combatere a acesteia reprezintă o aplicație care îi angajează pe elevi în reflecția asupra unor manifestări anticivice adaptate specificului național și momentului prezent. Dedicarea unui studiu de caz Annei Frank șicrările referitoare la formularea unor opinii legate de

¹ Dakmara Georgescu, Doina-Olga Ștefănescu, *Cultură civică. Manual pentru clasa a VIII-a*, București, Humanitas, 2011, p. 100.

² Ibid., p. 100.

³ Ibid., p. 103.

⁴ Doina Chiriteșcu, Angela Teșileanu, *Cultură civică VIII*, București, Sigma, 2000.

prevenirea unor atitudini antisemite sau xenofobe constituie de asemenea resurse relevante pentru combaterea intoleranței față de alter.

În schimb, manualul editurii Corint¹ enumerează rasismul, șovinismul, xenofobia și antisemitismul ca rezultate ale etnocentrismului, fără a le defini. Xenofobia este externalizată, preferându-se invocarea unor exemple din Germania, Austria, Franța, Italia, Belgia sau Spania. În schimb, demagogia este prezentată ca fiind specifică României. Relevanța unui exercițiu care face referire la identificarea unor calități la rude și prieteni de naționalități diferite este de asemenea afectată de existența unor relații afective între elevi și aceștia, ceea ce împiedică discutarea unor situații cu adevărat problematice privind toleranța față de persoanele de altă naționalitate.

Modul în care este abordată tema cetățeniei și a democrației manifestă aceeași lipsă a particularizării și externalizarea exemplelor care ar putea ajuta la o mai bună înțelegere a cetățeniei active. Manualul editurii All prezintă un model de cetățean virtuos, descrie și explică atitudinile civice, însă propune exerciții care fac în continuare referire la situații externe, îndepărțate cronologic și geografic, fără o miza personală pentru elevi. Manualul editurii Humanitas nu oferă în mod clar elemente care să ne arate care ar trebui să fie comportamentul unui bun cetățean. De asemenea, modul de definire al democrației se concentrează într-o proporție covârșitoare asupra unor aranjamente instituționale care oferă cetățeanului drepturi, omitându-se menționarea pluralismului ca principiu de bază al democrației². Consecința acestei abordări este reprezentată de portretizarea cetățeanului ca un simplu consumator sau beneficiar al ofertei instituționale a statului și accentuarea dimensiunii pasive a cetățeniei.

Conținutul manualelor referitor la majoritate și minoritate definește la nivel teoretic noțiunea de minoritate și face referire la regimul de apartheid din Africa de Sud, oprimarea polupei afro-americane din SUA sau conflictul din Kosovo. De asemenea, acesta se raportează la existența formală a unor reguli menite să asigure protecția minorităților, însă exercițiile dedicate conflictelor dintre majoritate și minoritate fac referire la probleme precum tensiunile dintre elevi și diriginte privind organizarea banchetului sau decizia tatălui de a urmări emisiunea lui preferată, în opoziție cu preferințele restului familiei. Mai mult, conform mențiunilor autorilor, criteriile în funcție de care se manifestă atitudini nediscriminatorii se limitează la locul nașterii (rural/urban), avere sau gen.

Educația civică la nivelul învățământului liceal

La nivel liceal, educația civică ca disciplină de sine stătătoare are un caracter optional. Responsabilitatea stimulării deprinderilor civice este atribuită în principal profesorilor de istorie, filosofie sau sociologie. Programa școlară aprobată pentru disciplina istorie prevede în mod explicit obiective cu finalitate civică directă precum rezolvarea noviolonetă a conflictelor, relaționarea pozitivă cu ceilalți, respectarea drepturilor omului și asumarea toleranței, etnice, religioase și culturale. Profesorii sunt conștienți de acest aspect, 77% dintre cei chestionați susținând în foarte mare măsură ideea că disciplinele istorice ar trebui să îndeplinească funcția de cultivare a unor valori civice. Cu toate acestea, un inspector școlar afirmă:

„S-a făcut foarte puțin pentru formarea pe competențe. Profesorul de istorie a rămas tributar vechii concepții pozitiviste, potrivit căreia eu vin, mă

¹ Maria-Liana Lăcătuș, *Cultură civică. Manual pentru clasa a VIII-a*, București, Corint, 2008.

² Este cazul manualelor pentru clasa a VIII-a publicate de editurile All și Humanitas.

sui pe un piedestal (dacă este aşa ceva, este superb), aşa cum e în vechile licee sau şcoli, ţin un discurs magistral, iar elevul doarme, îşi mai ia notiţe şi întreabă când a rămas în urmă¹.

Se remarcă de asemenea existenţa posibilităţii elevilor pentru a opta pentru discipline precum educaţie interculturală, educaţie pentru democraţie, drepturile omului, istoria minorităţilor naţionale. Acestea sunt de regulă predate de către profesorii de istorie sau de știinţe socio-umane. Cu toate acestea, includerea istoriei regimului comunist în programa de bacalaureat ii determină pe majoritatea elevilor să aleagă „Istoria comunismului” ca disciplină opţională.

Programa școlară pentru liceu la disciplina „Educaţie civică”² se distinge de cele aprobată pentru învățământul gimnazial printr-un accent mai mare pus pe competenţele atitudinale, strategiile de soluţionare a problemelor controversate şi de schimbare a status-quo-ului. Toleranţa este specificată ca valoare a societăţii democratice. Programa aprobată pentru disciplina „Educaţie interculturală” este însă de departe cea mai relevantă pentru studiul de faţă. Un capitol întreg este alocat diversităţii, toleranţei, discriminării, xenofobiei, rasismului, antisemitismului, segregării sociale, managementului conflictelor şi coeziunii sociale.

Aproximativ jumătate din competenţele specifice urmările în cadrul programei se referă la

„Manifestarea unei atitudini pozitive faţă de identitatea culturală a persoanelor care aparţin unor culturi diferite, participarea la luarea deciziilor în şcoală, familie şi în grupul de prieteni, prin luarea în considerare a unor perspective diferite, analizarea unor modalităţi de raportare, individuală şi instituţională, la diversitate, cooperarea cu ceilalţi pentru analizarea unor modalităţi de combatere a atitudinilor intolerante din şcoală, familie şi din grupul de prieteni, proiectarea unui comportament care încurajează interculturalitatea şi participarea socială, aplicarea unor strategii pentru rezolvarea non-violentă a conflictelor³. ”

Cu toate acestea, raportat la un număr de 59 de licee ai căror profesori au fost chestionaţi, în doar 25 % dintre acestea se studiază educaţia civică. Cifrele sunt mai scăzute pentru toate celelalte discipline: 10% educaţie pentru democraţie şi istoria minorităţilor naţionale, 7% drepturile omului şi 5% educaţie interculturală. În majoritatea cazurilor, oferta de discipline opţionale puse la dispoziţia elevilor este decisă în urma consultării cu aceştia şi cu părinţii.

Se poate constata o dorinţă a profesorilor de liceu ca educaţia civică să fie predată ca o disciplină obligatorie, de sine stătătoare. 73% dintre respondenţi şi-au declarat acordul total faţă de această idee iar 14% sunt parţial de acord. În ceea ce priveşte incidenţa unor comportamente intolerante, 20 % (12) din liceele reprezentate de respondenţi s-au confruntat cu fenomenul rasist în rândul elevilor, în timp ce afirmaţii xenofobe au avut incidenţă în 28% (16) dintre acestea. Deşi cifrele pot părea lipsite de importanţă, trebuie subliniat că acestea se referă la situaţii în care atitudinile respective s-au exprimat în prezenţa profesorilor. Înțele afirmaţiilor xenofobe sunt în majoritate covârşitoare romii, cu o proporţie de 88%, urmaţi de maghiari – 27%, şi evrei – 11%. Trebuie menţionat că au existat unele situaţii în care ostilitatea faţă de cele trei categorii etnice menţionate anterior s-a manifestat simultan.

¹ Cătălina Ulrich et. al., *Predarea educaţiei civice în România*, op. cit. , p. 36.

² Ministerul Educaţiei şi Cercetării, ordinul nr. 4730 / 22. 09. 2004, descărcat de la <http://administraresite.edu.ro/index.php/articles/6344> în mai 2013.

³ Programa școlară la disciplina „Educaţie interculturală”, descărcată de la http://www.isjcta.ro/files/Educatie%20interculturala_%20programa%20liceu.pdf în mai 2013.

Observațiile privind modul în care au reacționat cadrele didactice sunt relevante pentru a cunoaște metodele prin care se încearcă corectarea incidentelor xenofobe. Deși cadrele didactice chestionate sunt specializate în istorie, în majoritatea covârșitoare a cazurilor nu s-a recurs la explicații sau argumente specifice metodei istorice, ci s-au invocat argumente de natură etică și s-a făcut referire la valorile civice incălcate. Într-o singură situație profesorul a considerat oportună organizarea unei activități extracurriculare în care elevii au dobândit informații despre o sărbătoare tradițională maghiară. Se observă totodată din explicațiile oferite de respondenți că episoadele xenofobe nu sunt trecute cu vederea, ci devin un caz important, la care întreaga clasă participă. Totodată s-a remarcat că metodele utilizate în soluționarea acestor situații nu sunt niciodată individuale și nu implică extenalizarea problemei în afara clasei. Conducerea liceului, consiliul elevilor, consilierul școlar, dirigintele sau părinții nu sunt menționați ca actori în metodele de contracarare a acestor comportamente.

O altă observație importantă este legată de faptul că pe lângă liceele în care au vut loc acest tip de incidente se desfășoară o serie de activități extracurriculare: existența unui grup responsabil de publicarea revistei, a unui grup implicat în activități voluntare de ajutare a comunității, un club/cerc dedicat unor discipline de învățământ, o echipă sportivă. Astfel nu se poate identifica o legătură între absența unor activități extracurriculare cu potențial de consolidare a valorilor civice și atitudinile xenofobe.

Conform datelor colectate, profesorii de istorie consideră în proporție de 50% sau că orice măsură enunțată (educația civică ca disciplină obligatorie, revizuirea curriculumului național, sprijin administrativ, număr mare de discipline pus la dispoziția elevilor, acces la materiale și servicii online, conferințe și cursuri pentru profesori) e utilă în combaterea rasismului și xenofobiei. Cu toate acestea, introducerea disciplinei obligatorii „Educație civică” în licee, sprijinul sporit din partea părinților și existența unor materiale didactice actualizate întrunesc suportul a peste două treimi. În schimb, doar 53% dintre ei consideră că un număr mai mare de discipline optionale puse la dispoziția elevilor ar fi util în contracararea manifestărilor anticivice.

Concluzii

Xenofobia, racismul sau șovinismul sunt teme de conținut considerate secundare și incluse în curriculumul extins, ceea ce reduce drastic posibilitatea ca elevii să se familiarizeze cu acestea. Mai mult, programa școlară pentru disciplina „Cultură civică” pentru clasele a VII-a și a VIII-a acordă în mod formal prioritate unor valori precum toleranța, pluralismul și respectul reciproc, însă nu prevede și mijloacele necesare pentru transmiterea acestor virtuți elevilor. Manualele de „Cultură civică” pentru ciclul gimnazial se disting prin opțiunea autorilor de a evita discutarea unor situații de încălcare a principiului toleranței manifestate în România. Se constată astfel o preferință pentru ilustrarea cazurilor de xenofobie, racism sau discriminare prin recursul la istoria universală.

La nivelul programelor școlare de liceu pentru disciplinele „Educație civică” și „Educație interculturală” se remarcă o corespondență mai strânsă între obiectivele orientate spre însușirea unor atitudini și conținutul care se referă la strategii de soluționare a conflictelor și modificare a unui status-quo nedrept în raport cu diverse minorități. Însă predarea acestor discipline optionale în mai puțin de o patrime din liceele din țară reduce impactul pe care educația instituționalizată îl poate avea asupra combaterii xenofobiei, rasismului și antisemitismului.

Conform declarațiilor profesorilor chestionați, atitudini rasiste sau ostile minorităților etnice sunt exprimate de elevi în cadrul interacțiunii formale cu cadrele didactice în peste un sfert din liceele investigate. Deși implicarea sporită a părinților în educația elevilor este percepță de către majoritatea respondenților ca un element util în combaterea racismului și xenofobiei, aceștia omit să interacționeze cu părinții în cazul în care copiii lor sunt autori ai unor mesaje intolerante față de minoritățile etnice.

Totodată se constată o preferință manifestată în rândul profesorilor pentru metodele strict formale de cultivare a valorilor civice. Activitățile extracurriculare sunt neglijate, aceștia considerând că manualul este o resursă esențială pentru predarea educației civice. În acest sens, conform opiniei prevalente a cadrelor didactice, revizuirea curriculumului național și a manualelor reprezintă principala resursă pentru o promovare mai eficientă a toleranței și combaterea racismului sau a xenofobiei.

BIBLIOGRAFIE

- BĂDESCU Gabriel et al., *Implicitarea civică și politică a tinerilor*, Constanța, Dobrogea, 2010.
- CHIRIȚESCU Doina, TEȘILEANU Angela, *Cultură civică VIII*, București, Sigma, 2000.
- GEORGESCU Dakmara, ȘTEFĂNESCU Doina-Olga, *Cultură civică. Manual pentru clasa a VII-a*, București, Humanitas, 2011.
- GEORGESCU Dakmara, ȘTEFĂNESCU Doina-Olga, *Cultură civică. Manual pentru clasa a VIII-a*, București, Humanitas, 2011.
- LĂCĂTUŞ Maria-Liana, *Cultură civică. Manual de clasa a VII-a*, București, Univers, 2007.
- LĂCĂTUŞ Maria-Liana, *Cultură civică. Manual pentru clasa a VIII-a*, București, Corint, 2008.
- NEDELCU Enela, MORAR Ecaterina, *Cultură civică. Manual pentru clasa a 7-a*, București, All Educational, 1999.
- ULRICH Cătălina et al., *Predarea educației civice în România*, Constanța, Dobrogea, 2011.
- Institutul Român pentru Evaluare și Strategie, *Barometrul de opinie publică – tineret*, 2012., descărcat de la http://www.anst.gov.ro/documente/diverse/IRES_ANST_Barometru%20tineret_Raport%20grafic%20si%20interpretari.pdf în mai 2013.
- Ministerul Educației și Cercetării, Ordinul nr. 4730 / 22. 09. 2004, descărcat de la <http://administraresite.edu.ro/index.php/articles/6344> în mai 2013.
- Ministerul Educației și Cercetării, Programa școlară la disciplina „Educație interculturală”, descărcată de la http://www.isjcta.ro/files/Educatie%20interculturala_%2oprograma%20liceu.pdf în mai 2013.
- Ministerul Educației, Cercetării și Inovării, Planul cadru de învățământ pentru clasele I-VIII, descărcat de la <http://www.isj.cl.edu.ro/upload/Plan%20cadru%20%2ogimnaziu.pdf> în mai 2013.
- Ministerul Educației, Cercetării și Inovării, Ordinul nr. 5097 / 09. 09. 2009, publicat în *Monitorul Oficial*, Partea I nr. 761 din 09/11/2009.
- Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului, Centrul Național de Evaluare și Examinare, Catalogul manualelor școlare valabile în învățământul preuniversitar, descărcat de la <http://administraresite.edu.ro/index.php/articles/17002> în mai 2013.

Consumul de știri, dependența de media și încrederea politică – o relație mediată

■ MĂDĂLINA BOȚAN

[National School of Political and Administrative Studies]

■ VALERIU FRUNZARU

[National School of Political and Administrative Studies]

Abstract

This article approaches the topic of the mediated relationship between news consumption, media dependency and how citizens relate to politics. Using structural equation modeling, the findings of a survey on Romanian adult population (N=1115) confirm that TV news consumption and media dependency increase political trust, relationship that is mediated by political knowledge and political efficacy. Media dependency, which positively correlates with TV news consumption, influences directly political trust, as well.

Résumé

Cet article traite la relation entre l'information médiatique et la manière dont les citoyens aperçoivent la scène politique. Plus précisément, nous voulons identifier comment l'information politique, circonscrite dans la majorité des cas dans le registre du conflit et des controverses politiques, influence négativement la confiance que les citoyens portent aux hommes politiques. En plus, nous voulons démontrer que ce type d'influence est augmenté par la dépendance des médias et que, par contre, elle peut être minimisée dans les cas où les citoyens ont des connaissances sur la sphère politique et s'en croient à leur propre force de comprendre les décisions politiques et de s'impliquer eux-mêmes dans la politique (efficacité politique). Grâce à un modèle statistique (modélisation par équation structurelle) appliqué aux résultats d'une enquête représentative au niveau national (N = 1115), nous pouvons valider la liaison entre (a) la consommation d'information médiatique, (b) la dépendance des médias et (c) la confiance politique; cette relation est conditionnée par le niveau des connaissances politiques et l'efficacité politique.

Mots clés

information médiatique; dépendance des médias; efficacité politique; confiance politique; cynisme

Keywords

news consumption; media dependency; political knowledge; political efficacy; political trust

Introducere

Ştirile au un rol central în cadrul democrațiilor moderne, oferindu-le cetățenilor informațiile de care au nevoie pentru a-și forma opinii politice și pentru a-i evalua pe politicieni. Este important de subliniat faptul că cetățenii nu au, în general, decât un contact indirect cu politica, limitându-se, de multe ori, la informațiile legate de politică primite din media (televiziune, presă scrisă). Felul în care media prezintă subiectele politice poate avea prin urmare un impact direct asupra formării opiniei și atitudinilor politice. De multe ori însă, media nu reflectă fidel evenimentele politice, ci le „împachetează” în funcție de anumite criterii jurnalistice, care promovează o lectură preferențială a situațiilor prezentate. Una dintre consecințele cele mai importante ale unei astfel de practici jurnalistice este faptul că cetățenii sunt influențați în privința modului în care înțeleg politica¹ și a felului în care atribuie responsabilitatea pentru faptele și declarațiile politice².

În altă ordine de idei, tot mai multe cercetări³ remarcă accentuarea negativității din știrile politice și consecințele negative pe care această practică le are asupra felului în care se raportează cetățenii la scena politică. Redactorii de știri aleg, cu preponderență, subiecte care implică dispute sau conflicte existente între politicieni, controverse legate de anumite probleme sau decizii politice, tocmai pentru că astfel de subiecte fac rating-uri mai mari. Prezența conflictului devine deci un criteriu esențial pentru ca un eveniment să fie selectat și să devină subiect de știre. Într-o cercetare anterioară⁴, s-a arătat că și practicile jurnalistice autohtone se racordează la tendințele internaționale; politica fiind foarte rar încadrată într-o manieră neutră, factuală. Sintetizând, putem spune că jurnalismul politic actual accentuează tot mai mult tacticile și manevrele din câmpul politic, în defavoarea informației factuale.

În încercarea de a stabili o corelație certă între consumul de știri și atitudinile politice, numeroși autori⁵ s-au întrebat dacă media contribuie la creșterea neîncrederii în politicieni și, în general, la amplificarea dezinteresului pentru politică. Astfel de reflectii merg, inevitabil, în direcția dezbaterei legate de aşa numita *media malaise*⁶, dezbatere care a suscitat constant interesul cercetătorilor din domeniul comunicării în ultimii douăzeci de ani. Printre aceștia, s-au aflat autori care au plasat media și, în special, televiziunea în centrul dezbaterei legate de apatia politică din SUA, apatie tradusă, mai ales, prin scăderea nivelului de capital social și prin

1 Joseph N. Cappella, Kathleen Hall Jamieson, *Spiral of Cynicism: The Press and the Public Good*, New York, Oxford University Press, 1997.

2 Shanto Iyengar, *Is Anyone Responsible?: How Television Frames Political Issues*, Chicago, University Of Chicago Press, 1991.

3 Deborah Jordan Brooks, „The Resilient Voter: Moving Toward Closure in the Debate over Negative Campaigning and Turnout”, *Journal of Politics* 68 (3), 2006, pp. 84–96. Deborah Jordan Brooks, John G. Geer, „Beyond Negativity: The Effects of Incivility on the Electorate”, *American Journal of Political Science* 51 (1), 2007, pp. 1–16. Kim Fridkin Kahn, Patrick J Kenney, „Do Negative Campaigns Mobilize or Suppress Turnout? Clarifying the Relationship between Negativity and Participation”, *American Political Science Review* 93 (4), 1999, pp. 877–889. Diana C. Mutz, „The Consequences of Cross-Cutting Networks for Political Participation”, *American Journal of Political Science* 46 (4), 2002. Young Min, „News coverage of negative political campaigns. An experiment of negative campaign effects on turnout and candidate preference”, *Harvard International Journal of Press/Politics* 9 (4), 2004, pp. 95–111.

4 Nicoleta Corbu, Mădălina Boțan, *Telepreședinții: radiografia unei campanii prezidențiale*, București, Comunicare.ro, 2011.

5 Lance W. Bennett, *News: The Politics of Illusion*, New York, Longman, 2006. John R. Hibbing, Elizabeth Theiss-Morse, *Stealth Democracy. Americans' Beliefs About How Government Should Work*, New York, Cambridge University Press, 2002. Kimberly Gross, Paul R. Brewer, „Sore Losers: News Frames, Policy Debates, and Emotions”, *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 122 (1), 2007, pp. 122–133.

6 Maladie media.

slaba prezență la vot¹. O astfel de poziție a fost criticată de către Pippa Norris² sau Christina Holtz-Bacha³, care au argumentat că acest fenomen are cauze multiple și că media nu este principalul vinovat.

Consumul de știri, dependența de media și încrederea politică

Cercetarea de față se înscrie în linia studiilor care încearcă să identifice legătura complexă dintre consumul de media și dependența de media, pe de o parte, și încrederea în clasa politică, pe de altă parte. Așa cum am accentuat anterior, nu există în literatura de specialitate un consens legat de acest subiect, unele studii coreleză pozitiv consumul de știri cu participarea politică⁴, în timp ce altele susțin că predilecția spre informație negativă din știrile politice accentuează cinismul față de politică⁵.

Dincolo însă de polemicile legate de consecințele negative ale știrilor politice actuale, există o corelație certă (indiferent de semnul ei) între consumul de știri și raportarea cetățenilor la politică, felului în care aceștia își formează opiniile și atitudinile politice. Reamintim un fapt observat anterior, anume că, în pofida negativității, știrile rămân una dintre cele mai importante surse din care putem obține informații legate de politică. Astfel de informații sunt indispensabile pentru a ne formula propriile evaluări politice, care sunt o componentă importantă a încredерii politice.

Pornind de la această premisă și nuanțând contribuțiile teoretice prezentate anterior, cercetarea de față indică faptul că este nevoie să introducem mai multe variabile în această ecuație, pentru a înțelege impactul diferențiat al consumului de știri în rândul unor categorii distințe de cetățeni. Prin urmare, în încercarea de a identifica impactul consumului de știri asupra încredерii politice, propunem două variabile care considerăm că sunt un predictori importanți ai încredерii politice: a) cunoștințele politice și b) eficacitatea politică (încrederea ca putem avea o influență asupra deciziilor politice și că guvernantilor le pasă de interesele oamenilor obișnuiți). Cu alte cuvinte, între consumul de știri/ dependența de media și încrederea politică nu este o relație directă, ci una intermediată de cunoștințele legate de sfera politică și de eficacitatea politică a fiecărui cetățean. Anticipăm faptul că există o corelație pozitivă între consumul de știri și cunoștințele politice; cunoștințe care se traduc printr-o mai mare eficacitate politică și, implicit, printr-un nivel mai ridicat al încredерii politice.

Dincolo de efectele nocive ale negativității din știri – accentuate deja de numeroși autori⁶, considerăm că știrile oferă totuși un suport informațional (cunoștințe legate de politică) și atitudinal (încredere că se pot implica în politică), care pot avea un impact pozitiv asupra încredерii politice. O explicație a acestui fenomen se leagă de faptul că persoanele care dețin mai multe cunoștințe legate de politică au

¹ Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon & Schuster, 2000.

² Pippa Norris, *A Virtuous Circle: Political Communication in Post-Industrial Democracies*, Oxford, Oxford University Press, 2000.

³ Christina Holtz-Bacha, „Videomalaise Revisited: Media Exposure and Political Alienation in WestGermany”, *European Journal of Communication*, 5 (1), 1990.

⁴ Manuel Castells, *Communication Power*, Oxford, Oxford University Press, 2009.

⁵ Diana C. Mutz, Byron Reeves, „The New Videomalaise: Effects of Televised Incivility on Political Trust”, *American Political Science Review*, 99 (1), 2005.

⁶ Joseph N. Cappella, Kathleen Hall Jamieson, *Spiral of Cynicism: The Press and the Public Good*, New York, Oxford University Press, 1997; Diana C. Mutz, Byron Reeves, „The New Videomalaise: Effects of Televised Incivility on Political Trust”, *American Political Science Review*, 99 (1), 2005; Mutz, „The New Videomalaise”. Diana C. Mutz, „Effects of «In-Your-Face» Television Discourse on Perceptions of a Legitimate Opposition”, *American Political Science Review*, 101 (4), 2007.

mai multă încredere în eficacitatea proprie, adică „înțeleg cum trebuie să se implice în politică și au încredere că o pot face, fără să se simtă intimidați de provocările, conflictele sau neînțelegerile care pot apărea pe scena politică”¹.

Plecând de la cele menționate anterior, vom lua în considerare ca variabile independente în construirea unui model explicativ al încrederii în politică atât *consumul de știri* cât și *dependența de media*. Cu privire la impactul știrilor asupra participării politice, dovezile empirice indică, fără echivoc, existența unui rol mobilizator al știrilor². Mai mult decât atât, doar telejurnalele par să aibă un impact asupra mobilizării, nu și alte emisiuni de televiziune, chiar dacă ating tangential subiecte politice³. Extrapolând astfel de date, considerăm că doar consumul de știri este relevant pentru investigarea încrederii politice, alte genuri media, care intră în categoria mai largă denumită divertisment (fie că este vorba despre emisiuni de tip *reality*, *show-uri* de divertisment sau seriale), având, de regulă, un scop evazionist, recreativ, fără să constituie deci o bază consistentă pentru formarea opinioilor și atitudinilor politice.

Legat de a doua variabilă independentă – dependența de media –, amintim faptul că, în anii '1980, autorii Sandra Ball-Rokeach și Melvin DeFleur⁴ au derivat din teoriile agenda setting și „utilizări și recompense” o nouă direcție teoretică, focalizată pe dependența de informațiile provenite din media. Cei doi autori americani accentuează acutizarea nevoii de informație, mai ales în contextul unei lumi din ce în ce mai complexe, în interiorul căreia avem nevoie de reperele oferite de media. Variabila „dependență de media” a devenit clasnică în cercetările dedicate efectelor media, având o putere explicativă de tip predictiv (rezice cum se coreleză dependența de media cu procesul formării opinioilor și atitudinilor politice). Considerăm că dependența de informațiile din media și forța lor de a ne ghida opinioile și comportamentele se află în strânsă legătură cu consumul de știri.

Într-o a doua etapă, delimităm două caracteristici individuale care considerăm că influențează impactul consumului de știri și dependenței de media asupra încrederii politice. Vom testa în primul rând rolul *cunoștințelor legate de politică*. Așa cum au demonstrat-o numeroase cercetări anterioare⁵, există o strânsă corelație între cunoștințele legate de politică și mobilizarea politică.

În al doilea rând, anticipăm faptul că există o corelație pozitivă între cunoștințele politice și o altă variabilă, numită *eficacitate politică* (*political-efficacy*). Implicarea politică a fost în mod repetat studiată în legătură cu încrederea în capacitatea proprie de a influența luarea deciziilor politice. Numeroase cercetări au validat deja faptul că implicarea politică este potențată de o astfel de încredere⁶. Foarte sintetic, ea se poate traduce prin „sentimentul că implicarea proprie contează și

1 Nicholas A. Valentino, Ted Brader, Eric W. Groenendyk, Krysha Gregorowicz, Vincent L. Hutchings, „Election night's alright for fighting: the role of emotions in political participation”, *Journal of Politics*, 73(1), 2011, p. 308.

2 Pippa, Norris, *A Virtuous Circle: Political Communication in Post-Industrial Democracies*, Oxford, Oxford University Press, 2000.

3 Andreas R.T. Schuck, Claes H. de Vreese, „Finding Europe: Mapping and Explaining Antecedents of «Europeaness» in News about the 2009 European Parliamentary Elections”, *Studies in Communication / Media (SCM)*, 1(2), 2011.

4 Sandra Ball-Rokeach, Melvin Lawrence De Fleur, „A Dependency Model of Mass Media Effects”, *Communication Research*, 12 (3), 1976.

5 Hajo G. Boomgaarden, Andreas R.T. Schuck, Matthijs Elenbaas, Claes H. de Vreese, „Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroskepticism and EU support”, *European Union Politics*, 12 (2), 2011; Andreas R.T. Schuck, Claes H. de Vreese, „Reversed mobilization in referendum campaigns: How positive news framing can mobilize the skeptics”, *International Journal of Press/Politics*, 14 (1), 2009.

6 Aina Gallego, Daniel Oberski, „Personality and Political Participation”, *Political Behavior* 43(2), 2011; Michele Vecchione, Gian Vittorio Caprara, „Personality determinants of political participation: The contribution of traits and self-efficacy beliefs”, *Personality and Individual Differences*, 46 (4), 2009.

poate influența mersul lucrurilor"¹. Cei care dețin mai multe cunoștințe politice s-ar putea: a) să fie mai încrezători că au un cuvânt de spus în politică și, prin urmare, b) s-ar putea să aibă un nivel mai ridicat de încredere politică. Ne așteptăm, prin urmare, ca persoanele care au mai multe cunoștințe politice să raporteze un sentiment mai ridicat de încredere în capacitatea proprie de a înțelege politica și de a se implica ele însеле în procesul politic. Acest sentiment se va traduce printr-o mai mare încredere în clasa politică.

Pornind de la aceste premise teoretice, am construit un model explicativ (Figura 1), care va fi testat pornind de la următoarea întrebare de cercetare:

În ce măsură relațiile prezumute dintre consumul de știri, dependența de media, cunoașterea cu privire la viața politică, eficiența politică și încrederea politică prezentate în Figura 1 sunt susținute de datele anchetei sociologice?

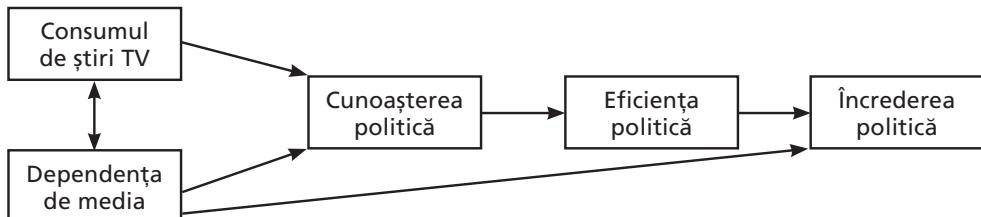


Figura 1.
Model cu privire la efectele consumului de știri TV
și ale dependenței de media asupra încrederii politice

Notă. Săgețile simple reprezintă relații cauzale ipotetice, iar săgeata dublă reprezintă corelația dintre variabilele endogene

Metodologia cercetării

Am testat modelul explicativ cu privire la relația mediată dintre a) consumul de știri TV și dependența de media și b) încrederea politică, cu ajutorul unei anhänge sociologice realizate pe un eșantion reprezentativ la nivelul populației adulților din România (N=1115), cu o marjă de eroare de +/-3%. Ancheta s-a desfășurat în luna ianuarie 2012.

Consumul de știri TV a fost măsurat pe o scală de tip Likert cu cinci trepte, respondenții putând opta pentru cinci variante de răspuns, extremele fiind „deloc” și „zilnic”. Majoritatea respondenților (77%) a afirmat că se urmăresc zilnic știrile TV; un procent mai scăzut (16,2%) a ales varianta „de câteva ori pe săptămână” și foarte puține persoane (6,6%) au declarat că urmăresc știrile TV de câteva ori pe lună sau mai rar. Prin urmare, distribuția acestei variabile este puternic înclinată spre dreapta (*skewness* = -2,937).

Dependența de media a fost măsurată prin acordul dat de respondenți, pe o scală cu șapte trepte (unde „dezacord total” a fost codificat cu valoarea „1”, iar „acord total” cu valoarea „7”), unor afirmații legate de motivația de a urmări știrile de televiziune. Scala s-a compus din întrebări care măsurau nevoia publicului de a ști care sunt problemele politice importante la un moment dat, care este poziția politicianilor în legătură cu problemele publice importante sau dorința de a lega

¹ Michael X. Delli Carpini, „Gen.Com: Youth, Civic Engagement and the New Information Environment”, *Political Communication* 17 (4), 2000, p. 396.

informațiile din știri de experiențele personale. În urma analizei factoriale, a rezultat că cei cinci itemi ai scalei corespund unui singur factor care explică 66,9% din variația variabilelor, fidelitatea scalei fiind ridicată ($\alpha = 0.87$).

Cunoașterea politică a fost măsurată pe baza răspunsurilor date la șapte întrebări cu privire la persoane sau instituții politice din România. Astfel, li s-a cerut respondenților să menționeze cine conduce Guvernul României (președintele, primul-ministrul, președintele Senatului sau președintele Camerei Deputaților); cine ocupă poziția de președinte interimar al României, dacă acesta este demis sau decedează; care este principala instituție însărcinată cu elaborarea de legi; care este modalitatea de alegere a președinților de consilii județene; care sunt numele primului-ministrului și al președintelui Senatului și care este durata mandatului președintelui țării. Fiecare răspuns corect a primit un punct, prin urmare, în urma administrării acestei scale a cunoașterii politice, respondenții au putut obține scoruri cuprinse între 0 și 7. Datele cercetării arată că populația investigată este eterogenă, cu o distribuție ușor înclinată spre dreapta (media = 4.45, abaterea standard = 1.96, skewness = -.280)

Eficacitatea politică, asemenea scalei dependenței de media, a fost măsurată pe baza acordului dat unor afirmații pe o scală de tip Likert cu șapte trepte. Analiza factorială a arătat că există, pe de o parte, trei itemi care se grupează în jurul unui factor care se referă la credința respondenților că pot influența procesul de decizie politică și, pe de altă parte, doi itemi referitori la autoevaluarea cu privire la capacitatea de a înțelege politica. De exemplu, în prima categorie se află afirmația: „Oamenii ca mine nu au nicio influență asupra deciziilor pe care le iau politicienii”, iar în a doua: „În general, cred că sunt capabil să înțeleg foarte bine politica”. Primul factor explică 43,9%, iar al doilea 24,2% din variația variabilelor, fidelitatea scalei fiind satisfăcătoare ($\alpha = 0.63$).

Încrederea politică a fost măsurată pe baza acordului dat unui număr de șase afirmații, pe o scală de tip Likert cu șapte trepte. În urma analizei factoriale, am eliminat doi itemi, iar cei patru itemi rămași în scală corespund unui singur factor care explică 53,8% din variația variabilelor, fapt ce este asociat cu o fidelitate ridicată a scalei ($\alpha = 0.76$). Astfel, respondenții și-au exprimat acordul cu privire la afirmații precum: „Politicienii au intenții bune” sau: „În ciuda a ceea ce cred mulți, majoritatea politicienilor încearcă să-și respecte promisiunile electorale”.

Rezultatele cercetării

Pentru a răspunde la întrebarea de cercetare, prezentăm, într-o primă etapă, nivelul corelațiilor dintre variabilele aflate în modelul explicativ (Tabel 1). Toate corelațiile dintre variabilele aflate în relație, conform întrebării de cercetare, sunt semnificative la un nivel de semnificație mai mic de .01. Așa cum era de așteptat, coeficientul de corelație cel mai ridicat este acela dintre variabilele „consumul de știri TV” și „dependența de media”. De asemenea, trebuie subliniat faptul că nivelul corelațiilor care corespund relațiilor stabilită în modelul explicativ sunt mai ridicate decât celelalte corelații din matricea de corelații.

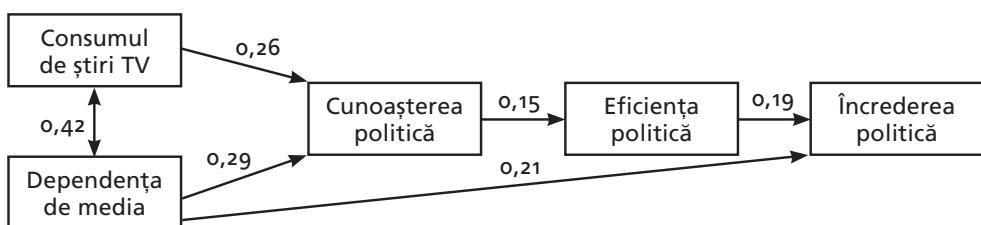
Tabel 1. Nivelul corelațiilor pentru variabilele aflate în modelul explicativ

	1	2	3	4	5
1. Consumul de știri TV	1.000	.421**	.213**	.054	.135**
2. Dependența de media	.421**	1.000	.226**	.078*	.208**
3. Cunoașterea politică	.213**	.226**	1.000	.276**	.120**
4. Eficacitatea politică	.054	.078*	.276**	1.000	.246**
5. Încrederea politică	.135**	.208**	.120**	.246**	1.000

* $p < .05$. ** $p < .01$

Corelațiile pozitive semnificative dintre variabilele luate în considerare arată că variabilele exogene – „consumul de știri TV” și „dependența de media” – sunt asociate pozitiv cu variabila mediatore „cunoașterea politică”, care, la rândul ei, variază în aceeași direcție cu „eficacitatea politică”. Variabila endogenă „încredere politică” se află într-o corelație pozitivă mai ridicată cu variabila mediatore „eficacitate politică” și variabila exogenă „dependența de media”.

Pentru testarea modelului explicativ, am folosit programul EQS, destinat modelelor de ecuații structurale. Am analizat datele folosind modelul ROBUST, însătre trei dintre cele cinci variabile nu aveau o distribuție normală. Am eliminat înregistrările din baza de date cu valori lipsă, iar mărimea eșantionului a scăzut la 985 de respondenți. În urma analizelor statistice, a rezultat faptul că modelul ipotetic corespunde datelor obținute în urma anchetei sociologice de teren, cu următorii indicatorii de adevarare: $\chi^2(4, N=985)=6.616$, $p=.16$, $CFI=0.986$, $RMSE=0.026$). Coeficienții din Figura 2 arată valorile standardizate ale relațiilor dintre variabile.



*Figura 2.
Valorile standardizate ale relațiilor dintre variabilele observate ale modelului explicativ*

Toate valorile standardizate ale relațiilor din cadrul modelului de ecuații structurale sunt semnificative pentru $p<0.05$. Comparativ, efectul standardizat direct cel mai ridicat este al dependenței de media asupra cunoașterii politice ($\beta=0.29$, $p<0.05$), urmat de consumul de știri asupra cunoașterii politice ($\beta=0.26$, $p<0.05$). De asemenea, relația nemediată dintre dependența de media și încrederea politică ($\beta=0.21$, $p<0.05$) este mai intensă decât relațiile dintre variabilele mediatore cunoașterea politică și eficiența politică ($\beta=0.15$, $p<0.05$) respectiv eficiența politică și încrederea politică ($\beta=0.19$, $p<0.05$). Aceste valori confirmă importanța consumului de știri și a dependenței de media în dobândirea unor cunoștințe generale cu privire la viața politică a unui stat, dar și în creșterea încrederii în politicieni și partidele politice.

Considerații finale

Rezultatele obținute impun o reinterpretare a teoriei clasice, numite *media malaise*¹. Apatia politică și neîncrederea în politicieni, care au la bază consumul de media, au fost un subiect predilect de cercetare în științele comunicării din ultimul deceniu². Studiul de față indică însă că este nevoie de o nuantare a acestei relații: expunerea media și dependența de media nu determină în mod direct încredere sau

¹ Se referă la o formă de maladie publică, generată și susținută de media; maladie care se traduce prin cinism și neîncredere politică.

² Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon & Schuster, 2000; Michael X. Delli Carpini, „Gen.Com: Youth, Civic Engagement and the New Information Environment”, *Political Communication*, 17 (4), 2000, p. 396.

neîncredere politică. Între conținut media și atitudini sau comportamente politice există o relație indirectă, moderată de două variabile foarte importante: cunoștințele legate de politică și eficacitatea politică. Cercetarea întreprinsă semnalează faptul că între consumul de știri TV și dependența de media, pe de o parte, și încredere politică, pe de altă parte, există o relație pozitivă, dacă membrii audiencei dețin cunoștințe politice și au încredere că se pot implica ei înșiși în politică.

Numeți autori au evidențiat deja impactul știrilor asupra opiniei publice¹. Consumul de știri și – mai ales – dependența de informațiile furnizate de știri pot avea ca efect interiorizarea mesajelor furnizate în cadrul știrilor și folosirea lor pentru a înțelege subiectele dezbatute². În prelungirea unor astfel de contribuții, datele obținute în cadrul cercetării de față susțin importanța media, ca ancoră pentru opiniile și atitudinile noastre politice.

Pe scurt, datele empirice rezultate în urma cercetării traduc încărcătura reală a știrilor de televiziune, care, prin faptul că reprezintă un suport pentru cunoștințele politice și încrederea cetățenilor că pot avea un cuvânt de spus în politică, determină un nivel mai ridicat al încrederei politice. Dacă, dimpotrivă, consumul de știri nu este dublat de cunoștințe politice și de capacitatea de a înțelege politică, corelația cu încrederea politică este negativă. Acest lucru indică faptul că, atunci când au un suport informațional și sunt mai încrezători în forțele proprii, consumul de știri și informațiile preluate din știri îi ajută pe cetățeni să se raporteze pozitiv la scena politică.

BIBLIOGRAFIE

- BALL-ROKEACH Sandra, DE FLEUR Melvin L., „A Dependency Model of Mass Media Effects”, *Communication Research*, 12 (3), 1976, pp. 3-21.
- BENNETT Lance W., *News: The Politics of Illusion*, New York, Longman, 2006.
- BOOMGAARDEN Hajo G., SCHUCK Andreas R.T., ELENBAAS Matthijs, DE VREESE Claes H. (2011), „Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroskepticism and EU support”, *European Union Politics*, 12(2), pp. 241-266.
- BROOKS Jordan Deborah, „The Resilient Voter: Moving Toward Closure in the Debate over Negative Campaigning and Turnout”, *Journal of Politics*, 68 (3), 2006, pp. 684-696.
- BROOKS Jordan Deborah, GEER John G., „Beyond Negativity: The Effects of Incivility on the Electorate”, *American Journal of Political Science*, 51 (1), 2007, pp. 1-16.
- CAPPELLA Joseph N., JAMIESON Kathleen Hall, *Spiral of Cynicism: The Press and the Public Good*, New York, Oxford University Press, 1997.
- CASTELLS Manuel, *Communication Power*, Oxford, Oxford University Press, 2009.
- CORBU Nicoleta, BOȚAN Mădălina, *Telepreședinții: radiografia unei campanii Prezidențiale*, București, Comunicare.ro, 2011.
- DELLI CARPINI Michael X., „Gen.Com: Youth, Civic Engagement and the New Information Environment”, *Political Communication*, 17 (4), 2000, pp. 341-349.
- ENTMAN Robert M., „Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm”, *Journal of Communication*, 43 (4), 1993, pp. 51-58.

¹ Shanto Iyengar, *Is Anyone Responsible?: How Television Frames Political Issues*, Chicago, University Of Chicago Press, 1991; Shanto Iyengar, Donald R. Kinder, *News that matters: Television & American opinion*, Chicago, University of Chicago Press, 1987; Andreas R.T. Schuck, Claes H. de Vreese, „Between risk and opportunity: news framing and its effects on public support for EU enlargement”, *European Journal of Communication*, 21 (1), 2006; Paul P. M. Sniderman, Sean M. Theriault, „The dynamics of political argument and the logic of issue framing”, in William E. Saris, Paul M. Sniderman (eds.), *The Issue of belief: Essays in the intersection of non-attitudes and attitude change*, Princeton, Princeton University Press, 2004.

² Robert M. Entman, „Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm”, *Journal of Communication*, 43 (4), 1993.

- GALLEGÓ Alina, OBERSKI Daniel, „Personality and Political Participation”, *Political Behavior*, 43 (2), 2011, pp. 342-364.
- GROSS Kimberly, BREWER Paul R., „Sore Losers: News Frames, Policy Debates, and Emotions”, *The Harvard International Journal of Press/ Politics*, 122 (1), 2007, pp. 122-133.
- HIBBING John R., THEISS-MORSE Elizabeth, *Stealth Democracy. Americans' Beliefs About How Government Should Work*, New York, Cambridge University Press, 2002.
- HOLTZ-BACHA Christina, „Videomalaise Revisited: Media Exposure and Political Alienation in WestGermany”, *European Journal of Communication*, 5 (1), 1990, pp. 78-85.
- IYENGAR Shanto, *Is Anyone Responsible?: How Television Frames Political Issues*, Chicago, University Of Chicago Press, 1991.
- IYENGAR Shanto, KINDER Doanld R., *News that matters: Television & American opinion*, Chicago, University of Chicago Press, 1987.
- KAHN Kim Fridkin, KENNEY Patrick J., „Do Negative Campaigns Mobilize or Suppress Turnout? Clarifying the Relationship between Negativity and Participation”, *American Political Science Review*, 93 (4), 1999, pp. 877-89.
- MIN Young, „News coverage of negative political campaigns. An experiment of negative campaign effects on turnout and candidate preference”, *Harvard International Journal of Press/Politics*, 9 (4), 2004, pp. 95-111.
- MUTZ Diana C., „Effects of «In-Your-Face» Television Discourse on Perceptions of a Legitimate Opposition”, *American Political Science Review*, 101 (4), 2007, pp. 621-635.
- MUTZ Diana C., „The Consequences of Cross-Cutting Networks for Political Participation”, *American Journal of Political Science*, 46 (4), 2002, pp. 838-855.
- MUTZ Diana C., REEVES Byron, „The New Videomalaise: Effects of Televised Incivility on Political Trust”, *American Political Science Review*, 99 (1), 2005, pp. 1-15.
- NORRIS Pippa, *A Virtuous Circle: Political Communication in Post-Industrial Democracies*, Oxford, Oxford University Press, 2000.
- PUTNAM Robert D., *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon & Schuster, 2000.
- SCHUCK Andreas R.T., DE VREESE Claes H., „Finding Europe: Mapping and Explaining Antecedents of «Europeanness» in News about the 2009 European Parliamentary Elections”, *Studies in Communication / Media (SCM)*, 1 (2), 2011, pp. 265-294.
- SCHUCK Andreas R.T., DE VREESE Claes H., „Reversed mobilization in referendum campaigns: How positive news framing can mobilize the skeptics”, *International Journal of Press/ Politics*, 14 (1), 2009, pp. 40-66.
- SCHUCK Andreas R.T., DE VREESE Claes H., „Between risk and opportunity: news framing and its effects on public support for EU enlargement”, *European Journal of Communication*, 21 (1), 2006, pp. 5-32.
- SNIDERMAN Paul P. M., THERIAULT Sean M., „The dynamics of political argument and the logic of issue framing”, in William E. Saris, Paul M. Sniderman (Eds.), *The Issue of belief: Essays in the intersection of non-attitudes and attitude change*, Princeton, Princeton University Press, 2004.
- VALENTINO Nicholas A., BRADER Ted, GROENENDYK Eric W., GREGOROWICZ Krysha, HUTCHINGS Vincent L., „Election night's alright for fighting: the role of emotions in political participation”, *Journal of Politics*, 73 (1), 2011, pp. 156-170.
- VECCHIONE Michele, CAPRARO Gian Vittorio, „Personality determinants of political participation: The contribution of traits and self-efficacy beliefs”, *Personality and Individual Differences*, 46 (4), 2009, pp. 487-492.

Radio România Internațional ca instrument de diplomație publică în contextul aderării la Uniunea Europeană

■ CORINA GĂZDOIU

[University of Bucharest]

Abstract

This article points out the relevance of Romanian radio's international broadcasting activities as a public diplomacy tool in the context of the integration in the European Union. Radio Romania International, a brand belonging to the public post, has tried to advance Romania's image, at a complex level, throughout 1990-2007. The programs have evolved, alongside with the interface of the public post, its partnerships and, most of all, the interaction with the target audience. The study concludes that even though it has its setbacks, Radio Romania International remains an efficient public diplomacy tool for Romania.

Keywords

radio; Romania; international; public diplomacy; integration; European Union

Résumé

Cet article montre l'importance des activités de la Radio Roumanie Internationale comme instrument de la diplomatie publique. Radio Roumanie Internationale, qui appartient à la radio publique, a essayé de promouvoir l'image de la Roumanie, à un niveau complexe, tout au long de la période 1990-2007. Ses programmes ont évolué, à côté de l'interface technique de la radio, ses partenariats et surtout l'interaction avec le public cible. L'étude soutient en conclusion qu'en dépit de certains échecs la Radio Roumanie Internationale reste un instrument efficace de la diplomatie publique au service de la Roumanie.

Mots-clés

radio; Roumanie; international; diplomatie publique; intégration; Union européenne

Diplomația publică reprezintă una dintre cele mai noi dezvoltări din domeniul diplomatic, fiind de altfel în continuă evoluție. Revoluția comunicărilor și democratizarea fenomenelor politice și comunicative deopotrivă au generat nevoie unor noi demersuri diplomatice, care să realizeze o legătură directă cu publicurile. Noua practică a fost dezvoltată și îmbrățișată în perioada Războiului Rece cu mult entuziasm, dar la sfârșitul epocii bipolare s-a menținut în preocupările guvernelor, ba chiar a continuat să se dezvolte.

România a întreprins și ea activități de diplomație publică, deși acestea erau caracterizate în măsură mai mare de dimensiunea culturală. Odată cu căderea zidului Berlinului și stabilirea opțiunii de aderare la Uniunea Europeană, diplomația publică s-a revitalizat pentru a susține această direcție a politicilor externe. Acest articol își propune să analizeze contribuția radioului ca instrument al eforturilor de diplomație publică românească, întreprinse în ajunul aderării la Uniunea Europeană.

Conceptul de diplomație publică

În dicționarul *Palgrave* al diplomației, termenul de diplomație publică desemnează „propaganda condusă de diplomați”¹, propaganda fiind demersul de comunicare ce are în vedere schimbarea opiniei publice². Definiția de dicționar se apropie de conceptualizarea inițială. Atunci când a patentat termenul în 1965, Edmund Gullion, decanul *Fletcher School of Law and Diplomacy*, se referea la acea activitate care „se ocupă de influențarea atitudinilor publicului asupra formării și execuției deciziilor de politică externă” prin „cultivarea de către guverne a opiniei publice din alte țări, interacțiunea dintre grupuri și interese [...], circulația transnațională a informației și a ideilor”³.

Recent, Nicholas Cull a impulsionat teoretizarea domeniului, oferind o definiție bazată pe cinci palieri de activități pe care instituțiile publice le pot derula în vederea generării unui contact direct cu publicuri străine. Evident, acestea sunt practici vechi, însă cumulate ele pot oferi dimensiunea spectrului diplomației publice a unui stat. Cele cinci palieri sunt:

1. *Auscultare* – „colectarea și confruntarea informațiilor despre publicurile străine și opinioile lor”⁴;
2. *Advocacy* – „utilizarea unei activități de comunicare internațională pentru a promova activ o politică anume sau interesul general” al unui stat în fața opiniei publice externe⁵;
3. *Diplomația culturală* (deși unii specialiști o consideră o practică separată) – „promovarea resurselor și reușitelor culturale ale unui actor în străinătate și facilitarea schimburilor culturale internaționale”⁶;
4. *Schimburile mutuale* – „trimiterea propriilor cetățeni în străinătate și acceptarea reciprocă a cetățenilor străini pentru o perioadă de studiu sau aculturăție”⁷;
5. *Transmisii internaționale* (radio, televiziune, internet) – utilizarea tehnologiei „pentru a ajunge la publicurile străine”⁸.

1 G. R. Beridge, Alan James, *A Dictionary of Diplomacy*, Wittshire, Palgrave, 2001, p. 197.

2 *Ibid.*, p. 195

3 Cf. Edmund Gullion apud. <http://publicdiplomacy.org/pages/index.php?page=about-public-diplomacy#1> (accesat la 15.04.2012).

4 Nicholas J. Cull, „Public Diplomacy: Taxonomies and Histories”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, New York, Sage, February 2008, p. 33.

5 *Ibid.*

6 *Ibid.*, p. 34

7 *Ibid.*, p. 35

8 *Ibid.* Probabil că emisiile radio reprezintă una din cele mai vechi activități, alături de dimensiunea culturală. Pentru o analiză a mediilor diplomatice vezi Wilson Dizard Jr., *Digital Diplomacy: U.S. Foreign Policy In The Information Age*, CSIS Praeger, 2001.

Atât președinția, cât și guvernele României post-1989 (prin intermediul ministerelor avizate) au încercat să utilizeze una sau mai multe din activitățile identificate de Cull pentru a promova obiectivul strategic de integrare în UE. Prin intermediul discursurilor susținute în fața audiențelor străine, de exemplu, președinții României au întreprins activități de *advocacy*. De cealaltă parte, Ministerul de Externe a dezvoltat o veridică rețea a diplomației culturale, ce se concentrează pe cooperarea culturală, educație și identificarea de parteneri culturali.

Categoria transmisiilor internaționale, însă, nu a fost condusă propriu-zis de o agenție guvernamentală după democratizarea României, ci de Societatea Română de Radiodifuziune - cunoscută de fapt sub numele de Radio România. De fapt, Cull recomandă ca în cazul schimburilor mutuale și transmisiilor internaționale să se perceapă o oarecare distanță față de guvern, pentru ca mesajele și ideile să fie realizate într-un cadru ce le poate permite să fie mai ușor de asimilat de către publicurile străine¹. Radio România, deși finanțat din bani publici, menține aparența unui *brand* independent, și se poate bucura de asemenea de autoritatea unei instituții cu istoric în spate.

Radioul – canal eficient al diplomației publice românești

Spre deosebire de transmisiunile internaționale realizate de marile puteri, majoritatea celor întreprinse de statele mici sunt în limite naționale și au ca public țintă diaspora, din considerente financiare și de resurse.

Cehia și Polonia s-au evidențiat ca fiind printre primele țări din Europa Centrală și de Est ce au realizat două programe radio de promovare a democrației în Cuba, respectiv Belarus. Deoarece limbile naționale nu sunt de circulație internațională, au fost nevoie să investească în traduceri (mai ales Cehia)². România le-a preluat exemplul, Radio România Actualități difuzând inițial în mai multe limbi: bulgară, greacă, maghiară, portugheză și turcă. Prima emisiune în limba ucraineană a fost difuzată pe 25 septembrie 1994. În limba engleză primele emisiuni au fost lansate abia în anul 2000³, după ce comunitatea europeană a manifestat un angajament politic mai puternic față de integrarea României⁴. Printre primele activități de diplomație publică întreprinse de acest post de radio în perioada anilor 1990 se numără organizarea unui seminar internațional „Limba Română- Mijloc de comunicare și informare radiofonică” pentru toate posturile de radio ce transmitau în limba română, plante de promovare a grilei posturilor (pentru care a câștigat și „Premiul Special pentru Promovarea Valorilor Românești” în 1994). Mai mult, statutul Societății de Radiodifuziune prevede de asemenea și de realizarea de coproducții cu parteneri externi (cei francezi- RFI- au fost cei mai activi în perioada anilor 1990) și organizarea de schimburi internaționale⁵.

În perioada 2003-2004, postul de radio a adoptat un rol mai activ în reflectarea noilor nevoi generate de procesul aderării la Uniunea Europeană. Traducerile

¹ Ibid., pp. 37-38

² Nancy Snow, Phillip M. Taylor, *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, New York, Routledge, 2009, p. 307.

³ Pentru mai multe detalii vezi http://www.srr.ro/anii_2000-11872 (accesat 24.04.2013)

⁴ În anul 2000, în urma reformelor pozitive întreprinse la București, au fost deschise 9 capitole de negocieri. Cu toate acestea, sprijinul public față de aderarea României era cel mai scăzut (33%), România fiind surclasată de restul candidatelor, *Eurobarometer. Report*, n° 54, April 2001, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb54/eb54_en.pdf – accesat 21.03.2013, p. 83)

⁵ Legea nr. 41 din 17 iulie 1994 (republicată și actualizată), http://www.srr.ro/legea_nr_41_din_17_iulie_1994_republicata_si_actualizata-11879 (accesat 24.04.2013)

în bulgară, greacă, maghiară, portugheză și turcă au fost oprite, locul acestora fiind preluat de engleză, franceză, germană, spaniolă, arabă, rusă, sârbă, ucraineană, italiană și chineză. Primele traduceri ale emisiunilor Radio România Actualitate vizau mai mult vecinătatea apropiată a României. Odată cu „Încetarea Războiului Rece și integrarea României și altor țări din spațiul central și est-european în structurile euro-atlantice”¹ se impunea și o reorganizare: erau identificate ca publicuri țintă comunitățile ce aveau legături istorice cu România, cele considerate a fi influente în Uniune, dar și două comunități îndepărțate (arabă și chineză). În plus, radioul s-a erijat în mediul de comunicare ce transmite cel mai complex flux de informații cu privire la mesajele de diplomație publică românească în contextul integrării euro-atlantice.

Postul Radio România Internațional este cel care beneficiază de traducerile în limbile de circulație internațională, în cadrul programului „Punți radiofonice”², precum spaniolă, italiană, rusă, arabă, chineză. Programul conține rubrici de promovare a identității naționale ce fac trimiteri atât la mediul românesc de afaceri, cât și turism, istorie etc. Activitățile sale au fost premiate de-a lungul anilor de Camera de Comerț a Municipiului București și de Asociația Jurnaliștilor și Scriitorilor de Turism din România. Misiunea declarată a programului „Punți radiofonice” este de a oferi „informații și analize corecte, imparțiale, rapide, relevante, comprehensibile despre actualitatea social-politică, diversitatea opiniilor din societatea românească, procesul de democratizare și reformă, potențialul economic, patrimoniul cultural și atracțiile turistice ale României”³. Observăm cum obiectivul general declarat este pur informațional, radioul neluând în considerație în mod evident și posibilitatea de a schimba atitudinile publicului european față de candidatura României la Uniunea Europeană. Cu toate acestea, în anul 2004 paradigma a fost transferată asupra schimbării atitudinale, dintre cele mai relevante emisiuni ale postului de radio raportul de activitate fiind „România, spațiu european”. Aceasta își propunea schimbarea mentalităților. Mai figurau în grila postului și „Punctul pe i”- emisiune dedicată săptămânal unei teme de integrare și rubricile „Focus” și „O provocare pentru viitor” care se concentrău pe capitolele negociate în procesul de aderare.⁴ Astfel, postul de radio se axa și pe activități de advocacy, susținând cazul României de-a lungul procesului anevoios de aderare.

În afară de promovarea unei imagini democratice și propice pentru investiții, radio-ul este dedicat și diplomației culturale, o caracteristică esențială a întregii Societăți de Radiodifuziune. Justificarea acestei investiții publice vine de asemenea în sprijinul diplomației publice românești: se dorește alinierea percepției asupra României cu realitatea, mai ales în contextul în care publicațiile internaționale „tratează evenimentele românești doar sporadic, adesea superficial”⁵. Odată cu reforma radioului, inițierea dialogului pe două sensuri a devenit și mai vizibilă, radioul organizând concursuri pentru ascultătorii străini ce aveau ca premii sejururi în România. Din 2000, preocupările administrative sunt redirecționate mai ales spre integrarea în organisme de radio europene și promovarea României mai ales prin intermediul culturii- a fost organizat concursul „George Enescu”, lansată emisiu-

¹ Raport de Activitate al Societății Române de Radiodifuziune- 2004, <http://www.srr.ro/files/informatiipublice/rapoarte%20activitate/raport2004.pdf> (accesat 24.04.2013), p. 82

² Din 2004, „Punți radiofonice” este programul RRI destinat publicului străin, în vreme ce „În direct, România” se adresează diasporei românești.

³ Raport de Activitate al Societății Române de Radiodifuziune- 2004, p. 81- 82

⁴ Ibid., p. 36. Aceasta ar fi putut reprezenta o inițiativă eficientă de schimbare a agendei.

⁵ Ibid, p. 83.

nea „Agenda culturală selectivă a săptămânii” și rubrica „Arena culturală. Debuturi literare românești”¹.

Radio-ul este canalul prin intermediul căruia sunt transmise cele mai complexe informații pentru promovarea României, restul palierelor de activități preferând să se concentreze doar pe teme specifice după cum am observat. Au existat și câteva campanii televizate, dar acestea aveau un scop restrâns, și anume promovarea turistică. „România, mereu surprinzătoare” este prima campanie turistică televizată, dar și construită pe termen lung. Aceasta a fost produsă de agenția de publicitate *Ogilvy & Mather* pentru aproximativ 1,7 de milioane de dolari (din fonduri europene)² și înțea spre audiența europeană, cu vârste cuprinse între 20- 55 ani și venit mediu³. Criticile aduse acestui proiect au fost că simbolistica utilizată nu era ușor de recunoscut pentru publicul străin, iar reclamele se construiau mai mult în jurul destinațiilor turistice, și nu a bunurilor culturale⁴. Reclamele au fost difuzate doar pentru scurta perioadă din iunie- august 2004, la o frecvență de o reclamă pe zi pe următoarele canale internaționale *Euronews*, *Eurosport*, *BBC* și *CNN*⁵. Această experiență consolidează argumentul conform căruia radioul este un instrument mult mai eficient pentru statele mici, întrucât implică resurse minime, dar pe de altă parte poate atinge cu ușurință un număr mai mare de publicuri.

Radio sau/și Internet

În contextul digitalizării însă, întrebarea care se ridică este aceea a utilizării radioului pe aceeași scară la care fuseseră îndrăgit în perioada de dinaintea *world wide web*. Adaptabilitatea acestui mediu este remarcată de scriitorul John Naughton care notează cum radioul ajunge să se folosească de noile tehnologii pentru a supraviețui⁶. Astfel, Radio România Internațional s-a ajustat noilor tendințe și beneficiază mai nou de un website tradus în cele 10 limbi de transmisii (română și aromâna fiind excluse). Începând cu luna mai 2000, postul a devenit accesibil și pe internet. În același scop, pentru a-și extinde audiența, Radio România Internațional a încheiat un parteneriat internațional cu *World Radio Network* la sfârșitul anului 2003 pentru a redifuza de două ori pe zi emisiuni în limibile franceză, germană, engleză și rusă. Printre cei mai importanți clienți ai *WRN Broadcast* se numără Vocea Rusiei și Radio Vatican. Mai mult, în raportul de activitate pe 2006, SRR laudă acest mijloc de comunicare ca beneficiind de mai multă „accesibilitate, atractivitate și credibilitate” față de suporturile media tradiționale (ziare) sau noi (internet)⁷. În plus, după schimbarea graficii siteului, numărul de vizitatori a crescut de la 800 la circa 2800 în 2006⁸.

1 Raport de Activitate al Societății Române de Radiodifuziune – 2004, p. 9

2 Nadia Kaneva, Delia Popescu, „National Identity lite: Nation- branding in post- communist Romania and Bulgaria”, *International Journal of Cultural Studies*, vol. 14 (2), 2011, p. 196

3 Ruxandra-Irina Popescu, Răzvan Andrei- Corboș, „A review of Strategic Options for Achieving a Country Brand for Romania”, *Review of International Comparative Management*, vol. 11, n° 5, 2010, p. 884

4 *Ibid.*, p. 201

5 Vezi în Smaranda Adina Cosma, Adina Letiția Negrușă, Marius Bota, „Romania Branding Process as a Tourist Destination”, *International Journal of Business Research*, vol. 7, n° 5, 2007, pp. 69-74.

6 John Naughton, *A Brief History of the Future from the Radio Days*, Phoenix, London, 2000, p. 25

7 Raport de Activitate al Societății Române de Radiodifuziune- 2006, <http://www.srr.ro/files/informatiipublice/rapoarte%20activitate/2006/raportactivitate2006.pdf> ,p. 70 (accesat 10.12.2013)

8 *Ibid.*, p 75

Pe lângă posibilitatea de a asculta programele fără a cumpăra un dispozitiv radio și fără tradiționalele întreburperi din cauza frecvențelor, internetul oferă radiooului și oportunitatea de a iniția un dialog pe două sensuri cu ascultătorii, folosindu-se atât de tehnologiile sociale (web 2.0), cât și de metode tradiționale de a colecta opinii de la ascultători, prin intermediul „Colțului Ascultătorilor”. Ce este foarte interesant este că abordarea programelor este diferită de la o limbă la alta- obiectiv exprimat și în raportul de activitate pe anul 2004 (care identifica reforma RRI): de exemplu, postul italian nu beneficiază de acest colț al ascultătorilor, unde sunt extrase din scrisori trimise de către audiență. În schimb, postul italian se diferențiază prin dimensiunea cooperării româno-italiene-mediteraneene. Spre deosebire de restul rubricilor, cea spaniolă adaugă și o rubrică de interviuri, și de asemenea una de învățare a limbii române – care însă nu este populată cu nicio lecție momentan. Diferența majoră însă între rubricile dedicate traducerilor constă în delimitarea spațiului european de cel al zonei identificate ca fiind de interes pentru Societatea Română de Radiodifuziune. Astfel, conform Raportului de Activitate pe anul 2006, emisiunile în engleză, franceză, germană, italiană și spaniolă au fost orientate preponderent spre dialogul intercultural în perspectiva integrării, pe când celelalte s-au axat pe dezvoltarea democrației¹. Radio România Internațional se declară de asemenea interesat de experiențele ascultătorilor: la sondajele realizate în 2004, 17% dintre ascultători erau fideți (ascultând postul de peste 20 ani), iar 20% dintre respondenți se declarau ascultători fideți (zilnic). Calificativele la adresa programelor erau „informative (73%) și obiective (52%)”; de asemenea, majoritatea respondenților erau mulțumiți de interacțiunea cu postul de radio². Măsurarea audienței lipsește din raportul de activitate din anul 2005, iar în cel din anul 2006 nu mai este la fel de detaliată: „principalul mod de cercetare a audienței la un post de radio internațional de dimensiuni mici sau medii este prin intermediul mesajelor primite de la ascultători³”. Cu toate acestea, același raport menționează că un sondaj de opinie a fost efectuat, însă statisticile nu mai sunt făcute public.

Transmisiunile internaționale ar fi trebuit să survină în continuarea acțiunilor de promovare a intereselor României. Din păcate, dacă obiectivul advocacyului constă mai degrabă în schimbarea atitudinilor față de România, atât la nivel politic, cât și la nivel public, mass- media a avut ca principal obiectiv informarea, răreori preluând mesajele politice și promovându-le în mod frecvent. De asemenea, eficiența grilei de programe ar fi trebuit marcată printr-un sistem de măsurare unitar și sustenabil pentru toate posturile traduse. În ciuda acestor neajunsuri, Radio România Internațional rămâne totuși un instrument eficient al transmisiunilor internaționale: ajustarea programelor în funcție de fiecare dintre publicurile identificate, distanțarea față de guvern și mai ales capacitatea de a prelua o multitudine de mesaje complementare și a le direcționa către un public larg constituie avantaje demne de luat în considerare în continuare.

¹ Ibid.

² Raport de Activitate al Societății Române de Radiodifuziune- 2004, p. 87.

³ Raport de Activitate al Societății Române de Radiodifuziune- 2006, p. 70.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ (SELECTIVĂ)

BERIDGE G. R., JAMES Alan, *A Dictionary of Diplomacy*, Wittshire, Palgrave, 2001

COSMA Smaranda Adina, NEGRUŞA Adina Letiția, BOTA Marius, „Romania Branding Process as a Tourist Destination”, *International Journal of Business Research*, vol. 7, n° 5, 2007.

CULL Nicholas J., „Public Diplomacy: Taxonomies and Histories”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, New York, Sage, February 2008.

DIZARD Wilson Jr., *Digital Diplomacy: U.S. Foreign Policy In The Information Age*, U.S., CSIS Praeger, 2001.

KANEVA Nadia, POPESCU Delia, „National Identity lite: Nation- branding in post- communist Romania and Bulgaria”, *International Journal of Cultural Studies*, vol. 14 (2), New York, Sage, 2011.

NAUGHTON John, *A Brief History of the Future from the Radio Days*, London, Phoenix, 2000

POPESCU Ruxandra- Irina, CORBO, Răzvan Andrei, „A review of Strategic Options for Achieving a Country Brand for Romania”, *Review of International Comparative Management*, vol. 11, n° 5, December 2010.

SNOW Nancy, TAYLOR Phillip M., *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, New York, Routledge, 2009.

Politici ale traducerii în științele umaniste (dezbatere)

În cadrul Bookfest 2012, ediția a șaptea a târgului internațional de carte de la București, organizată între 30 mai și 3 iunie 2012, Franța a fost invitată de onoare. Evenimentele care au avut loc cu această ocazie, organizate de Institutul francez, au acordat o atenție specială științelor umane și sociale și uneia dintre figurile cele mai reprezentative ale acestui domeniu, Pierre Bourdieu, la zece ani de la moartea acestuia. O dezbatere a fost dedicată «politiciilor traducerii în domeniul științelor umane» (joi, 31 mai), o alta sociologului Pierre Bourdieu (vineri, 1 iunie). Seria de prezentări și dezbateri despre științele umane și despre Pierre Bourdieu, a fost deschisă de François Weil, președinte al EHESS (École des Hautes Études en Sciences Sociales) și s-a desfășurat cu participarea mai multor cercetători francezi și români, editori și traducători români. Au fost invitați să participe la această dezbatere despre „politicele traducerii în domeniul științelor umane” reprezentanți ai unor edituri cunoscute pentru locul acordat traducerilor în catalogul lor și în special traducerilor din limba franceză (Humanitas din București și Institutul European din Iași). Au intervenit în cadrul dezbatерii universitari, specialiști ai literaturii franceze, traducători implicați sau interesați de sectorul editorial din România : Bogdan Ghiu (scriitor și reputat traducător, după 1989, al mai multor cărți fundamentale din științele umane), Radu Toma (universitar, traducător și editor), Vlad Alexandrescu (universitar și traducător), Alexandru Matei (universitar și traducător), Camelia Runcceanu (doctorandă la EHESS-CSE și traducătoare).

Seria de întrebări lansată de moderatorul și inițiatorul acestei dezbateri despre „politicele traducerii în domeniul științelor umane” (Bogdan Ghiu) a vizat strategiile editorilor români, direct implicați în luarea deciziilor. Întrebări adresate totodată acelora care pot cel mult influența prin propunerile lor atât sectorul editorial sau contribui la valoarea acordată traducerilor în domeniul educației (din poziția de universitar).

Editorii au răspuns la întrebări care priveau alegerile lor în materie de carte străină și în special despre lucrările de științe umane alese pentru traducere. Fiecare editor a încercat să schiteze câteva idei care au stat la baza creării fondului de carte străină în domeniul științelor umaniste. Din partea acelora care au făcut deja experiența unor proiecte editoriale inițiate în anii 1990 sau care, mai recent, au inițiat sau participă în prezent la altele consacrate traducerilor în domeniul științelor umaniste au venit propunerii pentru încurajarea traducerii de titluri de științe umane prin programe aplicate în cadrul universităților pe parcursul formării pentru traducerea în domeniul științelor umaniste (Radu Toma), alte propunerii schițate pornind de la observații făcute despre proiecte reușite în sectorul editorial românesc și care au vizat traducerea (din limba franceză și în limba franceză). Dar

și o expunere rapidă a dificultăților cu care se confruntă în perioada recentă orice editor specializat în domeniul științelor umaniste ca și a constrângerile pe care le implică pentru traducător tendința actuală a editurilor mari de a oferi spațiu tot mai restrâns traducerilor de titluri în domenii specializate, precum cel al științelor umaniste, cu preferând traducerile de cărți practice sau lucrările de vulgarizare.

Dezbaterea a fost încheiată de Patrick Champagne cu prezentarea celei mai recente lucrări purtând semnatură lui Pierre Bourdieu, care reunește cursurile ținute de acesta la Collège de France, având ca obiect statul: Pierre Bourdieu, *Sur l'État. Cours au Collège de France 1989-1992*, Paris, Seuil & Raisons d'Agir, 2012.

Prezentăm în această rubrică punctele de vedere care s-au conturat cu ocazia acestei dezbatieri, începând cu cel al inițiatorului.

Traducerea științelor umaniste franceze în România

Schimbare de epocă – schimbare de stil de acțiune –
noi alianțe¹ (punct de vedere)

■ BOGDAN GHIU

[writer, philosopher, translator & publisher]

Abstract

This paper deals with the case of French-Romanian translations from the Humanities field, published in Romania after 1989, and advocates the need of genuine translation policies, as both cultural and editorial strategies. Whereas during the 1990s, translations, especially those of reflexive books, were on the forefront of the pending book market, towards the 2000s, Romanian editors' enthusiasm for French Humanities seemed to have disappeared. It was the end of the translations' frenzy wave that coincided with the physical disappearance of great upholders of the so called "post-structuralist" thinking, better known under the Anglo-American label of "French Theory". (Foucault, Derrida, Deleuze and, in different ways, Bourdieu, Baudrillard, Virilio etc.). The change of an era (which, paradoxically, represents a globalization devoid of "global" key figures), entails a change in the way of acting, in the requirement for the multiplicity and continuity of contracts, in actions and aids, in micro-policies, in other words a change in the cross-cutting fittings of different entities, dimensions, scales and definitions. Since this is a turning point for small publishing houses (both French and Romanian), one should call, together with other relevant actors such as publishing companies and translators, for institutional and procedural imagination in order to reinvent and relaunch a potential model of critical culture, so much needed during the "crisis-globality" that characterizes the present era.

Keywords

translation; French humanities; Romania; post-communism; book marketing;
publishers

¹ Inițiator al dezbatelii „Politicele traducerii în domeniul științelor umane”, organizată de Institutul francez din București, cu participarea École des Hautes Études en Sciences Sociales, în cadrul târgului internațional de carte Bookfest 2012 unde invitată de onoare a fost Franța, textul prezentat aici a fost redactat în limba franceză pentru Salon International du Livre 2013, unde invitată de onoare a fost România. Textul original, în limba franceză, a apărut în *La Lettre*, n° 90, „Spécial Roumanie”, 2013, p. 13 (publicație a Bureau International de l’Édition Française), disponibil la <http://www.bief.org/Publications/LaLettre.html>. Am găsit tot interesul ca textul să apară atât în limba franceză cât și în limba română (n.r.).

Siuația traducerilor din domeniul științelor umaniste franceze în limba română este departe de a fi satisfăcătoare. După o perioadă de fericire supremă în anii 1990, ele au scăzut mult în cataloagele editoriale adesea puțin structurate, selecția autorilor și a lucrărilor nefăcându-se pe baza unor criterii coerente și a unor obiective clare. De unde acest interes nu numai moderat, dar și haotic, nearticulat, defazat?

Această lipsă de acțiune concertată determină necesitatea unor veritabile politici ale traducerii (pentru a parafraza titlul unei cărți din 1994 a lui Jacques Derrida, *Politicele prieteniei*), ale căror actori ar trebui să fie în același timp editori francezi specializați, tineri cercetători francezi și români, universitați, edituri românești și franțuzești – de la cele mai generaliste la editurile de nișă – precum și instituții naționale franceze și române din domeniile cărții și diplomației culturale. Politicile traducerii trebuie înțelese atât ca politici culturale cât și ca politici editoriale. Ele ar trebui să se traducă printr-o dinamică a contactelor și a întâlnirilor, printr-o mai bună comunicare și o cunoaștere reciprocă susținută.

Prin aceste cuvinte prefațam – la sfârșitul lunii mai 2012, când Franța era invitată de onoare la Bookfest – masa rotundă intitulată « Politicile traducerii în domeniul științelor umaniste », care întrunea reprezentanți ai editurilor (Humanitas, Polirom, Art), centre naționale ale cărții (francez și român), traducători, universitari etc.

A cui e vina (dacă există vreuna) pentru această situație? Dar, în același timp, la ce bun să se mai traducă din franceză într-o limbă de circulație restrânsă precum româna, de exemplu (însă tocmai de aceea exemplul românesc poate fi generalizat), când tot ceea ce contează, deci ce le-ar putea interesa mai ales pe tinerele generații, poate fi citit prin intermediul traducerilor englezesci?

În anii 1990, imediat după spectaculoasa cădere a regimului național-comunist al lui Ceaușescu, tinerele edituri românești încercau să recupereze întârzierea culturală adâncită, traducând în toate direcțiile, într-o vânzoleală de autori, de direcții, de stiluri și de epoci cu adevărat mitică pentru o privire retrospectivă, ca de altfel întreg climatul public și întreaga societate românească de atunci. Tocmai traducerile, și mai cu seamă cele ale cărților de idei, pentru a o spune pe scurt, ocupau prim-planul pieții de carte care se naștea, în librării și la marile saloane și târguri de carte.

Iar această fericită confuzie paradisiacă a durat întregul deceniu, poate și ceva mai mult. Să spunem că lucrurile au început să meargă prost iar entuziasmul editorilor români pentru științele umaniste franceze să se scufunde într-un mod catastrofic undeva către jumătatea anilor 2000. Sau, mai degrabă, s-au produs o mutație (de scală), o deplasare (de actori) și o schimbare (de stil de acțiune), pe care ar trebui să le înțelegem ca pe o reacție de adaptare la o schimbare de epocă și chiar de paradigmă, încă în curs.

Sfârșitul nu al traducerilor din științele socio-umaniste franceze în limba română, ci al valului lor de frenzie coincide, în mare – este ipoteza pe care o avansez –, cu sfârșitul biologic, cu dispariția fizică a marilor corifei ai aşa-numitei gândiri «poststructuraliste», mai cunoscute, tocmai, sub label-ul anglo-american de «French Theory» (Foucault, Derrida, Deleuze și, pe căi diferite, Bourdieu, Baudrillard, Virilio etc.). De fapt, se prea poate ca la începutul anilor 1990, editurile românești să nu fi făcut decât să se ralieze unui fenomen global de modă, care se adăuga privațiilor culturale din deceniile precedente. Scena filosofică și intelectuală franceză radia în întreaga lume deja de multă vreme, dar strălucirea ei nu putea fi decât cu atât mai puternică pentru o cultură de tradiție francofonă privată cu strictete de bunurile sale de consum intelectual obișnuite.

Marilor editori le plac marile nume, firește. Dar acum, în adâncitura valului creat de retragerea istorică a pleiaidei marilor gânditori francezi «poststructuraliști» (ceea ce am putea numi, la fel de bine, după anii lor de naștere, generația 30), este momentul micilor edituri (românești, dar și franțuzești) de a trece la atac.

Schimbarea unei epoci (care, în mod paradoxal, este o globalizare fără mari nume «globale»), antrenează schimbarea stilului de acțiune, necesitatea multiplicității și a continuității contactelor, a acțiunilor și a ajutoarelor, a *micropoliticilor*, altfel spus, a *montajelor* transversale de entități diverse, de dimensiuni, de scale și de definiții diferite. O viziune, să spunem, foarte «Bruno Latour», gânditor francez care în anii 1990 ar fi fost mult mai ușor tradus și publicat în limba română, ceea ce, din păcate, nu mai este cazul!

În timpul mesei rotunde pe care o evocam la început, reprezentanții marilor edituri românești recunoșteau că preferă să nu-și asume riscuri și să traducă, în schimb, «cărți sigure», pasând responsabilitatea unor edituri mici precum Idea și, mai recent, Tact (ambele din Cluj-Napoca), dar și Art sau Trei. Poate că ar trebui apelat la mai multă imaginație instituțională și procedurală – la care ne îmbie științele umaniste franceze ele însеле, renumite cum sunt pentru finețea și ingeniozitatea lor critică – laolaltă cu toți ceilalți actori în cauză, precum editurile și traducătorii, pentru a reinventa și a relansa un posibil model de *cultură critică*, atât de necesar în globalitatea-criză care caracterizează epoca actuală.

Traduction des sciences humaines françaises en Roumanie

Changement d'époque – changement de style d'action –
nouvelles alliances (point de vue)

La situation des traductions des sciences humaines françaises en roumain est loin d'être satisfaisante. Après une période de félicité dans les années 1990, elles ont beaucoup diminué dans des catalogues éditoriaux souvent peu structurés, la sélection des auteurs et des ouvrages ne se faisant pas sur la base de critères cohérents et d'objectifs clairs. Pourquoi cet intérêt non seulement modéré, mais aussi chaotique, non articulé, déphasé?

Ce manque d'action concertée appelle la nécessité de véritables politiques de la traduction (pour paraphraser le titre d'un livre de 1994 de Jacques Derrida, *Les politiques de l'amitié*), dont les acteurs devraient être à la fois des éditeurs français spécialisés, des jeunes chercheurs français et roumains, des universités, des éditeurs roumains et français – des plus généralistes aux éditions de niche – et des institutions nationales françaises et roumaines dans les domaines du livre et de la diplomatie culturelle. Les politiques de la traduction doivent se comprendre tant comme des politiques culturelles que des politiques éditoriales. Elles devraient se traduire par une dynamique de contacts et de rencontres, par une meilleure communication et une connaissance réciproque soutenue.

C'est par ces mots que je préfaçais – à la fin du mois de mai 2012, lorsque la France était l'invitée d'honneur de Bookfest – la table ronde intitulée «Les politiques de la traduction en sciences humaines», qui réunissait représentants de maisons d'édition (Humanitas, Polirom, Art), des centres nationaux du livre français et roumain, traducteurs, universitaires, etc.

À qui la faute (s'il y en a une) pour cette situation ? Mais, en même temps, à quoi bon continuer de traduire du français dans une petite langue telle que le roumain, par exemple (mais c'est justement pour cela que l'exemple roumain est généralisable), quand tout ce qui compte, donc ce qui pourrait intéresser surtout les jeunes générations, peut se lire par l'intermédiaire de traductions anglaises?

Dans les années 1990, juste après la spectaculaire chute du régime national-communiste de Ceausescu, les jeunes maisons d'édition roumaines essayaient de récupérer le retard culturel creusé, en traduisant dans toutes les directions, dans un foisonnement d'auteurs, de directions, de styles et d'époques vraiment mythique pour un regard rétrospectif, comme tout le climat public et toute la société roumaine de l'époque, d'ailleurs. Ce sont les traductions, et surtout celles de livres d'idées, pour dire bref, qui faisaient les événements du marché du livre naissant, dans les librairies et lors de grands salons et foires du livre.

Et cette heureuse confusion paradisiaque a duré toute la décennie, et même un peu plus. Disons que les choses ont commencé à empirer et l'enthousiasme des éditeurs roumains pour les sciences humaines françaises à sombrer d'une manière catastrophique quelque part vers la moitié des années 2000. Ou, plutôt, une mutation (d'échelle), un déplacement (d'acteurs) et un changement (de style d'action) se sont produits, qu'on devrait comprendre comme une *réaction d'adaptation à un changement d'époque* et même de paradigme, toujours en cours.

La fin non des traductions des sciences socio-humaines françaises en roumain, mais de leur vague de frénésie coïncide, en gros – c'est l'hypothèse que j'avance –, avec la fin biologique, avec la disparition physique des grands coryphées de la soi-disant pensée «poststructuraliste», plus connue, justement, sous le label anglo-américain de «French Theory» (Foucault, Derrida, Deleuze et, par des voies différentes, Bourdieu, Baudrillard, Virilio, etc.). En fait, il se peut qu'au début des années 1990, les éditeurs roumains n'en font que se rallier à un phénomène global de mode, qui venait s'ajouter à la privation culturelle des décennies précédentes. La scène philosophique et intellectuelle française rayonnait mondialement depuis longtemps, mais son rayonnement ne pouvait être que plus fort encore pour une culture de tradition francophone strictement privée de ses biens de consommation intellectuels habituels.

Les grands éditeurs aiment les grands noms, c'est naturel. Mais maintenant, dans le creux de la vague créé par le repli historique de la pléiade des grands penseurs français «poststructuralistes» (ce qu'on pourrait appeler aussi, d'après leurs années de naissance, la génération 30), c'est aux petits éditeurs (roumains, mais aussi français) de passer à la charge. À changement d'époque (qui, paradoxalement, est une globalisation sans grands noms «globaux»), changement de style d'action, nécessité de multiplicité et de continuité des contacts, des actions et des aides, de *micropolitiques*, autrement dit, de *montages transversaux* d'entités diverses, de dimensions, d'échelles et de définitions différentes. Une vision, disons, très «Bruno Latour», penseur français qui dans les années 1990 aurait été beaucoup plus facilement traduit et publié en roumain, ce qui n'est plus, hélas, le cas !

Pendant la table ronde que j'évoquais en commençant, les représentants des grandes maisons d'édition roumaines reconnaissaient qu'ils préfèrent ne pas risquer et traduire des «livre sûrs», en passant la responsabilité à des petits éditeurs tel que Idea et, plus récemment encore, Tact (les deux de Cluj-Napoca), mais aussi Art ou Trei. Il faudra faire peut-être appel à plus d'imagination institutionnelle et procédurale – à laquelle les sciences humaines françaises elles-mêmes, renommées pour leur finesse et leur ingéniosité critique, invitent – avec tous les autres acteurs concernés, tels les éditeurs et les traducteurs, pour réinventer et relancer un possible modèle de *culture critique*, si nécessaire dans la globalité-crise qui caractérise l'époque actuelle.

Incursiuni critice în istoria intelectuală a României de ieri și de astăzi

Victor Rizescu, *Tranziții discursivee. Despre agende culturale, istorie intelectuală și onorabilitate ideologică după comunism*

București, Corint, 2012, 464 p.

Aducând laolaltă o serie de texte publicate în diferite reviste cu profil cultural și politic, lucrarea lui Victor Rizescu impresionează nu atât prin vastitatea informației, cât prin calitatea analizei, netributară, aşa cum se întâmplă deseori în cazul cărților abordând tematici similare – clișeeelor ideologice și schemelor de interpretare trunchiate, având la bază bibliografii insuficiente, selective nu atât din punct de vedere științific, cât mai degrabă „canonic” – și conducând la aceleași concluzii redundante: românii sunt imorali, superficiali, leneși sau hoți din cauza unei mentalități retrograde și refractară la valorile „europene”; eter-nul blestem mioritic, atenuat ocazional de umorul caragiașesc, al unei țări situate identitar „la porțile Orientului”¹.

Beneficiind de un parcurs tematic generos, care începe de la sociologia interbelică, trecând prin deconstruirea dogmelor naționaliste și a retoricii anti-moderne și ajungând la formele de legitimare ale unor deja clasice discursuri intelectuale în perioada postcomunistă, Victor Rizescu propune o investigare minuțioasă a operelor unor autori mai mult sau mai puțin contemporani, mai mult sau mai puțin cunoscuți, mai mult sau mai puțin „profitabili” sau incomozи pentru mainstream-ul intelectual contemporan. Cât de cunoscuți sunt astăzi sociologi ca Henri Stahl, de exemplu, sau Dumitru Drăghicescu? și cât de prezenți

sunt în actualul circuit al ideilor confrății lor, mai vizibili, ce-i drept – Ștefan Zeletin sau Constantin Dobrogeanu Ghere? Foarte puțin sau deloc, în ciuda actualității neașteptate și a profunzimii analitice care răzbate din scrierile lor. Da, sunt intelectuali (preponderent) de stânga, iar asta echivalează deseori în România de astăzi cu o etichetă aplicată mecanic, pavlovian chiar, de nefrecven-tabilitate, în cel mai bun caz, sau de uto-pism, de radicalism aflat pe punctul de a degenera în violență, plasat automat în continuitate cu regimul comunist.

Nu au cerere pe piața cărții, ar replica probabil conducerea unei binecunoscute edituri, secondată de o parte însemnată a intelectualității românești, uitând convenabil că oferta de idei își creează publicul în măsura în care cerea de idei impactează la rândul ei politice editoriale. Astăzi, situația este descul de echilibrată, dar în anii 1990, de exemplu, oferta de carte, relativ unilaterală, avea o influență formatoare mult mai mare în raport cu cititorii. Cărțile nu se adreseză (numai) unui public pre-stabil și își creează. Așa că, singură, piața cărții nu reprezintă un răspuns adecvat la întrebarea mai sus enunțată. Afinitățile ideologice transpuze în configurația a ceea ce Sorin Adam Matei a numit „grupuri de prestigiu”², având un acces preferențial la resursele materiale

¹ Andrei Pleșu, *Comediile la porțile Orientului*, București, Humanitas, 2005.

² Sorin Adam Matei, *Boierii mintii. Intelectuali români între grupurile de prestigiu și piața liberă a ideilor*, București, Compania, 2007.

ca suport al imprimării și difuzării informației, proces din care a rezultat un public relativ reticent la abordări ideologice de altă factură decât cea a dreptei conservatoare și/sau liberale – iată răspunsul corect. Iar în acest caz, stânga nu poate însemna decât comunism *in nuce*. „În cazul dezbatării despre comunismul românesc”, scrie Victor Rizescu, „obiectivul condamnării și al stabilirii responsabilităților a primat întotdeauna în fața celui al înțelegerii. Graba de a exorciza răul printr-o judecată de ansamblu a împins pe planul doi și a făcut impopular efortul de a separa atent grâul de neghinnă. Respingerea comunismului ca o entitate cvasimetafizică a fost mult mai frecventă decât evaluarea sa ca un proiect de modernizare cu bilanț general negativ, dar rezonând totuși cu evoluțiile modernizării globale” (p. 384).

Nu scapă atenției lui Victor Rizescu nici autori deja consacrați ca demolatori de mituri istorice, cum ar fi de pildă Lucian Boia. Fără a îi nega meritele științifice apreciabile – lucrarea *Istorie și mit în conștiința românească* fiind de altfel un reper în procesul de demantelare a dogmaticii național-comuniste în privința istoriei moderne și contemporane – Rizescu sesizează cu acuitate alunecarea lui Boia înspre eseismul de factură encyclopedică, centrat pe „strategii de amplificare a spectaculosului prin simplificarea problematicii” (p. 276), așa cum procedează acesta într-una din lucrările sale recente intitulată „Germanofilii”. Elita

intelectuală românească în anii Primului Război Mondial.

Evaluând relația unui anumit segment al intelectualității cu fosta putere politică – „o parte dintre practicienii discursului legitimitor anticomunist și anti-naționalist – cu întregul său cortegiu de clișee (liberal)conservatoare și antistângiste și înconjurat de persistentul halou al partizanatului cultural – au dibuit, după multe tribulații, identitatea ideologică a «dreptei», folosită ca platformă a fuzionării cu puterea politică actuală (este vorba despre guvernarea coagulată în jurul Partidului Democrat Liberal, n.m.), ea însăși înfășurată tardiv și conjunctural în același veșmânt ideologic” – Victor Rizescu își încheie lucrarea în cheie oarecum normativă: „Cum dreapta s-a născut sub auspicii problematice, există șanse ca stânga să devină centrul de coagulare al unei noi onorabilități. În aceasta rezidă forța sa, și tot de aici derivă, pe termen lung, marea sa slăbiciune” (p. 456). Nu știu cât de adevărată se va dovedi predicția autorului; cert este însă că lucrarea prezentată în aceste rânduri se înscrie cu brio într-o abordare științifică la rândul ei „onorabilă”, lucidă, minuțioasă, pasională – într-o manieră care nu îi afectează însă obiectivitatea – dar din păcate încă minoritară în mediul intelectual românesc.

Emanuel Copilăș
[West University of Timișoara]

O istorie a antropologiei

Robert Deliège, *O istorie a antropologiei*

traducere din limba franceză Ioan T. Biță Chișinău, Cartier, 2007, 390 p.

Cu o ținută elegantă și sobră la nivel de design, lucrarea „O istorie a antropologiei”, apărută la Editura Cartier¹, se numără printre puținele cărți din mediul editorial românesc ce abordează domeniul vast, dar captivant, al antropologiei. Această lucrare, ce are un profil mai degrabă de carte-manual, oferă o perspectivă de ansamblu și cuprinde, totodată, o prezentare a elementelor fundamentale ale acestei relativ tinere discipline: antropologia. După cum aflăm încă din subtitlu, autorul prezintă principalele teorii, școlile importante și autori de referință care au marcat istoria și evoluția gândirii antropologice. Autorul acestei lucrări, belgianul Robert Deliège, doctor în etnologie (Oxford) și profesor la Universitatea Catolică din Louvain, își ia sarcina, deloc ușoară, să prezinte, într-o manieră sintetizată, un secol și mai bine de practică și reflecție antropoligică, acestea marcând în mod decisiv dezvoltarea științelor sociale.

Ca în cazul oricărei lucrări de istorie, autorul parcurge cronologic sfera preocupărilor antropologice, de la precursori și până în modernitate. Neavând o tradiție foarte bogată, istoria antropologiei debutează cu evoluționismul și, în mod firesc, cu fondatorul acestui curent, Charles Darwin. După o scurtă prezentare a vieții acestuia și a operei sale fundamentale, „Originea speciilor”,

luăm contact și cu alți exponenți ai curentului evoluționist, cu savanți precum Lewis Morgan, Edward Tylor și James Frazer². Deși miza curentului evoluționist le este cunoscută celor mai mulți dintre cititori, reîntâlnirea, datorată analizei lui Deliège, cu o operă de referință precum „Creanga de aur”, semnată de James Frazer, poate stârni, dacă nu un real interes științific, cel puțin unul literar. Pe scurt, cele relatate în „Creanga de aur” se referă la existența, în vremea Imperiului Roman, a unui sanctuar închinat zeiței Diana. Pentru a slujii în sanctuar, cel care dorea acest lucru trebuia să-l ucidă pe preotul în funcție pentru a feri sanctuarul de decăderea bătrâneții, păstrându-i-se, astfel, o vitalitate perpetuă. De aici se nasc o serie de întrebări la care Frazer va încerca, în cheie evoluționista, să găsească niște răspunsuri. În fine, după cum precizează și Deliège, în zilele noastre evoluționismul e depășit, fiind invocat faptul potrivit căruia „reconstituiriile evoluționiste sunt adesea inutile eforturi ale imaginației, fără baze empirico-istorice” (p. 57). În orice caz, nu se poate nega și nu este de neglijat contribuția evoluționiștilor la dezvoltarea, sau mai bine zis la lansarea acestei discipline pe care azi o numim antropologie: „Interesul școlii evoluționiste este, prin urmare, esențialmente istoric. Este vorba despre înțeleptualii evoluționiști care,

¹ La aceeași editură apare, în 2008, o a doua lucrare semnată de același autor și tradusă din franceză tot de Ioan T. Biță: Robert Deliège, *Introducere în antropologia structurală*, Chișinău, Editura Cartier, 2008.

² Dintre cei trei gânditori, doar James Frazer a fost tradus, în mod special, în România. Opera fundamentală a acestuia, „Creanga de aur”, a fost tradusă în 1980, în cinci volume, la Editura Minerva (București).

prin curiozitatea și inteligența lor, au pus bazele disciplinei și care, prin întrebările lor fundamentale, își vor fi incitat elevii în a aduna din ce în ce mai multe materiale. Plecând de la o disciplină încă speculativă, antropologia înainta astfel pe calea unei cunoașteri empirice” (p. 58).

Cu o abordare ceva mai științifică, spre deosebire de evoluționism, se prezintă școala franceză de antropologie, printre ai cărei primi reprezentanți apare, în mod firesc, sociologul Émile Durkheim. De altfel, n-ar fi greșit să declarăm că antropologia s-a desprins din sociologie - o spune cu fermitate chiar Deliège, pentru el antropologia fiind sora nestatornică a sociologiei. După cum era de așteptat, prin studiile sale Durkheim va „îmbrăcca” antropologia în haina riguroasă a sociologiei. Ceva mai apropiat de antropologia modernă va fi, însă, nepotul lui Durkheim, Marcel Mauss. Acesta este cunoscut, în special, pentru deja celebrul „*Essai sur le don*” în care emite ipoteza potrivit căreia prima formă a contractului economic nu este trocul, ci darul. Cu privirea la acest eseу, Deliège notează: „Notorietatea lucrării provine, în mare parte, din faptul că ea critică concepția utilitaristă a unei economii bazate pe urmărirea interesului individual și pe mercantilism” (p. 89). Tot în capitolul despre Marcel Mauss ne este prezentat rezumatul unei alte lucrări interesante, de data aceasta despre eschimoși. E destul de surprinzător să afli că la această populație de la Cercul Polar religia îmbrăcă forme de la un anotimp la altul, vară având caracter laic, pe când iarna se poate vorbi despre o adevărată exaltare religioasă. În legătură cu Marcel Mauss poate fi amintită și încercarea acestuia de a întocmi un manual de etnografie (*Manuel d'ethnographie*, 1967), chiar dacă etnologul francez n-a făcut niciodată anchete de teren¹. Tot din cadrul școlii franceze, merită a fi menționat și Robert Hertz, dispărut preamatur din

viața științifică, după ce va muri în Primul Război Mondial. Paginile în care sunt analizate lucrările lui Hertz constituie, probabil, una dintre cele mai captivante părți a lucrării lui Deliège, fapt datorat, desigur, originalității specifice acestui autor francez. Destul de neobișnuit prin tema abordată, în eseul său *Prééminence de la main droite: essai sur la polarité religieuse*, Robert Hertz se întreabă de ce aproape peste tot în lume, în majoritatea societăților, mâna dreaptă este judecată ca fiind superioară celei stângi; de ce mâinii drepte îi sunt asociate dexteritatea, corectitudinea, spiritul de dreptate, justiția, sacrul, în timp ce mâinii stângi îi corespund profanul și moartea. De pildă, dacă la unele triburi, precum cele din Nigerul de Jos, femeilor le este interzis să folosească mâna stângă atunci când gătesc, vom regăsi și în cultura europeană o tendință similară unde se admite că un copil bine educat nu trebuie să folosească mâna stângă. Exemplele de acest fel continuă, iar concluziile la care ajunge Robert Hertz sunt demne de tot interesul.

În fond, în această istorie a antropologiei, Robert Deliège analizează trei mari școli: franceză, americană și britanică; celealte capitole dedicate evoluționismului, structuralismului, antropologiei dinamice și marxiste acordându-li-se, deliberaț, mai puțină atenție, demersul fiind, totuși, îndeajuns de consistent pentru ca cititorul să-și facă o idee și despre aceste curente.

În ceea ce privește școala de antropologie americană² (culturalismul

¹ Acest manual a fost tradus și în limba română, studiu introductiv și traducere de Cristina Gavriluță: Marcel Mauss, *Manual de etnografie*, Institutul European, Iași, 2003.

² Merită a fi amintit faptul că Ruth Benedict, una dintre principalele reprezentante ale acestui curent, va scrie, în timpul celui de Al Doilea Război Mondial (în 1943), o lucrare despre români; în limba română, vezi Ruth Benedict, *Cultura și comportamentul românilor*, București, Criterion Publishing, 2002. Deși Ruth Benedict nu a vizitat România în vremea când a redactat studiul, lucrare ei despre români a fost redactată pe baza unor interviuri realizate în comunitățile românești din Statele Unite. Studiul se voia a fi un instrument util soldaților americani, necesar în cazul confruntării cu trupele românești. Într-o recenzie la această lucrare

american), de referință pentru lumea academică și nu numai, Robert Deliège pare să aibă rezervele sale, fapt ce-l duce pe lector la ideea că această mișcare științifică de dincolo de Ocean n-ar fi atât de interesantă și de bine fundamentată științific, pe cât e de prestigioasă. Asta pentru că, în comparație cu ceilalți, americanilor le lipsește atât originalitatea francezilor, cât și rigoarea englezilor, plonjând adesea spre sfera politicului sau chiar spre șocant (senzațional), cu un balast descriptivist uneori greu de admis ca element științific. Desigur, „povestea” își are rolul ei bine definit, statuat, în antropologia culturală, dar antropologii americani par a fi, însă, ceva mai patimași și mai prinși de farmecul relatării, de epic, pur și simplu. Edificatoare în acest sens este lucrarea cunoscutei Margaret Mead despre populația din insulele Samoa. Ceea ce părea a fi o mare cucerire pentru antropologie, în final s-a sfârșit, prin reacția critică a lui Derek Freeman, printr-o deziluzie amără pentru admiratorii doamnei Mead.

Dacă americanii au, se pare, câteva sincope științifice, de metodă, epistemologice, nu același lucru se poate spune despre funcționaliștii britanici, care impresionează prin profunzimea și rigoarea studiilor lor. Principalul reprezentat și unul dintre cei mai renumiți antropologi, considerat a fi părintele

antropologiei moderne, este Bronisław Malinowski. Numele acestuia se leagă de metoda etnografică numită *observație participantă* (coparticipantă – sau participativă). Această metodă avea să revoluționeze cercetarea antropologică, pentru că odată cu ea se trece, decisiv, de la savantul de bibliotecă, la cel de teren. Antropologul iese în lume, părăsind cabinetul academic, turnul său de fildeș. Acest capitol evocă, de fapt, cel mai important moment din istoria antropologiei culturale și sociale.

Spre finalul cărții, Deliège ne prezintă unele curente care, pentru o vreme, au făcut carieră în antropologie, precum cel marxist și, mai de curând, curentul dinamist. Cel din urmă, după cum subliniază și autorul, va aduce un suflu nou în antropologie prin aceea că va salva această disciplină de un discurs nesfârșit despre paradisurile pierdute. Pe firul acestui curent, antropologia culturală iese din junglă și pătrunde în aglomerările urbane, în marile societăți umane; totodată, antropologia începe să se intereseze de modificările, conflictele și dinamismul culturilor¹. Un reprezentant al dinamiștilor pe care ni-l prezintă Deliège este Roger Bastide, care se remarcă prin analizarea în lucrările sale a acelui sincretism religios catolic-african specific periferiilor din marile metropole braziliene.

Pe la începutul anilor '70, unii cercetători anunțau sfârșitul antropologiei culturale și sociale din varii motive, principalul fiind acela că această disciplină nu are un câmp de studiu propriu și nici măcar o definiție exactă. Pornind de la aceste considerații, în încheierea cărții, Robert Deliège ne va convinge, în câteva pagini, că antropologia nu va dispărea ca știință autonomă atât timp cât antropologia culturală și socială se va inventa pe măsura evoluției (sau involuției) omului și a formelor sale de viață spirituală și organizațională (au apărut

(apărută în *Cercetări Etnologice Românești Contemporane*, volumul I, nr. 1, iarna 2005, Editura Valahia), etnologul Nicolae Constantinescu notează: „Din «folclorul antropologilor» se știe că Ruth Benedict a scris cele trei studii despre Japonia, România și Thailanda fără să fi vizitat vreodata țările respective. Totuși, într-un instrument de lucru credibil cum este *Dictionar de etnologie și antropologie*, volum coordonat de Pierre Bonte și Michel Izard (1991), trad. rom., Editura Polirom, 1999, în articolul despre R. B., semnat chiar de M. Izard, se scrie că, «după război R. B. a întreprins călătorii de studiu în Europa (Germania, Olanda, România) și în Asia (Japonia și Thailanda)». Nu am găsit, deocamdată, nici o confirmare a prezenței antropologului american în România, în anii 1944-1948, care, dacă ar fi avut loc, n-ar fi putut trece chiar aşa de neobservată.”

¹ Vezi pe larg capitolul *Antropologia dinamică* din Marie-Odile Géraud, Oliver Leser-voisier, Richard Pottier (cu colaborarea lui Gérald Gaillard), *Notiunile-cheie ale etnologiei. Analize și texte*, trad. Dana Ligia Ilin, Iași, Editura Polirom, 2001.

și apar noi specializări antropologice, noi ramuri în abordări interdisciplinare), deschizându-se noi spații de cercetare. De asemenea, meritul lucrării lui Robert Deliège derivă efortul, încheiat cu succes, de a organiza modul în care ne raportăm la istoria unei discipline și de a surprinde, într-o lucrare accesibilă publicului larg și de dimensiuni rezonabile, o istorie ce s-ar putea întinde pe câteva volume.

În prima fază de dezvoltare a antropologiei, cercetătorii căutau să se orienteze spre societățile exotice și primitive, același lucru nemaiîntâmplându-se, însă, în prezent, când antropologii europeni și americani au lăsat în urmă

Orientul, Africa sau Polinezia și încep să descopere, chiar în țările lor de origine, un bogat material etnografic pe care odinioară îl ignorau. În acest sens, ni se pare pertinentă afirmația lui Robert Hertz: „La ce bun să mergi să cauți la antipozi ceea ce poți avea la îndemâna fără să părăsești pământul Franței?”. Întoarcerea spre sine și spre spiritul locului a antropologiei culturale și sociale este, de altfel, o realitate a antropologiei contemporane, situație întâlnită și în România în dezvoltarea acestei discipline.

Tudor Mihăescu

[University of Bucharest & IICCMER]

John Steinbeck în Uniunea Sovietică la începutul Războiului rece

John Steinbeck, *Jurnal rusesc*

Trad. Petru Iamandi, București, Editura RAO, 2010, 250 p

Laureatul Premiului Nobel pentru Literatură, John Steinbeck, ne propune o lucrare deosebit de interesantă, pe care am putea să o încadrăm în aşa-numita literatură de frontieră. Este vorba de aceeași specie care l-a consacrat în peisajul literar și istoric pe renumitul disident Alexandr Soljenițin, dar care a fost abordată și de scriitorul român, Panait Istrati. Într-o manieră similară cu Steinbeck, Istrati a conceput *Spovedania unui învins* tot în urma unei călătorii în patria comunismului mondial, Uniunea Sovietică, însă cu 20 de ani mai devreme. Titlul operei lui Istrati relevă imensa dezamăgire a scriitorului român, care încă de la sfârșitul anilor '20 ai veacului trecut a realizat că societatea sovietică era departe de a întruchipa un paradis terestru, un tărâm al făgăduinței (după cum triumfalista proclama propaganda stalinistă), realitățile din URSS sugerând întocmai contrariul.

În schimb, John Steinbeck a optat pentru un titlu neutru, tinzând să se detașeze emoțional de cele observate și consemnate în timpul sejurului său. La fel ca *O zi din viața lui Ivan Denisovici* și, în special, *Arhipelagul Gulag*, dincolo de valoarea incontestabilă pe care o prezintă ca operă beletristică în sine, *Jurnalul rusesc* se constituie deopotrivă într-o sursă istorică demnă de luat în considerare, mai cu seamă dacă avem în vedere calitatea de martor a autorului.

Scriitura este susținută de fotografiile realizate de însotitorul autorului, Robert Capa, chiar dacă „aparatul

de fotografiat este un instrument de temut, iar cel care îl manevrează e suspect și supravegheat la fiecare pas” (p. 8). De fapt, în urma unei atente cercetări a fotograflor, autoritățile sovietice nu le vor restituî pe toate celor doi americani cu prilejul plecării.

Contextul internațional în care a avut loc vizita de o lună a lui Steinbeck în U.R.S.S. era marcat de escaladarea tensiunilor în raporturile Est-Vest, pe fondul declanșării războiului rece. Conflictul ideologic ce amenință chiar să degenerizeze într-o confruntare armată violentă era deja o realitate indiscretabilă în luna august 1947. Discursul lui Winston Churchill de la Universitatea Fulton, replica promptă și dură a lui Iosif Stalin, *Telegrama lungă* din 1946 a lui George Kennan (diplomat american tocmai la Moscova), evenimente urmate de Doctrina Truman și Planul Marshall, un an mai târziu, au condus la o distanțare ireversibilă între Kremlin și Casa Albă. În septembrie 1947, la foarte scurtă vreme după ce Steinbeck a revenit din călătorie, Moscova a inițiat înființarea Cominformului după ce, în 1943, pentru a câștiga bunăvoiețea aliaților săi occidentali din coalitia Națiunilor Unite, consimțise asupra dizolvării Cominternului.

Scriitorul și-a „avertizat” cititorul în privința intențiilor sale încă din primele pagini ale *Jurnalului*. Finalitatea operei sale nu este nici să evidențieze și să condamne ororile stalinismului, cum procedase (magistral de altfel) Soljenițin, nici să demitizeze regimul communist de

tip sovietic (precum Panait Istrati). Scopul lui Steinbeck nu este acela de a reliefa liniile directoare ale politicii externe a Uniunii Sovietice sau caracteristicile doctrinei strategice sovietice. Autorul își justifică opțiunea apreciind că oricum, opinia publică americană era suprasaturată de aceste aspecte : „Situația ne făcea să credem că existau unele lucruri despre care nu scria nimeni și tocmai acestea erau lucrurile care ne interesau cel mai mult. Cu ce se îmbracă oamenii de acolo? Ce mănâncă la cină? Dau petreceri? Ce fel de alimente există acolo?” (p. 6). Așadar, ceea ce îi captează atenția este viața cotidiană a sovieticilor, specificitatea acesteia, ceea ce îi individualizează pe ruși și pe alte popoare din U.R.S.S. în raport cu alții. Este interesantă și maniera în care unii americanii obișnuiau sau oamenii de afaceri îi percepeau pe sovietici: „Un domn în vîrstă a înclinat din cap spre noi și a zis: Vă vor tortura, asta vor face; vă vor arunca în fundul unei temnițe și vă vor tortura. Vă vor chinui și vă vor înfometă până veți spune tot ce vor ei” (p. 9). Aceste temeri puteau fi înțemeiate dacă luăm în considerare teroarea generalizată instituită de Stalin. În rândul oamenilor de afaceri americanii, este evidentă ostilitatea puternică și nedismulată față de comunism: „Luăți și câteva bombe cu voi, ca să aveți ce arunca peste ticăloșii ăia de comuniști!” (p. 9), cuvinte ce demonstrează foarte limpede tensiunile insurmontabile dintre superputeri. La nivel oficial, competiția era deosebit de acerbă și, datorită spionajului în domeniul tehnologic, monopolul atomic american avea să încețeze în 1949.

John Steinbeck a descoperit în Uniunea Sovietică un popor și o societate care încercau din răsputeri să șteargă urmele devastărilor incomensurabile ale războiului, intensificându-și eforturile în vederea reconstrucției. Rețelele de transporturi și comunicații erau distruse aproape complet, iar avioanele ce deserveau zborurile de pasageri erau uzate atât fizic, cât și moral. Distrugerile războiului lăsaseră serioase amprente pe

întregul teritoriu al Uniunii Sovietice, mai puțin în Gruzia. Tocmai din acest motiv, această republică sovietică a cunoscut, în opinia autorului, o oarecare prosperitate. Ni se pare oarecum straniu faptul că traiul sătenilor din câteva colhozuri vizitate (chiar din Ucraina) era prezentat de scriitorul american ca desul de tihnit, ținând cont că doar cu aproximativ 15-17 ani în urmă, în Ucraina se petreceau cumplite atrocități în timpul foamei organizate de statul criminal sovietic. În alte împrejurări, sesizăm completa lipsă de compasiune față de prizonierii germani care erau constrânși să presteze munci în folosul comunității. Totuși, nu îl puteam acuza pe Steinbeck de rea-credință, întrucât a încercat mereu să păstreze un ton și o atitudine neutre, cât mai imparțiale. Sunt intereseante, în acest context, discuțiile cu localnicii, în care încearcă să explică pe înțeleul tuturor funcționarea sistemului de guvernare american, care nu îngăduia monopolizarea puterii de către o persoană sau un grup de persoane. Astfel, democrația era salvată.

Foarte inspirat, John Steinbeck a observat critalizarea unui cult al personalității lui Iosif Stalin, de care nu se mai bucura niciun conducător contemporan: „Nimic din ce se întâmplă în Uniunea Sovietică nu scapă ochiului de ghips, de bronz, de ulei sau brodat al lui Stalin. Portretul lui e prezent nu numai în fiecare muzeu, ci în fiecare sală a fiecărui muzeu. Statuia lui mărșăluiește în fața tuturor clădirilor publice. Bustul lui străjuiește toate aeroporturile, gările și autogările. Bustul lui este prezent de asemenea în toate clasele dintr-o școală și de multe ori portretul lui se găsește chiar în spațele bustului. În parcuri, Stalin stă pe o bancă de ghips și discută diverse probleme cu Lenin. Figura lui este brodată de școlarițe la orele de lucru manual. Magazinile vând milioane și milioane de portrete ale lui și fiecare familie are cel puțin unul. În timpul ceremoniilor, tablourile lui Stalin depășesc orice limită rațională. Ajung până la o înălțime de opt

etaje și la o lățime de 15 metri. Pe fiecare clădire publică există astfel de portrete-monstru” (p. 62-63). Stalin era aşadar omniprezent, omnipotent și omniscient. De altfel, de un cult al personalității de o anvergură similară se vor bucura mai târziu doar Nicolae Caușescu, în România, și mai ales Mao Zedong și Kim Ir Sen, în China, respectiv Coreea de Nord.

Concluzionând, *Jurnalul ruseasc* al lui John Steinbeck reprezintă o lectură

plăcută și un util instrument de lucru pentru istoricul preocupat de istoria contemporană și de istoria comunismului, dar și pentru publicul larg interesat de aceste aspecte.

Hadrian Gorun

[„Constantin Brâncuși” University of Târgu-Jiu]

Între istorie și relații internaționale: România și Franța în Primul Război Mondial

Hadrian G. Gorun, *Relațiile politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în primul război mondial*

Cluj-Napoca, Argonaut, 2009, 375 p.

Printre istoricii tineri și promițători, cu o viziune de analiză și interpretare a evenimentelor istorice pertinente și echidistantă, se distinge și Hadrian Gorun, lector universitar la Facultatea de Relații Internaționale, Drept și Științe Administrative de la Universitatea „Constantin Brâncuși” din Târgu-Jiu. Domnul Hadrian Gorun a reușit să obțină o bursă doctorală la Universitatea Sorbona, Paris 4, unde a cercetat un bogat material la arhivele diplomatiche franceze – Archives du Ministère des Affaires Etrangères, de la Quai d'Orsay, precum și la arhivele militare de la Vincennes. Prin cercetările realizate în Franță și în România, Hadrian Gorun și-a definitivat cu succes teza de doctorat în anul 2008, obținând titlul de doctor în istorie la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai”, din Cluj-Napoca, cu distincția *Magna cum laude*, pentru tema *Relațiile politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în primul război mondial*.

Subiectul a fost actualizat de istoricul Hadrian Gorun până în anul 2009, când a publicat lucrarea, cu același titlu ca al tezei de doctorat la cunoscuta editură clujeană Argonaut. Cu o prefată semnată de domnul cercetător științific I, Lucian Nastasă-Kovács de la Institutul de Istorie “George Baritiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române, volumul este dacă nu exhaustiv, cel puțin cât se poate de cuprinzător, analitic, cu numeroase asumții bine argumentate și amplu interpretate.

Cartea pe care o recenzăm va rămâne cu siguranță un instrument util

pentru cunoașterea istoriei diplomației din timpul primului război mondial, în general și pentru înțelegerea diferitelor aspecte vizând raporturile României cu Franța, în special. Maniera în care autorul reușește să își argumenteze demersul științific, să rezume și să analizeze sintetic, în doar câteva pagini, aproape toate lucrările care au făcut referire la relațiile româno-franceze reprezentă unul dintre punctele forte ale lucrării de față. În mod cert, prin programele de studii absolvite în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie din Cluj-Napoca, Hadrian Gorun a izbutit să își însușească metodele și tehniciile specifice cercetării istorice. În același timp, istoricul și-a elaborat lucrarea utilizând o bogată bibliografie. Dacă autorul precizează încă din introducere că lucrarea „își propune să adâncească cercetările (...)” asupra subiectului investigat, putem afirma că inițiativa sa va genera intensificarea dezbatelerilor în mediul academic, la nivel național și, posibil, internațional.

Sursele inedite uzitate pentru a susține anumite ipoteze se constituie într-o bază documentară solidă, îngăduind autorului să analizeze evenimentele în toată complexitatea lor, nu doar dintr-un anumit unghi. Istoricul procedează la o trecere în revistă a surselor consultând documente provenind atât din arhivele franceze, cât și din arhivele românești. De asemenea, cercetătorul a folosit, de asemenea, izvoare edite. Menționăm lucrările memorialistice ale unor personalități politice, istorice și militare, precum

I.G Duca, Constantin Argetoianu, Vasile Rudeanu, Gheorghe I. Brătianu. La acestea se adaugă memoriile unor reprezentanți de seamă ai vieții politice, diplomatice și militare franceze: contele Auguste Charles de Saint-Aulaire – ministrul plenipotențiar al Franței la București, Raymond Poincaré – președintele francez în timpul primului război mondial etc.

Mai mult, Hadrian Gorun își completează documentarea citând un număr impresionant de lucrări generale (55) și speciale (74), enciclopedii, dicționare și aproximativ 225 de studii și articole, ce tratează tangential sau specific tema. În plus, spre sfârșitul cărții, autorul inserează un rezumat în franceză, util cititorilor cunoșători ai acestei limbi, dar și o listă cu anexe cuprinzând copii ale unor documente inedite, cercetate la instituții arhivistice de primă mână din Franță și România.

Structura diacronică cuprinde patru capitoare. În introducere, cercetătorul se oprește asupra contextului istoric al relațiilor româno-franceze în preajma izbucnirii primului război mondial, pentru ca mai apoi, într-o manieră comprehensivă, Tânărul istoric să-și îndrepte atenția spre reliefarea legăturilor dintre România, Franța și Rusia între 1914-1916 și totodată către evidențierea tendințelor revizioniste ale Bulgariei.

În capitolul al treilea, Hadrian Gorun plasează România, în perioada august 1916-septembrie 1917, într-o poziție ambiguă, destul de periculoasă în sfera relațiilor internaționale a celor ani ai războiului: "între bunăvoiețea Franței și spectrul (amenințarea) defecțiunii ruse" (citatul autorului). În cel de-al patrulea capitol, istoricul procedează la prezarea cadrului general în care se sfârșește primul război mondial, accentuând aspecte relevante privitoare la relațiile româno-franceze în apropierea semnării armistițiului de la Focșani (septembrie-decembrie 1917), activitatea de politică externă a guvernelor care s-au perindat la conducerea României în anii războiului (Ion I. C. Brătianu, Alexandru Averescu, Alexandru Marghiloman), semnarea tratatului de pace de la București.

Prin structura bine încheiată, autorul demonstrează că a avut intenția (și considerăm că a reușit) să aducă în fața cititorilor o lucrare temeinică, ce va intra în circuitul istoriografic și va trebui să fie consultată sau citată de cercetătorii preoccupați de teme încă nesondate vizând primul război mondial.

Cu toate că Hadrian Gorun, prin metoda rankiană de prezentare a faptelor istorice („aşa cum au fost”) și prin rigoarea stilului de citare, pare apropiat de maniera germană de scriere a istoriei, totuși, prin interpretarea propusă și, uneori, prin abordarea liberă și detașată, ne confirmă afinitatea pentru lecturile și metodele istoricilor francezi, precum Marc Bloch, Fernand Braudel sau Jean-Baptiste Duroselle.

Volumul nu reprezintă o lectură ușoră, fiind „întesat” de o multitudine de informații. Notele de subsol abundă, completând sau clarificând unele aspecte problematice. Felul în care autorul își asumă rolul de subiect al cunoașterii relațiilor româno-franceze în primul război mondial dovedește capacitatea sa de sinteză, precum și abilitatea de a selecta, dintr-o mulțime de surse, cele mai precise și relevante informații.

Lucrarea *Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în primul război mondial* a istoricului Hadrian Gorun are și meritul de a putea fi considerată atât o carte de istorie, cât și o lucrare document/mărturie. De aceea, volumul a fost publicat la editura Argonaut, în seria *Istorie, Documente, Mărturii*, sub atenta coordonare a istoricului clujean Nicolae Bocșan.

Așadar, *Relații politico-diplomatice...* este carte consistentă și complexă, ce se adresează în principal istoricilor. Ea însă poate fi citită și de publicul larg interesat de primul război mondial în general și de relațiile româno-franceze în particular.

Dumitru-Cătălin Rogojanu
[„Constantin Brâncuși” University
of Târgu-Jiu]

De cealaltă parte a oglinziei. Televiziunea română în socialism

Alexandru Matei, *O tribună captivantă. Televiziune, ideologie, societate în România socialistă (1965-1983)*

București, Editura Curtea Veche Publishing, 2013, 459 p.

Volum a apărut cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc

Istoria Televiziunii Române, ca serviciu public de informare în masă, cu perioadele ei de expansiune și de crepuscul din timpul regimului ceaușist, și povestea, implicită, a instrumentării sale ideologice, au făcut prea puțin ori aproape deloc obiectul unor cercetări consistente și aplicate. O întreagă epocă a televiziunii, în calitate de proiect tehnic, estetic, cultural, socio-politic, și a înregistrării vietii în evoluția ei, au scăpat explorării sistematice. Una dintre motivațiile esențiale în acest caz este inaccesibilitatea diverselor arhive care înmagazinează – în fapt, închid și, voalează, inevitabil – documente de tot soiul, articole și emisiuni cu potențial însemnat (nerevelat încă pe de-a-ntregul), deopotrivă pentru jalonarea dezvoltării TVR într-o instituție media urbană modernă, cu centri nervoși în viața cotidiană din România comunistă, și pentru reconstituirea dinamicii societale, mentalitare, culturale și ideologice inerente epocii respective. Apoi, ne putem întreba dacă programele Televiziunii Române aflate sub dictatura comunistă, laolaltă cu ethosul pe care îl exprimă, reușesc să comunică sensibilității noastre actuale și, dacă da, ce anume. Mai mult decât atât, ce ne pot spune despre cultura și societatea românească, dar și despre regimul politic și economic ale României până în '89. Astăzi, redifuzările unor programe din deceniile 7-8 se limitează la emisiuni

de divertisment (varietăți) și filme artistice, lăsând într-un con de umbră documentare, reportaje, anchete edificatoare. Altă problemă care merită pusă este în ce măsură televiziunea din România ar suscita interesul în vederea realizării unor studii generoase sau câtă curiozitate ar stârni aceste studii printre tinerii intelectuali, de pildă, în condițiile în care cei mai mulți manifestă ostilitate față de programele tv, împinse spre degringoladă și anomie.

Atari dileme (și multe altele) își găsesc un răspuns și o coerentă în cel mai recent volum al lui Alexandru Matei, *O tribună captivantă. Televiziune, ideologie, societate în România socialistă (1965-1983)*, lansat în luna decembrie a.c., în cadrul unei dezbateri percutante, la Institutul Cultural Francez din București. Lucrarea este rezultatul cercetării postdoctorale a autorului despre „televiziunea română în vremea ei de glorie”. Alexandru Matei a excavat arhive mai mult sau mai puțin frecventate (ANR, Arhivele Municipiului București, Arhivele Societății Române de Radiodifuziune, Arhivele documentare ale TVR, Filmoteca TVR – de exemplu, spațiile acesteia, mărturisește autorul, nu dispun de condițiile adecvate accesului din exterior la vizionarea emisiunilor –, Arhivele Ministerului Francez al Afacerilor Externe, Nantes), a scos la lumină documente mai mult sau mai puțin aflate la îndemână. Valorificând o

pluralitate de surse și materiale: de la programe de televiziune, cronici, stenograme ale adunărilor conducerii TVR, la planuri de contabilitate și sondaje puse la dispoziție de către Oficiul de Studii și Sondaje al Radioteleviziunii; de la memori sau biografii ale realizatorilor de televiziune la „documente de partid și de stat” – unele dintre ele niciodată consultate anterior. Astfel, efortul său recuperator și interpretativ este cu atât mai merititoriu cu cât singularitatea lui nu constă doar în desțelenirea unui teren deosebit de vast și fertil, ci și în antamarea unei practici a cercetării, nu foarte populare încă la noi.

Studiul lui Alexandru Matei are dublă bătaie: pe de o parte, urmărește refacerea parcursului artistic, cultural și politic al televiziunii române „după pragul transformării ei în instituție mediatică de masă (1965) și până în clipa în care, reducând emisia la două ore zilnice, regimul Ceaușescu a abandonat-o agonie (1984)”. Pe de altă parte, își propune să ilustreze ethosul social al regimului Ceaușescu, pe care istoria TVR se pliază. Spațiul larg de discuție și analiză rezervat în economia lucrării emisiunilor sociale (*Reflector*, cea mai cunoscută, *Față-n față*, *Ancheta TV*, *Cronica ideilor*, s.a.), cărora autorul le dedică unele studii de caz, vine să susțină consecvența investigației față de cele două obiective complementare, sau dublul obiectiv al cărții. Analiza emisiunilor sociale, care se cereau integrate într-o anumită ordine culturală (vizibilă, ne spune autorul, în însăși structura lor) tocmai pentru a putea restabili „ethosul oficial” pe care îl făcea sensibil, a fost posibilă numai după disecarea perioadei initiale a televiziunii în România (precedată de situația Televiziunii Române în circuitul european) și după realizarea unui decupaj cronologic, pe care îl remarcăm și dacă ne uităm la structura sumarului: perioada 1965-1973 corespunde relaxării ideologice, în care TVR reprezenta principalul, în opinia lui Alexandru Matei, vehicul al emancipării sociale și culturale la nivel de masă; urmată de „iarna ideologică” a anilor 1973-1983, când televiziunea

primește o misiune în a cărei îndeplinire va eșua (cum o va face, de altfel, comunismul însuși). Își anume, misiunea de a contribui la „făurirea conștiinței socialiste” și la construirea „omului nou”, prin generarea și difuzarea unor „trăiri ideologice”, prin stimularea și coalizarea maselor. Paradoxală, sincopată, fragmentată de decalaje și răsturnări, fascinantă și tristă, totodată, istoria Televiziunii Române merge cap la cap cu e(in)voluția comunismului românesc. Cele două istorii, ale căror fire Alexandru Matei le adună într-un singur mănunchi, se intersectează, se luminează reciproc, pot fi găndite împreună. Cumva, își fac posibil destinul una alteia, dar în același timp se condamnă la erodare. Mai elocventă decât focalizarea pe ideologia comunistică în sine – sau, cel puțin, tot pe atât de importantă – este investigarea mijloacelor și a instrumentelor prin care ideologia își căuta legitimarea. Acestea preiau funcțiile unor dispozitive cu raze X care dezvăluie mecanismele propagandei, ne forțează privirea să pătrundă în viscerele ei. Fără îndoială, televiziunea a fost un asemenea aparat de propagandă în slujba ideologiei comuniste, ea însăși nucleu al Puterii, o instituție angajată. După un răstimp de funcționare autonomă, assistăm la înrăurirea treptată a Televiziunii de către puterea politică și cea personală ale cuplului Ceaușescu, până când domniația a devenit, sau s-a dorit, absolută. Din 1973 încolo, ne arată Alexandru Matei, imperativele puterii dislocă idealul cultural aflat la baza proiectului televizual european, pentru ca apoi să înăbușe activitatea televiziunii până la desființarea statutului ei de media privilegiată. Televiziunea Română a fost însă depozitara unui potențial pe care comunismul nu l-a estimat corect. Deși concepută ca pârghie a programului ceaușist, devenită mai târziu una dintre țintele principale ale injoncțiunilor politicului, Televiziunea va submina în cele din urmă propaganda ideologică și va participa la colapsul dictaturii.

Povestea televiziunii române în comunism, locul și rolul ei în societatea antedecembристă amintesc de alegoria

borgesiană, reluată de Jean Baudrillard în *Cuvinte de acces*, a poporului aservit, împins de „cealaltă parte” a oglinzii, de un împărat samavolnic. Poporul nu mai este decât imaginea oglindită a împăratului. Baudrillard apelează la fabula lui Borges pentru a caracteriza sistemul virtualului, pe orbita căruia ar gravita cloane, anomalii, turpitudine. În fabulă însă, popoarele încep să semene tot mai puțin cu suveranul lor și, la un moment dat, revin de „partea aceasta” a oglinzii. De-a lungul dictaturii lui Ceaușescu, oglinda a reprezentat-o, firește, televiziunea. Oglindă a cărei menire reală a fost aceea de a reflecta erorile fundamentale ale regimului.

Am citit paginile lui Alexandru Matei despre televiziunea socialistă (singura, vădit oximoronică, ar merita o circumscriere sociologică, istorică, culturală și politică mai riguroasă; televiziunea, se știe, este un fenomen tipic capitalist al culturii de masă) și ca pe o evocare, de pe o poziție echilibrată, aş spune, a trecutului nostru recent. Recent încă pentru tinerii născuți la turnura anilor '89-'90 (printre ei, și eu) și, posibil, pentru generațiile imediat următoare, atât timp cât mai există conștiința (istorică) a proximității acestui trecut și a radioactivității sale în prezent. Totodată, volumul lansează provocarea de a încerca re-gândirea comunismului cu cărțile pe masă; necesară, însă dificil de dus la capăt, în spațiul dezbatelor și polemicilor impetuioase purtate astăzi pe marginea lui. Într-un câmp intelectual și media în care datele comunismului sunt prezentate,

de cele mai multe ori, în pânza lipicioasă a discursurilor secretate de o ideologie sau alta – ceea ce face aproape imposibilă înaintarea în interiorul evenimentelor, către semnificația lor –, Alexandru Matei își propune înțelegerea intervalului 1960-1989 evitând capcana demonizației comunismului și a nivelării etapelor sale (totuși, istoria comunismului românesc subsumează trei perioade, în ciuda tendinței actuale destul de răspândite de a le reduce la un continuum), dar și capcana idealizării, a nostalgiei după ordine și solidaritate.

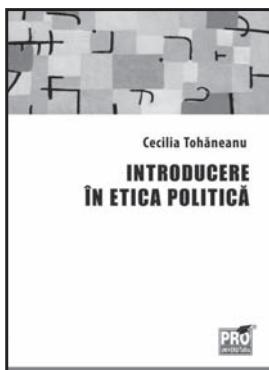
Dincoace de branșamentul său politic, *O tribună captivantă* este, în primul rând, o carte despre televiziune, despre programele sale, despre oamenii de/ din televiziune, despre cultura de masă în general. Unul din marile sale merite este aducerea în actualitate a unor nume astăzi cvasi-uite sau disputate, aparținând figurilor intelectuale sau politice (Valeriu Lazarov, Octavian Paler, Tudor Vornicu, Ecaterina Oproiu, Dumitru Popescu, Pavel Câmpeanu) sau eroilor emisiunilor sociale și economice ale TVR (Carmen Dumitrescu, Anca Arion, Anca Fusariu, Florin Brătescu, Valentin Verzeanu, ș.a.m.d.). Desigur, ar mai fi de menționat și altele. Însă, aşa cum televiziunea română va apărea ca fiind altfel fiecărui cititor după lectura cărții, tot aşa fiecare va cântări diferit mărimea volumului de față.

Sînziana-Maria Stoie
[The University of Bucharest]

Semnale

CECILIA TOHĂNEANU – Introducere în etica politică

Editura Pro Universitaria



Anul apariției: 2013
Număr pagini: 177
ISBN: 978-606-647-741-3

Bazată pe filosofia morală și politică, exploatând în același timp știința politică și teoria democratică, etica politică reprezintă un domeniu de studiu autonom. Lucrarea de față este o introducere în cunoașterea acestui domeniu, adresată tinerilor care studiază știința politică, alte științe sociale ori umaniste.

Partea întâi prezintă câteva dintre concepțiile tradiționale standard despre relația (în mod potențial conflictuală) dintre etică și politică, dintre moralitatea publică și principiile moralității private. Este un demers focalizat pe analiza comparativă a noțiunii de etică politică la filozofi precum Platon, Aristotel, Machiavelli sau Kant, ale căror lucrări continuă să fie considerate *locus classicus* al acestei noțiuni.

În partea a doua sunt supuse analizei probleme de actualitate ale eticii politice cum ar fi: „mâinile murdare” (dilemele morale în politică); considerentele morale care justifică, pe de o parte, dreptul funcționarilor publici/actorilor politici la viață privată, iar pe de altă parte, limitările sau restricționările acestui drept; dimensiunile reformei etice a politiciei (guvernării) în democrații contemporane; rațiunile morale ale supunerii/nesupunerii civice, ori controversata problemă a războiului just.

Cartea pune în lumină standardele etice relevante pentru sfera politică a interacțiunilor umane, o sferă prin excelență a situațiilor accidentale, particulare și imprevizibile, în care comportamentul este constrâns de principii sau reguli specifice referitoare la consecințele acțiunilor și la acțiunile ca atare.

Diverse teme și probleme de filosofie morală și etică politică au fost abordate și în alte lucrări publicate în ultimii ani de către Cecilia Tohăneanu în calitate de autoare sau coordonatoare: *Noțiuni de filosofie morală* (București, Editura Pro Universitaria, 2013); *Ontologie, Politică și Etică. Supozиtiile metafizice și implicațiile morale ale teoriei politice contemporane* (București, Editura Universitară, 2010); „Ambivalentă morală a domniei legii. Tensiunea potențială între politică și moralitate” (în *Sfera Politicii*, nr. 134, 2009) și „Lege și moralitate” (în *Sfera Politicii*, nr. 131-132, 2009).

VIORELLA MANOLACHE – Repere teoretice în biopolitică

Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale



Anul apariției: 2013
Număr pagini: 201
ISBN: 978-973-7745-87-3

În comentariile sale, cu o ambițioasă densitate conceptuală nu o dată amenințătoare pentru comprehensiunea unui lector mediu, Viorella Manolache expune la vedere mai toate pretele care-i provoacă și întrețin exercițiul, înalt hermeneutic, pe care-l face în landurile biopoliticii. Autoarea nu lasă la o parte reflexele de azi ale biopoliticii, cu variile platforme de legitimare, cu derapajele în forme vechi sau noi și cu garniturile de tehnici – inclusiv de control și, prin asta, de prevenire a riscului – pe care și le revindică. *Repere teoretice în biopolitică* pendulează astfel, benefic, între hermeneutica puterii corpului uman și cea făcută corpului puterii politice, cu accentele grave puse deasupra tehnologiilor puterii, terminalele atât de eficiente și sofisticate ale „năstrușnicei” bio-puteri.

Ion Dur

Lucrarea *Repere teoretice în biopolitică* de Viorella Manolache are, în primul rând, meritul de a încerca o abordare complexă a unei teme încă prea puțin cercetate în literatura de specialitate din România [...] În cartea sa, Viorella Manolache explorează în diverse directii potențialitățile acestei noi paradigmă, cea ce constituie un alt merit al lucrării. Viorella Manolache nu rămâne prizoniera literaturii publicate de Michel Foucault și de continuatorii acestuia, ci ne oferă conexiunile cele mai insolite, punând în relație textele foucauldiene cu punctele de vedere exprimate de J. Habermas, de Axel Honneth, de E. Levinas, dar și de teoreticieni care au explorat sfere atât de diferite, precum J. Rawls sau H. White. Se simte în diversitatea de referințe cu care operează autoarea o anume jubilație interioară, o dorință de a intra în dialog cu întregul univers teoretic al epocii noastre.

Ion Goian

Index de Autori

Ioana-Bianca Berna este doctor al Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative și cadru asociat la aceeași universitate. A publicat studii de relații internaționale în mai multe reviste naționale și internaționale.

Mădălina Boțan este lector dr. în cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative, Facultatea de Comunicare, unde predă cursuri de mass-media și istoria comunicării. Este autoarea lucrării *Conflictele din știri: noi explicații în privința impactului asupra încrederii și implicării politice* (în curs de apariție), co-autor al volumului *Telepreședinții Telepreședinții: radiografia unei campanii prezidențiale* (București, Comunicare.ro, 2011).

Alexandru Climescu este cercetător în cadrul Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel“, asistent universitar la Facultatea de Științe Politice a Universității Creștină „Dimitrie Cantemir“ și doctorand al Facultății de Științe Politice, Universitatea din București. Publicații recente: *Munca obligatorie a evreilor din România. Documente*, Iași: Polirom 2013 (coautor); *Mapping Public Memory: Counterpublics, the State and the Holocaust in Romania în „Holocaust. Studii și Cercetări“*, vol V, nr. 1 (6)/2013.

Emanuel Copilaș este doctor al Universității de Vest din Timișoara și predă în cadrul aceleiași universități. Este autorul volumului *Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaționale a comunismului românesc, 1948-1989* (Iași, Institutul European, 2012).

Valeriu Frunzaru este conferențiar în cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative, unde predă cursuri de politici europene privind ocuparea forței de muncă și metode de cercetare. Activitatea sa de cercetare se axează pe domeniul pieței muncii analizată în contextul Uniunii Europene.

Corina Găzdoiu este absolventă a Masteratului Tehnici Diplomatice, în cadrul Facultății de Istorie, Universitatea din București. Interesată de diplomația publică, analiza discursului și marketing.

Bogdan Ghiu este filosof, scriitor, poet, traducător, analist al media și al arhitecturii. Este autorul mai multor cărți de filosofie și de teorie a media. A tradus în limba română Bataille, Foucault, Derrida, Deleuze, Bourdieu, Paul Veyne, Bergson, printre alții. Este editor în cadrul editurii Idea (artă + societate), situate la Cluj-Napoca, precum și al revistei Arhitext Design.

Hadrian Gorun este doctor în istorie al Universității „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca (2008), cu distincția Magna cum laude, actualmente, este lector la Universitatea „Constantin Brâncuși“, din Târgu-Jiu. În 2004, a beneficiat de o bursă doctorală la Universitatea Paris IV (Université Paris-Sorbonne). Este autorul volumului *Relațiile româno-franceze în anii neutralității României* (Editura Universitară, Craiova, 2006) și al volumului *Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în primul război mondial*, (prefață de Lucian Nastasă, Argonaut, Cluj-Napoca, 2009), dar și al manualului universitar *Relații internaționale în secolul al XX-lea: concepte fundamentale, școli de gândire, repere istorice* (prefață de Ion Bulei, Editura „Academica Brâncuși“, Târgu-Jiu, 2011).

Georgiana Leșu este absolventă a Facultății de Istorie și a programului de master «Istoria comunismului în România» ale Universității „Alexandru Ioan Cuza“ din Iași. În prezent, doctorandă a aceleiași universități și cercetătoare în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. A publicat studii despre literatura de inspirație istorică din România și despre relația dintre istorie și literatură în perioada comunistă.

Viorella Manolache este cercetător științific dr. (Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române) și membră în echipa editorială a revistei *Romanian Review of Political Sciences and International Relations*. Autoare a numeroase articole și studii științifice în reviste și volume colective sau publicații cu caracter interdisciplinar (filozofie și științe politice), cărțile

sale cele mai recente sunt: Repere teoretice în biopolitică (Bucureşti, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2013) și Signs and Designs of the Virtual(izing) E@ST (Germany, LAP, Lambert Academic Publishing, 2013).

Daniela Măriucuța este doctor în filologie al Universității din București (2011) cu o teză despre receptarea literaturii franceze în România între 1948 și 1965. Licențiată a Universității „Al. I. Cuza“ din Iași, a urmat diverse stagii în Franța (formație master la Université de Rouen, DEA la Paris IV-Sorbonne), este profesoară la Institutul Francez din București și la Liceul francez „Anna de Noailles“. Dintre studiile sale: «Le livre de littérature française dans les bibliothèques roumaines de 1957: du bon usage d'un catalogue idéologiquement correct», Conserveries mémoriales, n°5, 2008, <http://cm.revues.org/69>.

Tudor Mihăescu este cercetător în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Licențiat în Comunicare și Relații Publice (SNSPA) cu o lucrare despre brandurile politice. În prezent urmează cursurile Facultății de Litere, specializarea Etnologie, a Universității din București. Membru fondator al revistei online Etnologia Urbane.

Dumitru-Cătălin Rogojanu este doctor în istorie al Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea “Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca, cu o teză despre imaginea tortionarului comunist în memorialistica universului concentraționar românesc. În prezent, cercetător în cadrul Institutului de Cercetare a Dezvoltării (al Universității “Constantin Brâncuși“ din Târgu-Jiu) și cadru asociat la Facultatea de Relații Internaționale, Drept și Științe Administrative a Universității “Constantin Brâncuși“ din Târgu-Jiu.

Camelia Runceanu este doctorandă a École des Hautes Études en Sciences Sociales (Centre de Sociologie Européenne), cercetătoare în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc și traducătoare. Conduce seminare de „Filosofia științelor sociale“ și de „Filosofie politică“ în cadrul Facultății de Științe Politice a Universității Creștine „Dimitrie Cantemir“ (București).

Valentin Stoian este doctorand în cadrul Universității Central Europene din Budapesta, Ungaria. A absolvit masterul de științe politice al aceleiași universități și licență în științe politice la Universitatea din Bucuresti. A publicat în CEU Political Science Journal și în Holocaust: Studii și Cercetări.

Sînziana-Maria Stoie este masterandă a Facultății de Litere a Universității din București, Teoria Literaturii și Literatură Comparată.

Andreea Zamfira este doctor în științe politice și sociale al Universității din București și al Université Libre de Bruxelles. Este lector în cadrul Universității Europei de Sud-Est Lumina, predă la Universitatea din București (Facultatea de Științe Politice) și este cercetător asociat al Centre d'Étude de la Vie Politique (CEVIPOL) din Bruxelles.

SUMMARY

Introduction	3
Intellectual circulation: France-Romania	
Daniela Măriucuța <i>French Realism Socialist in Translation in Romania: P. Courtade, P. Daix, P. Gamarra, J. Laffitte, C. Morgan, V. Pozner, A. Still</i>	5
Georgiana Leșu <i>History, literature and socialist realism. Some considerations on the novel Desculț</i>	20
Camelia Runcceanu <i>New Romanian Publishers and New Authoritative Political Discourses after 1989: Humanitas Publisher</i>	33
Viorella Manolache <i>The Communication Vocation of the Experiment: Comics Policy</i>	61
Hadrian Gorun <i>Agony and ecstasy: the Relations between Romania and the Allies during Marghiloman's government and Romania's re-Entry in the World War I. French Documentary Evidence</i>	67
Ioana-Bianca Berna <i>Hofstede's cultural dimensions – between the predilection for reference and the application in Romanian-French interaction</i>	77
Andreea Zamfira <i>The liberalism and the critique of totalitarianism in Doina Cornea's dissident discourse</i>	89
Anti-Semitism, racism, xenophobia	
Valentin Stoian <i>XIXth century Romanian intellectual anti-semitism in a comparative perspective.....</i>	98
Alexandru Climescu <i>Is tolerance taught? Assessing civic education in Romania</i>	114
Media & politics	
Valeriu Frunzaru și Mădălina Boțan <i>News consumption, media dependency and political trust – a mediated relationship</i>	125
Corina Găzdoiu <i>Radio Romania International as a public diplomacy tool (in the context of Romania's integration to the EU)</i>	134
Translation policies in humanities (debate) 141	
Bogdan Ghiu <i>Translation of French humanities in Romania. Change of epoch – new actions – new alliances (point of view)</i>	143
Intellectual history, politics & media (reviews)	
Explorations in intellectual history in Romania (present and past) (Emanuel Copilaș)	147
Victor Rizescu, <i>Tranziții discursive. Despre agende culturale, istorie intelectuală și onorabilitate ideologică după comunism</i>	
A history of anthropology (Tudor Mihăiescu)	149
Robert Deliège, <i>O istorie a antropologiei</i>	
John Steinbeck in Soviet Union at the beginning of the Cold War (Hadrian Gorun)	153
John Steinbeck, <i>Jurnal rusesc</i>	

<i>Between history and international relations, Romania and France during World War I</i> (Dumitru-Cătălin Rogojanu).....	156
Hadrian G. Gorun, <i>Relațiile politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în primul război mondial</i>	
<i>Behind the mirror. Romanian Television under socialism</i> (Sînziana-Maria Stoie).....	158
Alexandru Matei, <i>O tribună captivantă. Televiziune, ideologie, societate în România socialistă (1965-1983)</i>	
Signals	161
Index of authors	163
Summary	165

Intellectual circulation: France-Romania

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.
 Textele vor fi trimise redacției. Deciziile privind publicarea sunt luate de către echipa editorială.
 Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.
 Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune și se pedepsește conform legilor în vigoare.



ISSN: 1221-6720